

DĚJINY EVROPY

EVROPA
*vrcholného
středověku*
1150–1300

JOHN H. MUNDY

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na obálce:
Korunovace francouzského krále Ludvíka VIII.
a Blanky Kastilské v Remeši roku 1223,
Les Grandes Chroniques de France, cca 1450
Photo © White Images/Scala, Florence, 2008

Copyright © Pearson Education Limited 2000
This translation of EUROPE IN THE HIGH MIDDLE AGES 1150–1300
03 Edition is published by arrangement with Pearson Education Limited.

Translation © Kateřina Novotná, 2008
Matěj Brabec, 2008
Martin Žemla, 2008
Filip Outrata, 2008

ISBN 978-80-7021-927-0

Obsah

Předmluva	11
1] ÚVOD	
Téma	13
Dějiny, životopisy a poezie	18
ČÁST I Evropa	
2] SPOLEČENSKÉ HRANICE: KLERIKOVÉ A LAICI	
Dvojí lid	25
Písemnictví, povolání a laictví	30
3] KULTURNÍ HRANICE: FRANCIE, ITÁLIE A EVROPA	
Francie	37
Itálie	43
Evropa	46
4] KŘÍŽOVÉ VÝPRAVY A MISIE	
Křížové výpravy a evropská expanze	49
Misie a tolerance	57
Válka a misie	61
5] ŽIDÉ	
Bariéry a vzdělání	63
Správa a ekonomika	66
Konverze a pronásledování	72
ČÁST II Hospodářství	
6] ZÁKLADY A ROZVOJ	
Půda	81
Město	87
Průmysl a obchod	95
Projektování, stavebnictví a úroveň bydlení	98
7] ORGANIZACE	
Venkovské podnikání	104
Obchod	111
Podnikání, úvěr a průmysl	116

8] LICHVA A KORPORATIVISMUS

Zákaz lichvy	124
Podnikatelská sdružení	133

ČÁST III Společnost

9] ŽENY A MUŽI

Manželství a láska	143
Majetek, vzdělání a víra	149

10] LID DĚLNÝ A VENKOVSKÝ

Selský lid	157
Městský lid	166

11] ŠLECHTICI A VOJÁCI

Vojáci	174
Rytířský stav	179
Rytíři a válka	184

12] DUCHOVENSTVO

Hodnosti	191
Svoboda duchovních	196
Kněžská rivalita	201
Klerikové a laici	204

ČÁST IV Vláda

13] CÍRKEV

Moc a křížácké výpravy	211
Papežové a panovníci	215
Místní církve	219
Církev a její vláda	224

14] VELKÉ MONARCHIE

Říše	229
Anglie	233
Francie	238

15] PANOVNÍCI, SENÁTY A SHROMÁŽDĚNÍ

Papežové, kardinálové a koncily	245
Světští panovníci a parlamenty	248

16] PANOVNÍCI, VESNICE A MĚSTA	
Obce a obrana	256
Vesnice a město	257
Městečka a města	261
17] REPUBLIKY	
Republikánské myšlení	266
Lid	273
Panovníci a oligarchové	278
18] VLÁDA A PRÁVO	
Písaři a kancléřství	284
Právo	288
Právníci a soudci	293
ČÁST V Myšlení	
19] INTELEKTUÁLOVÉ	
Školy a univerzity	301
Vzdělání a svoboda	306
20] ROZUM A NÁBOŽENSTVÍ	
Dějiny a vývoj	313
Věda a determinismus	319
Přirozenost a svoboda	322
Božství a jistota	326
21] ENTUZIASMUS A HEREZE	
Pochybnost a hereze	332
Odchylná víra	338
Ideální svět	343
22] REPRESE	
Odštěpenectví a společnost	346
Město, nebo venkov?	351
Síla a represe	353

ČÁST VI 1300

23] CÍRKEV, STÁT A SPOLEČNOST

Laická a papežská autorita	365
Rozdělení uvnitř církve	369
Tlak ze strany laiků	376

24] *UNAM SANCTAM*

Polemiky	382
Závěry	390

MAPY

1. Jazyky a hranice osídlení v Evropě kol. 1300	395
2. Latinové ve východním Středomoří ve 30. letech 13. stol.	396
3. Pyrenejský poloostrov kol. 1310	398
4. Britské ostrovy kol. 1300	399
5. Říše a Itálie kol. 1300	400
6. Francie v 80. letech 12. stol.	402
7. Francie kol. 1310	403

Zkratky použité v poznámkách a seznamu literatury	405
Poznámky	406
Literatura	427
Rejstřík	437

Předmluva

Tyto dějiny byly napsány pro studenty středních škol a univerzit, zejména pro ty, kteří si chtějí osvojit hlubší vědomosti než většina jejich vrstevníků. Mladí lidé dokáží pochopit všechno, co generace starší, zároveň se však od ní odlišují. Jsou bezelstní a možná i nevědomí, a proto chápou rychleji než lidé starší, protože ti – zatížení břemenem zkušenosti a vzdělání – se často snaží hodnotit, místo aby se jenom dívali ve snaze pochopit. Tento rozdíl byl vždy znám a podle toho, jak jej charakterizoval Aegidius Colonna, patrně platí, že staří „jsou přirozeně skeptičtí a nevelkodušní, zatímco mladí velkomyslní a důvěřiví.“¹ A bez ohledu na to jsou si všichni dospělí, mladí i staří, intelektuálně rovni. Dějiny určené žákům patří tedy i širšímu okruhu jejich rodičů a učitelů.

Text knihy je proložen citáty z původních pramenů, protože pouze ty dokáží zpřítomnit specifický kolorit dané doby. Ponechány byly rovněž případné odborné výrazy latinské. Mají čtenáře upozornit na to, co se v dnešní době národních jazyků snadno přehlédne. Evropa, o níž zde pojednáváme, byla v zásadě rozdělena na dvě jazykové oblasti, latinskou a germánskou. A třebaže Germáni napadli Římany a podrobili si je, jejich vlastní kultura naopak podlehla středomořské kultuře Římanů. Obecně používanou řečí v západní Evropě se stala latina, a francouzština – latinského původu – byla nejrozšířenějším z vernakulárních jazyků pro oblast literatury a práva. Přes význam germánských a severských národů (a v této knize menší váhu Keltů, Řeků a Slovanů), latina a jazyky z ní odvozené ovládly evropský kulturní život natolik, že pouhé adjektivum „latinský“ dokázalo nejlépe vystihnout ideál „západní Evropy“ tehdejší doby. Tento výraz přesně odlišuje „Západ“ od řecké, slovanské a arabské Evropy, Blízkého východu i Afriky.

Mnoho původních pramenů, jež zde cituji, pochází z moderních edic, ale v některých případech cituji podle znění obsaženého v pracích jiných autorů. K citacím z děl novodobých autorů se občas obracím i tam, kde jsem sice měl k dispozici původní text, ale diskuse o zmíněné pasáži v soudobém díle byla mimořádně názorná. Ať již převzaté odkudkoli, překlady latinských textů a textů středověkých psaných ve vernakulárním jazyce (mimo řečtiny a hebrejštiny) jsou mým dílem.

Způsob prezentace původních textů jsem zjednodušil. Literární texty jsou obvykle rozděleny do knih a kapitol, a někdy ještě dále rozčleněny. V této práci první číslo znamená knihu a druhé kapitolu, za nimiž následují další

pododdíly. Tato další členění nejsou výslovně rozvedena, protože čtenář, který si pramen vyhledá, snadno odhadne, kde hledat. Dále má čtenář k dispozici číslo stránky edice (pramene) či současného díla, z něhož citovaný zdroj pochází. Odborný úzus citace právních pramenů neuvádím, protože pro člověka nezasvěceného je nepřehledný. *Kodex Justinianův* cituji jako *Zákoník*, nikoli jako *C.*, a citace kanonického práva jsou rovněž zjednodušeny. Na případné výjimky z tohoto pravidla upozorním.

Poznámky pod čarou jsou formulovány co nejsporněji. Odkazy na díla sekundární literatury byly většinou převzaty z publikací uvedených v bibliografii, která sama je rozčleněna do oddílů podle jednotlivých částí knihy, a v níž lze nalézt titul v plném znění. U dalších textů či vydání uvádím nezkrácený odkaz při prvním výskytu, v následujících již pouze zkráceně. V případě citovaných textů lze jméno autora a název díla nalézt v rejstříku.

Jména zmíněná v této knize se snažím uvádět včetně jména křestního, a pokud možno v jejich anglickém přepisu. Jména nicméně jistou potíž znamenají. Jednou ze zmiňovaných osob je „Petrus Johannes Olivi“ – totiž „Petr“, „syn Jana Olivioho“. Podle obvyklého úzu bude nicméně dotyčný uveden jako „Petr Jan Olivi“. Jiným příkladem je Remigio, syn Girolama, kdy jsem použil italského způsobu zápisu, tedy „Remigio de Girolami“.

Za užitečné odkazy k původním pramenům v případě všech vydání tohoto díla děkuji Joan Ferranteové, Beatrice Gottliebové, Jocelyn N. Hilgarthové, Juliu Kirshnerovi, Kimberly Lo Preteové, Domenikovi Maffeiovi, Ronaldu G. Mustovi, Leah L. Otisové, Peteru N. Riesenbergovi, Zephiře E. Rokeahové, Kennethu M. Settonovi, Siru Richardu W. Southernovi a Kennerly M. Woodyové.

John Mundy
New York 1999

1] Úvod

Téma

Pohled na minulost, jak nám jej předkládají historikové, bývá často zahalen závojem mlhy, příznačným pro každé dějinné období. U středověkých dějin je tomu tak proto, že tehdejší evropská kultura byla kulturou církevní, zatímco ta dnešní je světská. Světští myslitelé se snaží nalézt počátky institucí a myšlení, jež je zajímají, a při pátrání po svých předcích se tudíž vracejí přes středověk až do antického Řecka a Říma. Ti, kdo s nimi nesouhlasí, naši současníci, kteří chodí do kostela, jsou v jistém smyslu ochuzeni, protože jejich prožitkem je pouze subkultura vsazená do rámce sekularismu. Z toho plyne, že jsou zahleděni do středověku, epochy, jež se pro ně stává zbraní proti přítomnosti. Po pohromách nedávných evropských dějin jsou jejich pochybnosti o světské společnosti pochopitelné, nicméně jejich středověk je zabydlen osobnostmi a institucemi příliš idealizovanými, než aby mohl být reálný.

Moderní výzkum vymezil rozdíl mezi antikou, středověkem a novověkem a porovnal důraz, jaký pozdně antické a středověké myšlení přisuzovalo onomu světu, s významem pozemského světa pro moderního člověka a jeho předchůdce ve starověku. Toto samo o sobě pravdivé rozlišení však mnohé vedlo k tomu, že zašli příliš daleko. Podle nich dnešní myšlení vychází z racionálních předpokladů, jež lze prokazatelně ověřit, zatímco dřívější myšlení zaměřené na onen svět bylo náboženské, a tudíž touto cestou neověřitelné. Zaměňují se přitom instituce a ideje: církev je na místě náboženství a stát s ostatními sekulárními institucemi ztělesňuje rozum. Vytrácí se přitom skutečnost, že přes existenci mnoha rozdílů mají oba způsoby myšlení cosi společného, především svou slabost pro předpoklady, jež přesahují rozumové poznání. Například úvahy mnoha dnešních sekulárních myslitelů o svobodné vůli, morálním potenciálu člověka a osobní svobodě, nutné ke společenskému a ekonomickému rozvoji, a o ústřední úloze lidstva ve vesmíru jsou v mnoha případech stejně nepochopitelné, jako jakékoli mystérium v křesťanství, judaismu nebo islámu.

Použití pojmů „náboženský“ a „racionální“ k popsání pohnutek lidské činnosti je jak tradiční, tak oprávněné. Odmítnout jedno ve prospěch druhého by však znamenalo neporozumět jim. Někdo například řekne, že osoba či skupina jednala pouze z náboženských pohnutek; jiní naproti tomu budou

hájit názor, že šlo jen a jen o rozumovou, ekonomickou či materiální motivaci. Ptáme se, co takové definice asi znamenají. Muži i ženy hrají hry: roztáčejí meditační mlýnky, odříkávají Boží jména, provozují hudbu, doplňují dílky skládačky nebo se věnují propočtům. Pokud se touto činností muž či žena zabývají sami, nemá to se společenstvím, v němž žijí, nic společného – spíše se zdá, že si chtějí ověřit, zda jsou v souladu s přirozeným řádem věcí. Jestliže však hrají spolu s ostatními nebo před diváky, stává se hra cestou, jak se s druhými utkat nebo se k nim prostě přidat. Pohnutkou ke hře bylo v první řadě to, že mnozí, či spíše většina, se domnívají, že existuje přirozený řád, v němž oni mají své místo nebo z něhož by mohli mít užitek. Tato touha je spjata se společností, ale přesahuje – tak jako hra – specifický společenský svět, v němž jednotlivci žijí. Jedním z důvodů je to, že problémy, jež tento pocit vyvolávají, jsou v dějinném čase stále stejné: například narození, růst, nemoc a smrt, a rovněž nepotlačitelná lidská touha po svobodě a lásce jsou obsaženy ve směsici racionálních i náboženských tužeb a představ. Touha uniknout smrti byla příčinou nejen toho, že lidstvo obydlo onen svět dušemi existujícími snad pouze v představách, ale i racionální snahy o prodloužení života na tomto světě.

Charakteristické rysy jednotlivých období jsou pro historiky zajímavé, protože odlišují jeden věk od druhého. V historických studijních pramenech navíc vypadají objemně, patrně proto, že narození, milování a umírání zabírá lidem málo času, kdežto jeho větší díl připadá na každodenní povinnosti. Více času zabere pouze spánek. Ze zkušenosti nicméně víme, že prvotní činnosti jsou důležitější, protože lidé jsou primárně hnáni potřebou objevovat pravou povahu věcí a nakládat s ní tak, aby dosáhli lásky a zachování života. Historikové tedy musí rozpoznat podobnosti lidských tužeb v mnoha různých jazycích, sekulárním i církevním, odborném i „zdravě selském“, vědeckém i mystickém, jež jim zanechaly pomíjivé instituce, filosofické směry a náboženství. Můžeme si například připomenout spor o to, zda myšlenky Karla Marxe vycházely především z myšlení jeho doby, nebo byly původní a opíraly se jen málo či vůbec o vnější zdroje. Tato diskuse vpravdě znovu oživila spory o svobodné vůli a předurčenosti, spory, jež byly tak dalekosáhle neprokazatelné jako jejich scholastické předobrazy, jež proti sobě stavěly vrozené vlastnosti lidské přirozenosti a potřebu vlití Boží milosti. Jakmile si navíc uvědomíme vnitřní podobnost některých novodobých a středověkých tezí o úloze lidstva v Boží prozřetelnosti či v přírodních dějinách, pochopíme, proč lidé věnují tolik pozornosti tvrzením, jež nelze prokázat.

Tento silný zájem je pravděpodobně vyvolán potřebou. Zemřu na rakovinu? Nebo: jsem skutečně milován? Jediné, co lze v případě takových otázek dělat, je doufat a hrát hry; navíc z historie víme, že ačkoli odklon k myšlenkám, jež nelze dokázat, často omezuje lidskou svobodu, může někdy být

i prospěšný. Většina institucí je založena na racionálních a prokazatelných požadavcích lidí na zdraví, hmotný blahobyt a míru svobody potřebnou k rozvíjení talentu a schopností. Nicméně v období pozdního Říma bylo toto obvykle zdravé úsilí i s jeho průvodními institucemi natolik přetíženo vnitřním rozkladem a útoky zvnějšku, že je lidé považovali za příliš utiskující a obraceli se proto k onomu světu – světu za hranicí důkazu. Obyvatelé římské říše odmítli antické uvažování soustředěné na pozemský svět, náboženství a společnost a místo toho se přiklonili k náboženským kultům. Křesťanské tmářství bylo nejen selháním vnitřní síly, ale i osvobozujícím odchodem ze služeb státu a společnosti a odmítnutím sebezničující honby za majetkem, vzděláním a blahobytem.

Výsledkem tohoto postoje byla instituce středověké církve. Vývoj, který měl kořeny už v církvi pozdního římského císařství, během šesti století vedl k vytvoření nové struktury vládní a společenské moci. Se zmocněním společnosti byla vybudována církevní autorita v čele s římským papežem, která – jakožto protiváha laické moci – umožnila svobodně se rozhodnout mezi světskou a církevní autoritou, institucemi a způsobem myšlení, tím, že využívala jednu proti druhé. Pokud se jedna z autorit projevovala jako příliš utlačující, mohli se muži a ženy obrátit – a obraceli se – k autoritě druhé. Navzdory své působivosti však tato rovnováha mezi dvěma autoritami byla pouze dočasná: trvala od počátku 11. do konce 14. století. V době, kdy měl vedoucí postavení církevní klérus (tato kniha se zabývá pouze půldruhým stoletím uprostřed), se už v této středověké jednotě objevila trhlina. Duchovenstvo, jež bylo povoláno k řízení praktického života i ke zpěvu zbožných písní, se začalo samo obracet od teologie k filosofii, od mystéria k rozumu, od onoho světa ke světu pozemskému.

Autor knihy se proto na základě těchto úvah přiklání k názoru, že jen málo nebo žádná lidská činnost jsou zcela bez náboženského rozměru a neprokazatelných tvrzení, jichž by se dovolávaly nebo jich využívaly, bez neověřitelných předpokladů, či bez toho, co lze přijmout na základě lidské zkušenosti s přírodou jakožto rozumově pravděpodobné. Například kořeny kacířství (víry odlišné od víry většiny) přisuzovali jedni náboženskému přesvědčení a druhí společenským či ekonomickým pohnutkám. V této knize tato dichotomie není: středověký věřící, pochybující či kacíř jsou považováni za osobnosti s náboženským i ekonomickým rozměrem.

Existují rovněž rozličné způsoby posuzování vztahu mezi národy, třídami, skupinami a pohlavím. Mnozí se domnívají, že mocní vždy zneužívají slabých, bojovní mírumilovných, bohatí chudých a muži žen. Za předpokladu, že společnosti založené na násilí postrádají vzájemnou soudržnost, jiní naopak prohlašují, že vzájemné prospěšné využití jednoho druhým drželo po celé dějiny společnost pohromadě. A ačkoli někteří novodobí spisovatelé – včetně

Marxe, když hovořil o řeckém otrokářství – bědovali nad útlakem, tvrdili zároveň, že bez něho by nebylo kultury. Prokázat lze ovšem jenom to, že k civilizaci je třeba práce a že vynucená práce je někdy výhodnější než práce svobodná. Řecko-římská civilizace se sice rozkládala od středomořského pobřeží až k údolím Rýna a Dunaje zčásti díky přechodnému rozšíření otroctví, to však neznamená, že donucení bylo nezbytné. Dějiny nám možná jenom chtějí říci, že útlak někdy lidstvu pomáhá a jindy škodí.

Někteří ze současníků jsou necivilizovaností lidstva na jeho dějinné pouti natolik znechuceni, že nevidí důvod brát si z dějin příklad, protože je vnímají pouze jako vzory nepřijatelného chování. Je to podivný postoj, protože popírání ohavností zamlčí mnoho o životě právě prožívaném a všechno o tom, který už skončil. Jiní, jež pro jejich početnost nemohu uvádět, si vybírají objekty své náklonnosti a snaží se nevidět zlo a zdůraznit dobro. Pro minulost mají současný slovník: dnešního úspěchu bylo dosaženo díky prospěšným institucím a prospěšným lidem minulosti. Podle názoru jiných byla středověká snaha o vyhlazení kacířství a boj proti islámu a judaismu sice neštěstím, zároveň však i nutností, protože církve vytvářela a bránila evropskou kulturu. A opět, podřízené postavení ženy a vykořisťování rolníků měšťany a pány měly své opodstatnění, protože bez jejich práce by nebylo ani uměleckých památek, ani písemnictví. Je ale možné, že muži a ženy středověku zastávali dvojaký názor: Židy a muslimy sice nesnášeli, nicméně rozumově je obdivovali; opovrhovali nevolníky, zároveň jim však dávali svobodu; zacházeli hrubě se ženami, ale také je milovali jako sobě rovné.

Někteří by rádi udělili morální lekci tvrzením, že vykořisťování druhých je vždycky sebezničující a ničí tudíž ty nespravedlivé. Jednotlivci i skupiny se jako šílení často dopouštějí krajních činů a tvrdošjně lpějí na chování, jež vede k porážce. Existuje však nutně vztah mezi sebezničením a těmi, kdo páchají bezpráví? Jedno může určitě existovat bez druhého, jak potvrzuje dlouhé trvání některých strašných říší, o dlouhém životě některých odstrašujících osobností nemluvě. Někdo může namítnout, že pádu se dočkaly všechny říše; ale zemřeli i všichni jedinci, a určitě ne tak, že zničili sebe sama.

V jistém smyslu smrt existuje nezávisle na člověku a jeho institucích, a protože nahání strach, podněcuje jak lidskou tvořivost, tak i schopnost ničit. Poté co dala život, začíná příroda závod s blížící se smrtí. Běžci jsou děti, muži i ženy, svádějící zápas se svými bližními, mladí se starými, muži s ženami, dlužníci s věřiteli, rodiny, provincie, národy a rasy, jeden proti druhému. Je ale také pravda, že z prchavého vztahu těchto běžců vzniká nový život, který potrvá dále, jako je výměna informací, pomíjivá, ale zároveň hluboká solidárnost, a relativně trvalé instituce a kultury. Strach z budoucnosti navíc nutí účastníky zamyslet se nad tím, jak se chovají k druhým, ovšem vzhledem k rychle se blížící smrti bývá dosaženo pouze ukvapené a dílčí nápravy. Z dě-

jin jednotlivců i společností je dále zřejmé, že krajní chování je špatné neboli sebezničující. Kdo si však s vidinou kvapně se blížící smrti a hord, jež žene před sebou, uvědomuje, že právě překročil meze? Historik zabývající se těmito scénami plnými zvratů by se měl vyvarovat moralizování a místo toho se zachovat jako Baruch Spinoza, když hájil objektivnost:

„Začnu-li přemýšlet nad dějinami, mám v úmyslu... nepřisuzovat lidské povaze žádné násilí, nic neslýchaného, ale jen ty věci, jež nejlépe odpovídají zkušenosti. Budu ověřovat věci, jež této vědě přísluší, stejně svobodomyšlně, jak jsem zvyklý v matematice, a budu se vytrvale snažit, abych se nevysmíval, nebědoval či nezatracoval, ale spíše porozuměl lidskému konání.“¹

Musíme se rovněž bránit sklonu interpretovat dějiny na základě novodobé zkušenosti. Jedním z příkladů je představa, že hospodářský růst musí být nutně doprovázen rostoucí mírou lidské svobody. Tento názor je určitě mylný, protože evropská expanze na počátku novověku byla doprovázena rozkvětem otroctví. A v případě „triumfu buržoazie“ za francouzské revoluce jsou někteří historikové přesvědčeni, že obchodníci byli pokrokoví, zatímco kněží, aristokracie a rolníci představovali zaostalost. Nehledě na svou absurdnost, zapomíná tento pohled také na zákaz lichvy, který spolu s technologickými změnami stanovil hranici mezi středověkým ekonomickým individualismem a individualismem moderním, tedy kapitalismem.

A konečně tíž badatelé – ačkoli se v mnoha jiných věcech neshodovali – tvrdili, že našli základní a prvotní rozdíl mezi městským způsobem života severní Evropy a jeho středomořskou formou. Starověké město, jež sloužilo jako metropole provincie a v němž žila i pozemková aristokracie, ve středověké Itálii znovu ožilo, zatímco severoevropská města vytvářela nový způsob městského života, bez sepětí s venkovskou společností. Toto město středověkých měšťanů se nakonec stalo základem pokrokového moderního kapitalistického obchodování a výroby, bylo původním výtvozem severoevropské, či snad německé, kultury. Tato kniha naopak tvrdí, že ve svém počátku, jakkoli ne během vývoje, si byla středověká města severní i jižní Evropy v zásadě podobná.

Dnešní církev chce být autonomní a prohlašuje, že oblast její působnosti nepodléhá všudypřítomnému vlivu sekulárního státu. Tento naléhavý zájem je pochopitelný, ale díky němu se zároveň mnozí domnívají, že středověké papežské prosazování toho, co lze nazvat vyjádřením politické vůle a moci, se týkalo pouze mravních a duchovních otázek. Tento postoj sice může být někdy užitečný, ale obvykle je chybný, protože většina představitelů církve a papežů si přála „reformu“ politických institucí s tím, že by měly podporovat

církev, která – podle jejich názoru, učí lidstvo, jak dosáhnout nebe. A pochybný je jistě i názor, že když se jí nezdařilo reformovat se v této době, řekla si papežská církev o porážku v období „reformace“ protestantské. Stejně tak je naprosto nepravděpodobné, že reformy, jimiž prochází křesťanství v moderní době, by této rozsáhlé proměně zabránily.

A nyní osobní poznámka na závěr. Velice mne mrzí, že se v knize téměř nezmiňují o politických a společenských dějinách Skandinávie, Pyrenejského poloostrova, jižní Itálie a Sicílie, slovanské Evropy a Řecka a muslimských území. Vynechat je jsem se rozhodl jednak proto, že jediná kniha nemůže obsáhnout veškerou problematiku, a jednak i proto, že si netroufám psát o společenstvích, jejichž jazyk neovládám. Čtenář nechť má nicméně na paměti, že instituce ve Skandinávii, Uhrách a sousedních slovanských zemích byly podobné těm, jež existovaly v Itálii a západní Evropě v karolinském období. Dalším nedostatkem knihy je, že se téměř nevěnuje dějinám umění, architektury, hudby a literatury, ale budiž omluvou, že tyto specializované obory je lépe ponechat odborníkům, kteří se jimi zabývají.

Dějiny, životopisy a poezie

Většina původních pramenů citovaných v této knize vychází z listin, obsahujících smlouvy, závěti, místní zvyklosti a další údaje ekonomické či právní povahy. K nim se řadí právní pojednání kanonistů (odborníků v kanonickém právu) a znalců občanského práva (kteří právu – především římskému, vyučovali na školách), a také správních úředníků monarchií a republik. Literárně činní byli navíc i duchovní, zvláště ti působící na univerzitách, a rovněž laici příležitostně psali díla týkající se správy státu a vztahů mezi církví a státem, forem politického a společenského uspořádání a také teologie, a to jak dogmatické, tak morální. Tato tematika je obsahem dalších kapitol knihy.

Pro mnohé čtenáře budou zajímavější ty texty, jež jim umožní poznat, nakolik úspěšně si jednotliví aktéři na historické scéně počínali, zda předvídali budoucnost a zda chápali přítomnost. A třebaže je to touha přirozená, protože život si žádá vzory, může se snadno stát předmětem kultu, tak trochu se rovnajícího středověkému svatořečení, a – i v případě osobností dnešního světa, kdy máme pramenů dostatek – umožní vzniknout pochybnému dílu. Potíž spočívá v tom, že i když uznávané osobnosti či životopisci pohnutky vysvětlí, jejich výpověď je poznamenána přirozenou neochotou odhalit skutečné zájmy. Kromě toho jen velice málo středověkých textů popisuje úmysly (ať smyšlené či skutečné) aktérů či jejich vnitřní pocity a postoje. Některé se až blíží pojednáním o životě svatých. Takzvaný životopis Petra, poustevníka z hory Morrone, který se stal papežem Celestinem V. (papežem 1294, † 1296), na-

bízí poměrně poctivý pohled do prostředí, v němž jeho hrdina žil. Podobně život svatořečeného francouzského krále Ludvíka IX., sepsaný Jeanem de Joinville v roce 1309, zachycuje s nevšedním smyslem pro skutečnost jednotlivé stránky chování krále, jakož i jeho dvořanů a duchovenstva. Vcelku ovšem životopisy i autobiografie bývaly ve středověku vzácnější než v novověku a době současné. Tento nedostatek není na závadu. Jestliže například většina textů pojednávajících o životě a citech Abélarda a Héloisy je z doby pozdější, jasně vypovídají o představách, které o duchovním a společenském prostředí, v němž hrdinové žili, chovali současníci daných děl. A jestliže tedy víme o konkrétních osobách jen málo, myšlení, chování a plány lidí jejich doby jsou zřetelnější. Kromě pojednání o teologii, filosofii, právu a umění vládnout a kromě soudobého ilumináčního umění, malířství a sochařství se však z této doby dochovaly i dva další velice výmluvné typy pramenů, a sice početná díla historická a literární.

Obecné dějiny byly v období, jímž se tato kniha zabývá, zastoupeny dobře, i když vytríbený vkus Oty z Freisingu († 1158) nebyl překonán. Vedle anglických historiků zmíněných dále je vhodným příkladem *Pantheon* Gottfrieda z Viterba († 1191) a *Zrcadlo dějin* encyklopedisty z řádu dominikánů Vincenta z Beauvais († kol. 1259). Ve stejném duchu psal Vilém z Nangis († 1300), mnich z královského kláštera St. Denis, který kolem roku 1274 začal pracovat na své *Velké kronice*, jež byla považována za jakési polooficiální dějiny francouzské monarchie. Byla sepsána i specificky zaměřená díla s širokým časovým rozpětím, jako byla kronika papežství a císařství Martina z Opavy († 1278), ukončená rokem 1258.

Částečně díky tomu, že pro svá pojednání o starověku a raném středověku čerpali ze starších pramenů, byli kronikáři původnější (i když o nic méně předpokládají) při líčení doby, kterou sami prožívali. K nejlepším patří plodný anglický kronikář Vilém z Newburghu († 1198), Roger z Hovedenu († 1201) a skvělý Matthew Paris († 1259), mnich ze St. Albans, který rovněž názorně popsal, jak lze přenést informaci přesně a do detailu z jednoho konce Evropy na druhý. Každá významná událost měla své kronikáře. Příkladem je kronika dobývání území baltských Slovanů německého mnicha Helmholda († 1177). K nejlepším kronikářům křížových výprav na Blízký východ patřil Vilém, arcibiskup z Tyru († kol. 1186), zběhlý v arabštině a řečtině, který rovněž napsal dnes bohužel ztracené, avšak velice často zmiňované pojednání o východních zemích.

Některé události byly současníky zachyceny svědomitě. Křížová výprava proti albigenským v roce 1209 a počínající inkvizice v Languedoku po roce 1230 jsou zaznamenány jak v obecných francouzských, tak i anglických kronikách. V místních kronikách a v kronikách zachycujících tyto události se můžeme setkat s rozličnými úhly pohledu, ovšem s výjimkou katarské

církve. Pierre de Vaux-de-Cernay, cisterciák doprovázející křížáckou výpravu v letech 1212–1218, sepsal podrobnou kroniku, plnou propagandy a líčení zázraků. Veršované dějiny, napsané dvěma autory ve vernakulárním jazyce a dnes nazývané *Píseň o křížové výpravě*, vyjadřují postoj obyvatel Jihu, z nichž jedna polovina stojí na straně křížáckého tažení a druhá je proti. Věcná, i když v duchu nesnášenlivém, je zpráva o šíření i pronásledování katarů z pera Viléma z Puylaurens, pozdějšího kaplana hraběcího rodu z Toulouse, z období po roce 1270. Svě líčení oživil přírodními úkazy, o zázracích se ale nezmínil. Sice stručný, zato pozoruhodně přesný popis začínajícího pronásledování katarů poskytl dominikánský mnich Vilém z Pelissonu († 1268), inkvizitor, jehož horlivé pronásledování katarů vyvolává u katolíků rozpaky ještě dnes. A konečně dějiny dominikánského řádu sepsané Bernardem Gui († 1331), výslovně zaměřené na Languedoc a Toulouse, kde autor jakožto inkvizitor strávil dlouhý čas ve svém mateřském řádovém klášteře.

Výraz „dějiny“ nevyjadřoval to, co vyjadřuje dnes. *Dějiny východních zemí* proslulého kazatele Jakuba z Vitry († 1240) jsou dějepisným průvodcem Svátou zemí a přilehlými oblastmi, a jeho *Dějiny Západu* pojednávají o řádech, struktuře a svátostech latinské církve. Byl také autorem příruček pro farní kněze, kazatele a kleriky během poutí či misí. Dějiny byly zaměřeny především na mravní kázeň. Všichni dějepisci byli moralisty a přáli stranám či zájmům; například Matthew Paris se stavěl nepřátelsky jak vůči Římu, tak vůči království Jindřicha III. I když bohatá na informace a často i velice vnímavá, byla dějepisná díla primárně především tendenční a polemizující, a stranila tudíž soudobým zájmům otevřeněji, než je tomu v případě moderních vědeckých dějin, lze-li si vůbec něco takového představit.

Bernard Gui byl jedním z několika autorů, příslušníků nových žebravých řeholních řádů, kteří zaznamenali slávu svých zakladatelů, životy svých světců a tituly ověčených učenců, spolu s podrobnostmi o jejich činnosti. Patrně nejvýraznější z tohoto žánru jsou dějiny od Salimbena z Parmy († kol. 1290). Tento mnich zachytil vývoj františkánského řádu od smrti jeho zakladatele, jeho vnitřní bratrovražedný boj a zápas s jinými řády a s papežstvím. Svůj život v řádu zasadil do vyprávění o válkách mezi italskými státy a císařstvím Štaufů v letech 1167–1287 a vše okořenil citlivými, i když netolerantními podrobnostmi o každé odchylující se náboženské sektě a politické straně. V naději, že zdokonalí uspořádání církve, přidal ještě traktát *O prelátech*.

Dějiny měst a provincií se už od počátku zabývali laici. Pozoruhodná z tohoto období je *Kronika Trevisa*, napsaná synem notáře, filologem Rolandinem z Padovy († 1276). K ní se řadí i spisy velebící jednotlivá města. Jedním z děl zmiňovaných na těchto stránkách je jakýsi oslavný statistický průvodce Milánem, který k počtům města sestavil Bonvesin de la Riva kolem roku 1282. Vzhledem k tomu, že laici v Itálii byli všeobecně vzděláni v latině, psali

v tomto jazyce i svá pojednání. Jak je zřejmé z literatury týkající se zmíněné křížové výpravy proti albigenkým, objevovat se začaly i události zaznamenané ve vernakulárních jazycích. Vynikajícím příkladem jsou dějiny čtvrté křížové výpravy a latinského císařství v Konstantinopoli, jejichž autorem je Geoffroi de Villehardouin († kol. 1213), správce Champagne a Romanie.

Jako v případě *Skutků Friedrichových* (Friedrich I. Barbarossa) Oty z Freisingu a jeho pokračovatele, životopisy s dějinami úzce souvisely. Oficiální kapetovská ideologie dotvářela atmosféru života francouzského krále Filipa II. Augusta od Viléma Bretaňského († mezi lety 1224–1226). Zájem o sepsání své rodové historie a života svých slavných předků projevovali i členové významných knížecích rodů. Příkladem tohoto žánru je kronika hrabat z Anjou a pánů z Amboise od kanovníka Bretona z Amboise (vznikla v letech 1155–1173), a kronika pánů z Ardres a hraběcího rodu z Guines od klerika Lamberta z Ardres (vznikla v letech 1194–1203). Dílem kaplana je veršovaný životopisný příběh Viléma, dvorního maršálka anglického království a hraběte z Pembroke († 1219), který, i když ne vždy zcela přesný, je věrohodnou výpovědí o prostředí, v němž jeho hrdina žil. Od 13. století se tomuto řemeslu věnovali po výtce jen laici, píšící jak životopisy, tak i autobiografie ve vernakulárním jazyce. K nejslavnějším patří paměti Filipa z Novary († mezi lety 1261–1264), významného šlechtice, znalce práva a kronikáře Kypru a francouzského „zámoří“. Dalším je pak již zmíněný život Ludvíka IX. od Jeana de Joinville.

Společenská elita usilovala o kariéru a postup, a to se odrazilo i v literatuře. Žádali se hrdinové, sloužící jako příklad k napodobování. Někteří z nich, jako Raoul z Cambrai z 12. století, kázali o přednostech zdrženlivosti a o smutném osudu těch, kdo si libují v nestřídmosti. Další díla, jako o něco dříve napsaná *Píseň o Rolandovi*, nabízela hrdinu, jehož oběť, podobná Kristově, poskytla žádaný vzor toho, jak získat slávu v boji, a jehož vítězství, řečeno jazykem institucí, bylo dokladem triumfu monarchie jakožto státu nad šlechtickým rodem. A existovaly i karikatury s antihrdiny bez špetky ctnosti. Náboženským protějškem slávy získané na poli válečném bylo dosažení svatosti u hrdinů církevních. Životy svatých začínaly v této době získávat podobu bližící se dějepisným dílům a objevily se rozsáhlé sbírky určené pro potřeby kazatelů. Proslulým příkladem je soubor zčásti biografických textů *Zlatá legenda* (*Legenda aurea*) Jakuba de Voragine (da Varazze, † 1298). K tomuto literárnímu žánru patří i sbírka exempel, zpola historické dílo *Dialog zázraků* (*Dialogus magnus visionum atque miraculorum*) cisterciáckého mnicha Caesaria z Heisterbachu († 1240), jež zkoumalo úskalí a vzory zbožného života, údajně ku prospěchu noviců.

Radu specializovaných traktátů zaměřených na „věky světových dějin“, chování, rytířskost a společenské a politické teorie sepsali laici jako již

zmíněný Filip z Novary, dále Brunetto Latini († 1294–1295) a polyhistor Raimund (Ramón) Lull († kol. 1315). Tito autoři psali ve vernakulárním jazyce a tím dávali najevo, že jsou druhou generací laického písemnictví, protože původně převládala díla veršovaná. V poezii se stal ústředním tématem jednotlivec či jeho volba. Námětem výpravných básní, jako je *Percival*, ovlivněných náboženským myšlením, byl mravní vzestup či zdokonalení. Tuto myšlenku bylo snadné spojit s tématem lásky. Ve svém *Erekovi a Enidě* (vzniklo v letech 1150–1180) Chrétien de Troyes – básník, jehož obdivoval i Dante – učí, že pravá láska může vykvést pouze pro ty, kdo se snaží vyniknout. Zkoušky, jimž byli vystaveni milenci, vyhledávala artušovská literatura prostřednictvím postav Lancelota a královny Guinevry, a touha či láska, jež nebyla či nikdy neměla být naplněna, se objevovala zejména v trubadúrské poezii. Na toto téma existovala spousta literárních děl, některá láskovná a smyslná. V letech 1184–1186 napsal André le Chapelain své duchaplné společensko-filosofické pojednání o lásce *Traité sur l'amour*.

Psaní v místním jazyce začalo postupně pronikat i mimo svět historií, hr-dinských zpěvů a lásky. Již zmíněný Raimund (Ramón) Lull se vedle lásky s oblibou věnoval i teologii. A dalším autorem, píšícím ve své mateřštině, byl slavný básník Dante Alighieri († 1321), který začal kolem roku 1307 pracovat na své *Božské komedii*. Nad tímto veršovaným dílem v italštině strávil více než deset let a našel si mezitím čas i na politické a ekleziologické pojednání *De monarchia* (kol. 1313), jež sepsal v latině. Přibližně v letech 1270–1285 Jean Chopinel de Meung, patrně klerik a přední překladatel latinských textů, složil ve francouzštině větší část *Románu o růži*, jež se ve společnosti předávala z ruky do ruky. Romance byla nejen vzrušujícím vyličením lásky, boje mezi mužem a ženou a mravů, ale i filosofickou a teologickou encyklopedií, vycházející především z prací cisterciáckého teologa Alana z Lille († 1202). Tato slavná díla ve vernakulárních jazycích ukazují na vysokou kulturní úroveň vzdělaných laiků kolem roku 1300.

Vztahem mezi kleriky a laiky, o němž jsem se už zmínil, se budu podrobněji zabývat v následující kapitole.

Část III
SPOLEČNOST

9] Ženy a muži

Manželství a láska

V Toulouse bývaly vdané ženy všech vrstev v listinách obvykle osločovány „paní“ (*domina*), ale u mužů tomu tak nebylo. Jako „pán“ (*dominus*) byli, až na významné osoby, titulováni jen málokterí. Schopnost ženy dát život teoreticky stavěla manžela a manželku na roveň a žena, stejně jako muž, si mohla manžela svobodně vybrat. Sňatek tudíž nevyžadoval nic jiného, než svobodný a dobrovolný souhlas páru a jeho naplnění. Manželskému svazku bylo podle zvyku požehnáno v kostele, s následnou hostinou a kněžským požehnáním v loži, místu zrození. Kolem roku 1300 byla právníkům v Toulouse položena otázka: Je mladá žena podle zákona vdaná, jestliže hraje, podnapílá a zpola pod nátlakem, „manželskou milostnou hru“? Odpověděli, že nikoli, protože byla získána úskokem. Jak soudili duchovní na základě textů pavlovských epištol Nového zákona, jestliže žena patří svému muži, pak muž patří své ženě. Podle názoru jednoho františkána působícího v Paříži vyžadovalo manželství rovnoprávnost. Gilbert z Tournai († 1270) vybízel páry, aby se nebraly pro peníze, krásu či rozkoš:

Měli by spolu žít šťastně a čestně, mít v úctě Boha a vést děti k tomu, aby Mu sloužily... Jsou-li si rovni, žijí v pokoji, ale vezmou-li se kvůli věnu či majetku, vždycky dojde k zápasu. Chcete-li vstoupit v manželství, berte si sobě rovně... taková láska je vpravdě společenská... protože pár tvoří rovnoprávní partneri.¹

Protože ženy obvykle přežily své muže, dávalo jim manželství jistý čas moc, především vdovám. Tehdy žena, pokud neměla dospělé syny, převzala v rodině autoritu a přešel na ni majetek a výrobní prostředky. Nicméně od šlechtičen po ženy nevolníků záviselo všechno na svobodách, jež poskytoval panovník či vrchnost. Bez ohledu na existující omezení se vlivné ženy ve středověku objevují ve všech vrstvách. Královským příkladem je Blanka Kastilská († 1252), matka francouzského krále Ludvíka IX., jejíž dlouhý vdovský čas a regentství byly naplněny velice úspěšně. Jednu slabost ale měla: svého syna ovládala natolik, že si téměř netroufal dát své tělo vlastní ženě.

Ženy také léčily, či spíše ošetřovaly, a tato činnost byla spojena s velkým rizikem. Vdova po jednom rytíři z Puylaurens vypovídala o pádu Montréalu u Carcassonu roku 1240. Když Francouzi na to místo zaútočili, Ermengarda spolu s „ostatními urozenými dámami“ nosily kamení pro stroje obránců. Náhle vypukla vřava a Francouzi prolomili obranu. Ženy uháněly do domu, kde se chtěly schovat, ale „právě když (Ermengarda) vklouzla dovnitř, uslyšela zvenku volání, že její bratr Isarn je raněný. Ihned vyběhla ven a pobíhala sem a tam, až ho našla.“² Ženy působily jako porodní báby a měly na rození dětí prakticky monopol, i když bez univerzitního vzdělání. V nemocnicích zastávaly tytéž práce jako muži, částečně i proto, že lékaři nepatřili k personálu, a také proto, že špitály se podobaly klášterům a řídili je správci, sestry a někdy i pacienti. Jedna svatební smlouva z Toulouse z roku 1202 zmiňovala i špitál svatého Antonína:

Já, špitálník řádu svatého Jana, si беру тебе, Sibylu; a já, Sibyla, si беру тебе, Jene, a odevzdávám své tělo... špitálu, službě Bohu a chudým... Já, Raymond Calvet (představený/ mistr tohoto špitálu) přijímám řečenou Sibylu jako sestru a členku zmíněného špitálu... (a zavazuji se), že bez jejich souhlasu nepřijmu do zmíněného špitálu žádného muže ani ženu, a že Jan a... Sibyla budou po mé smrti a smrti mé ženy Richardy představenými zmíněného domu.³

Ženy byly vždycky milovány, ale velice záleželo na věku a společenské třídě. V 80. letech 12. století André le Chapelain radil neplýtvat v případě mladých venkovanek časem – klidně je hoďte na záda. Adam de la Halle († 1286/88) nesouhlasil: jeho hrdinkou byla Marion, venkovská dívka obdařená přirozenou chytrostí, zdvořilostí a vkusem, která odmítla rytíře hrubiána a dala přednost venkovskému chasníku Robinovi. Moralisté přispěchali, aby usměrnili sex. Filip z Novary vypráví o hezké mladé ženě (v jeho podání dvaceti až čtyřicetileté), která sbírala nože vykládané drahokamy, jež jí zůstaly po řadě jejích milenců. Ve středním věku (mezi čtyřiceti a šedesáti) si začala lásku kupovat tak, že nože vracela, až jí nezůstal ani jediný. A mnozí šli ještě dál: sex a láska ke šťastnému manželství nestačí. Chrétien de Troyes ve svém *Erekovi a Enidě* spojil lásku s přátelstvím a životním posláním, a tím manželství završil.

Křesťanství vytvořilo pozitivní kult lásky, v níž si milenci byli skutečně rovni. Izolda se vyzná v ženských oborech jako je léčitelství a Tristan zase v lovu a válčení. Izolda přinese pro lásku právě tolik obětí a spáchá pro ni právě tolik hříchů jako Tristan. Aucassin samozřejmě zastával obecné tvrzení, že muži milují vždy určitou ženu, kdežto ženy milují jakékoli užitečné muže, ale Nicoleta mu dokázala, že se mýlí: ženská věrnost se mužské vy-

rovná. Erek a Enida mají ve svém manželství znovu vybudovat vzájemnou úctu a lásku tím, že něčeho dosáhnou. Enida podstoupí zkoušku věrnosti, odvahy a moudrosti právě tak jako její manžel.

Kult lásky se prosadil do té míry, že téměř odsunul sex stranou. A trubadúrova „láska zpovzdálí“, tak jako láska člověka k Bohu, může být ozvěnou kněžských ideálů a vyjádřením nevýslovné touhy po nedosažitelném. Milenci v *Tristanovi a Izoldě* nemají domov na zemi – pouze v nebi. Uchváčení kouzlem lásky poruší všechny společenské zásady: manželství, přátelství, rodiny i loajality vůči církvi a králi. Tuto cestu odmítá *Aucassin a Nicoleta*, kde milenci triumfují nad rodinou, náboženstvím (Nicoleta je Saracénka) a společností, aby vytvořili novou pravou lásku, rodinu a společnost. Svým zjednodušeným způsobem byla epická báseň ozvěnou mystického učení, podle něhož je schopnost tělesné lásky důkazem schopnosti lásky duchovní.

Rozpolcený vztah mužů k ženám, jehož ztělesněním byli mniši, byl výjimečný dříve, stejně jako později. Kouzlo dívčí postavy a její živý hlas sváděl Petra Damianiho († 1072) i Petra, poustevníka z hory Morrone (pozdějšího Celestina V., kanonizovaného roku 1313), a ti oba svou náklonnost obrátili v prudký hněv. Filip z Novary byl objektivnější. Smyslnost, umocněná strachem ze smrti, vede starší muže k tomu, „aby vyhledávali všechny druhy nepřirozené zvrácenosti. Tak jako je pýcha nectností chudých a chamtivost zase bohatých, tak je chtíč slabinou starců.“⁴

Muži si na ženy někdy stěžovali opravdu dojemně. Satirická poéma *Lamentations de Mahieu* před rokem 1292 tvrdila, že manželství je horší než celibát. Ženy jsou nemožné – příliš mluví. Proč se asi Spasitel po svém vzkříšení ukázal nejprve ženám? Protože chtěl, aby se to všichni rychle dozvěděli. A proč se Ježíš neoženil? Protože to věděl nejlíp. Zákaz rozvodu zosnovali muži žijící v celibátu. Mahieu se ptá Pána: Tvá dcera Eva tě zradila; dovedeš si představit, co by udělala tvá žena? Zákon není spravedlivý; Spasitel káže to, čeho by se sám neodvážil. Bůh ustoupí a prohlásí, že ženatí muži budou mít v nebi lepší místo, protože více trpěli. A dodává, že posvětil stav manželský tím, když dovolil své matce, aby se provdala, „ale nikoho jsem nepřijal do řehole a nezaložil jsem žádný mnišský řád“.⁵

Smišený pocit vůči tělesnosti měl téměř obecnou platnost a sdíleli jej muži i ženy. Projevoval se v celé šíři, od flagelantství po kult těla, přičemž laikům byla bližší poslední zmíněná forma projevu a duchovním ta první. Jakub z Voragine považoval za duchovně poučné vyprávění o tom, že když se apoštola Petra otázali, proč neuzdravil svou dceru Petronillu, odvětil, že byla pro život příliš krásná. Přesto se s fyzickou krásou počítalo: když panna Nicoleta nadzvedla sukně, způsobila zázrak a nemocný muž vyskočil z postele. Církev kárala korouhve a lesk rytířského brnění, ale Dantovo *Convivio* nabádalo muže a ženy, aby se hezky oblékali a pěstovali své tělo stejně jako duši. Samotní

kněží napsali v té době spoustu děl romantické literatury, ale v názoru na tuto otázku se rozcházel. Penitenciál z okruhu kolem Petra Cantora rozlišoval – určitě bez nároku na úspěch – dva typy žakérů: „Ti, kteří hrají na pitkách a prostopášných oslavách oplzle popěvky, jsou zavrženíhodní... Jiní... kteří opěvují činy vládců a životy svatých, a utěšují lidi v nemoci a neštěstí... jistě mohou být uznáváni, jak říká papež Alexandr.“⁶

Klerici sami byli ve svém postoji nejednotní. André le Chapelain, který psal pro laické publikum, ve svém pojednání *O lásce* a Jean de Meung v pokračování *Románu o růži* rozhodně trvají na tom, že žít v celibátu není přirozené. Laik Pierre Dubois, Jeanův současník, byl toho mínění, že celibát byl zaveden ve starověku vetřelými starci. Kromě toho ani klerici nebyli zcela bez poskvrny. V Andrého záměrně humorném dialogu mezi dámou a urozeným mužem (který, jak se ukáže, je klerikem) tento muž namítá, že něžnosti jsou lepší než kopulace, protože snižují pravděpodobnost otěhotnění. Oba způsobů jsou nicméně omluvitelné, protože jsou „přirozené“, neboť jen láska dokáže inspirovat k ctnosti. „Dokáží vám,“ říká on, „že klerik je lepší milenec než laik, protože je opatrnější.“ „Neuvěřitelné,“ namítá dáma, „kleriky hyzdí tonsura a ty jejich šaty, jako pro ženy. Nemohou dát ani dar z lásky,“ pokračuje, „protože nemají co darovat. Kdo by chtěl kradenou věc?“⁷

Petr Damiani tvrdil, že heterosexuální pohlavní styk u kleriků vede k homosexualitě. Možná ano, ale jednou z cest, jak se vyhnout ženám, je být homosexuálem, a o lásce mezi muži prameny rozhodně hovoří. Těsně po roce 1300 inkvizitoři biskupa z Pamiers, který zemřel jako papež Benedikt XII. roku 1342, odhalili bývalého františkána, homosexuála, zdržujícího se u nově založené „univerzity“ v Pamiers, a mladé studenty, s nimiž měl styk. Tento „zvrhlik“ dělal zároveň kuplíře pro převora a kanovníka od svatého Sernina v Toulouse, hodnostáře, jenž příležitostně zneužíval poslíčky s knihami k uspokojení svých intimních potřeb. Tentýž zápis hovoří o ševci z Pamiers a rovněž o panošovi téže orientace z okolí. Příslušníci této odlišné menšiny možná cítili potřebu být v kolektivu a přicházeli tedy do města, kde mohli spíše navázat kontakt.

Z toho lze usuzovat, že homosexuálové rovněž tíhli ke vzdělávacím institucím, kde převládala celibát; celibát ovšem nemusel nutně vést k homofilii. Existuje záznam asi ze 60. let 13. století týkající se 42 mnichů z kláštera v Lézatu jižně od Toulouse. Téměř polovina z nich údajně měla dříve či dosud žít sexuálním životem. Tři byli pouze zostuzeni pro styk s ženami, o třech se říkalo, že vyhledávali jeptišky ze sousedního kláštera a v ne méně než čtrnácti případech byly uvedeny konkrétní ženy. Jedenáct mělo mít potomka a šest bylo obviněno, že mají jmenovité děti s jmenovitými ženami. Pouze dva byli obviněni, že se oddávají „sodomii“, což bylo považováno za „poklesek“. Podle jednoho mnicha se v klášteře proslýchalo, že převor Hugo „je sodomita...

a v pozadí toho byla závist a přání ublížit mu“.⁸ Významní kanonisté však zřejmě věřili, že sodomie je přímo vzorem nepřírozeného poklesku. S poznámkou, že Spasitel vstal pro všechny, křesťany i nekřesťany, Inocenc IV. konstatoval: „Jsem přesvědčen, že když pohan... poruší zákon přírody, může jej papež právem potrestat podle 19. kapitoly knihy Genesis, kde se praví, že Pán potrestá sodomity, kteří hřeší proti zákonu přírody.“⁹

Ale zpět k mužům a ženám. Porod, i když vysoce oceňovaný, byl pro ženu zátěží. Odložení nechtěného dítěte bylo zakázáno a potrat z vlastního rozhodnutí byl nejen zakázaný, ale také nebezpečný a velice neúčinný. Porodnost byla prakticky omezena pouze věkem – tedy dobou trvání svazku, způsobem intimního styku mezi pohlavími a mírou zneužívání rodičů a služebnictva, jehož se dopouštěli na ženách – a to velice mladých, jak můžeme usuzovat z dochovaných pramenů. Dalším utrpením byly pro ženu porod s nešťastným koncem a horečka omladnic, jež zřejmě měla na svědomí vyšší úmrtnost dospělých žen, než jaká byla v případě mužů ve válce, při lovu, těžké práci či jízdě na koni.

Rození dětí vázalo ženu k majetku a rodině. U rolnického obyvatelstva potřeba pracovní síly vybízela k manželství na zkoušku, aby byla jistota, že pár je plodný. Sňatky bývaly dohodnuty rodiči, zejména mezi bohatými. Rodová soudržnost a majetek bránily milenecké lásce, u mužů téměř stejně jako u žen, a především byla-li rodina bohatá, urozeného či panovnického původu. Dokud Joinville nezanechal svůj životopis Ludvíka IX., vypovídaly prameny o soukromém životě králů a knížat jen velice málo. Byla to touha zvítězit, co donutilo i panovníka tak mocného, jako byl Jindřich II. Anglický, aby se oženil s Eleonorou Akvitánskou († 1204). Dala mu sice osm dětí, ale byla o deset let starší než její manžel a jejich manželství bylo všechno, jen ne šťastné.

Další překážku dosažení ideálu představovalo nevolnictví a služba. Zdůrazníme-li pravidlo matrilineárního následnictví a uvědomíme-li si postavení žen v rodinách poddaných, závislost znamenala překážku dosažení svobody, protože žádný nevolník se nesměl oženit bez svolení svého pána. Totéž často platilo i v aristokratických kruzích. Když po dlouhých letech ve službách Jindřicha II. a jeho syna Jindřicha byla pře Viléma Maréchala obhajována před Richardem Lví srdce s tím, že jeho otec dal Vilémovi ruku dědičky hrabství Pembroke, Richard zvolal: „Kristova noho! On mu ji nedal! Jenom mu ji slíbil. Ale já mu klidně dám obě zadarmo, mašinu (ženu) i pozemky!“¹⁰ Petr Cantor takové praktiky pranýřoval, protože odporovaly Písmu svatému, především 1. listu Korintským 7,39: „Žena je vázána zákonem, pokud žije její muž. Jestliže muž zemře, je svobodná a může se vdát, za koho chce, ale jen v Kristu“. Tedy – svobodně.

Poslední překážkou pro ženy bylo, že si často braly starší muže. Muži z průměrných poměrů čekali, až získají či zdědí majetek nebo živnost,

a potom se ženili. Navíc nebylo pravděpodobné, že by si zabezpečený starší muž vzal ženu svého věku, a proto bylo mnoho žen v prvním manželství provdáno za muže o deset nebo dvacet let starší. Rozdílnost věku také vysvětluje, proč ženy – ještě nezletilé dívky – tolik podléhaly fyzickému trestání ze strany svých manželů, ale nemuselo to být vždycky nevýhodou. Nepřitažlivé mladé ženy či ženy bez ochrany lépe pochodily na trhu starších nápadníků než těch mladých. Manželství mladé ženy se stárnoucím mužem na vrcholu prosperity mohlo znamenat jistou rovnoprávnost, zejména když po něm mělo následovat hmotně zajištěné vdovství.

Tento typ svazku nelákal ani básníky, ani většinu mladých žen a mužů. Žádný středověký milostný příběh neopěvoval milence, kteří nebyli krásní a mladí. Ale i tady číhalo nebezpečí: mladá žena mohla udělat ze staršího muže paroháče, což byl námět, s nímž jsme se mohli setkat již v epické básni *Ruodlieb* z 11. století, kde starý muž sedí na záchodku a dírou v prkně pozoruje svou ženu s mladým mužem. Mnohem elegantněji tento typ svazku vystihl Filip z Novary, který řekl, že „pokud (muž) má touhy, docela určitě není schopen“. A odpor v něm vyvolával i manželský svazek starých lidí: „Dvě ztrouchnivělá těla v jedné posteli jsou prostě k nesnesení.“¹¹

Nedostatek svobody vybízel k nevěře a s přihlédnutím ke kultu lásky, popsanému výše, bylo nejdůležitější cizoložství. Pro André le Chapelaina nemohla v manželství existovat pravá láska a manželství nebylo omluvou toho, že se lidé nemilují. Nicméně vše záviselo na štěstí a hlavně na majetku. Žádného z pěvců nenapadlo spočítat, kolik má Izolda dětí, a co by u bohatých prošlo jako láska, to bylo nepokrytým cizoložstvím v případě chudých. Nebo ne? Lidé v italských městských republikách mívali rádi Francouze s jejich písněmi, chováním a uvolněnými mravy, a právě tak se chovali mladí rytíři a patricijové, kteří „žili noblesně“. Ti, jež tyto „francouzské manýry“ urážely, třebaže ani oni nebyli lhotejní ke zpěvu sirén, patřili k nižší šlechtě, měšťanům a bohatým statkářům, k těm, jež jejich skromný majetek omezoval ve společenských ambicích. Tito „ctihodní občané“ vydávali zákony proti přepychovému oblékání a okázalé spotřebě, a zejména podezíravě hleděli na cizoložnou lásku.

Šlechtici, právě proto, že byli bohatí, bývali také často velkorysejší než střední vrstvy, ale existovaly meze, protože kariéra byla důležitější než láska. Byl to Abélard († 1142), kdo to bez ohledu na svou stavovskou tížádnost nakonec vyřešil a oženil se s Héloisou († 1164), jejich manželství však nevydrželo. O synovi této proslulé dvojice víme snad jen to, že jej vychovala doma v Bretani Abélardova sestra a že se ztratil v dějinách zatížen poučujícími verši svého otce a příšerným jménem Astrolab. Cizoložství bylo zákonem vždy trestáno a manželům bývalo někdy dovoleno zabít milence přistížené při aktu. Vztahy, při nichž manželka vedla dům či dvůr s mladšími syny, narušo-

valy společenský řád a uspíšily zavedení exemplárního trestu. Těsně před rokem 1296 byl jeden toulouský učedník za tento přestupek odsouzen k smrti, i když jako osoba mladší 25 let popraven nebyl. Roku 1314 francouzský král Filip IV. uvěznil na doživotí údajně cizoložné manželky svých dvou synů (kteří byli později oba korunováni), a jejich milence nechal popravit! V jižní Francii a jinde museli cizoložníci často proběhnout městem nazí před zraky směřujícího se davu, tedy byli odsouzeni k „uličce hanby“. Otcové města Toulouse však panovníkovo právo zkonfiskovat v takových případech majetek omezili tím, že znesnadnili prokázání deliktu.

Milenci městské radní nezajímali; zajímal je majetek. A určitě také věděli, že láska je ve své podstatě plná protikladů. Dva nejchrabřejší rytíři dvorských časů, Lancelot a Tristan, byli milenci manželek svých králů. Slavná kastilská romance *Sidrac* přeložená z arabštiny prohlašovala, že „ta nejohavnivější žena světa je chladnější než nejchladnější muž“, a že ženy jsou nevěrné, co voda plyne a květy kvetou.¹² Podobné „pravdy“ obsahují jihofrancouzské rytířské romány v lidovém jazyce. Jelikož král prokazoval pozornost jeho ženě Flammence, zmocnil se Archibalda žárlivý vztek. Mladá žena byla soustavně sledována a mohla si vyjít pouze do kostela. Tam se ale setkala s kanovníkem, vzdělaným, mužného chování a způsobů, zdvořilým a hluboce empatickým. Archibald, zaneprázdňený sledováním krále u vchodu, neuhlídal tajný východ. Nicméně jednoho dne milující manžel bezstarostně odjel do války a tato skica o neúčinnosti hněvu dospěla ke šťastnému konci.

Majetek, vzdělání a víra

V oblastech, kde se projevoval vliv římského a kanonického práva, dostávala většina nevěst věno od své rodiny a od ženicha či jeho rodičů obdržela menší svatební dar. Tyto dvě položky dohromady představovaly manželský podíl, který po manželově smrti vdovu zajistil. Obhospodařování tohoto podílu bylo svěřeno manželovi, který s ním ale mohl nakládat pouze se souhlasem své manželky a jejích přátel. Po manželově smrti bývala vdova často pověřována spravováním majetku, dokud děti nedospěly. Jestliže chtěla svůj podíl získat zpět, měla přednost před všemi ostatními věřiteli.

V tomto systému byla rodina povinna dát dceři, která měla mužské sourozence, pouze věno. Nemovitý majetek, výrobní prostředky a přednost v podnikání přecházely na mužské dědice, a jakmile ekonomika v 11. století přešla na peněžní systém, bylo dceřino věno vypláceno v penězích. Šlechtic z Îsle-Jourdain v Gaskoňsku, západně od Toulouse, začlenil roku 1200 do své závěti odstavec, jenž měl omezit počet dědiců jeho statků. S výslovným souhlasem svého pána, hraběte z Toulouse, který byl čtení poslední vůle pří-

tomen, baron potvrdil, že „pokud existuje zákonný mužský potomek, pak žádná žena či dcera už nikdy neobdrží věno z uvedeného dědictví, ale dcery budou místo toho provdány s penězi“.¹³ Tento nikoli nutně nespravedlivý postup dodržovali nejen velmožové, ale i příslušníci ostatních vrstev, vyšších i nižších. Básník a právník Cino da Pistoia to vystihl přesně:

Téměř všude v Itálii zvyky a předpisy stanoví, že sestry, které mají bratry, nedědí. Jejich otcové nebo bratři jsou tudíž povinováni dát jim věno podle vážnosti rodiny a jejího jmění.¹⁴

Jak uvádělo zvykové právo Montpellier z roku 1204, jakmile se dcera provdala, měla rovnoprávné postavení, tak jako syn. Systém věna pro nevěsty spolu s manželskými dary od jejich mladých manželů měl jednu výhodu: pár byl vybaven ještě zmlada a nemusel čekat na smrt rodičů. Kromě toho, rodičovská moc byla omezena a zatížena břemenem odpovědnosti. Vychovávat a podporovat děti bylo téměř posvátnou povinností. Právníci souhlasili s tím, aby radní upravovali podrobnosti jak Božího, tak přírodního zákona, ale bez zásahu do podstaty. Papež samozřejmě nikdy nemohl obcházet Písmo svaté, stejně jako nemohl zákonodárce obcházet rodičovskou povinnost vychovávat děti a dát jim vzdělání, zejména povinnost otcovskou. Pokud jde o dcery, zde bylo povinností rodičů je provdat nebo umístit s malými náklady do kláštera.

Přes spolehlivost uvedeného systému však věno do manželství nestačilo. Prostudování asi 136 dochovaných manželských smluv a závětí z Toulouse první poloviny 13. století svědčí o tom, že třetina až polovina žen se musela sama postarat, aby se nuzným vdovstvím profloukla. A protože nejméně třicet procent uvedených žen byly buď šlechtičny nebo ženy bohatých měšťanů, pak procento těch, jejichž věno a dary nestačily, bylo jistě mnohem vyšší. Ačkoli zájem o ženu s věkem klesal, další manželství mohlo nedostatek prostředků vyřešit. Nejlepším řešením však byla práce. Podle pařížské *Knihy řemesel* z poloviny století vdovy po živnostnících a řemeslnících, pokud se znovu neprovdaly a řemeslo neopustily, pokračovaly v profesi svých zesnulých manželů. Pracující ženy si v manželských smlouvách obvykle ustanovily, že jejich podíl na společně nabytém majetku jim po manželově smrti bude vrácen. Listiny z dob pozdějších svědčí o významném podílu žen na objemu pracovní síly. V kolínském cechu soustružníků měli v letech 1179–1182 „bratři a sestry“ stejná práva. Pařížská cechovní ustanovení říkají, že určitá řemesla provozovaly pouze ženy a že v některých vlnářských ceších ženy, zejména vdovy po řemeslnících, mohly skládat mistrovské zkoušky. Tam, kde se cechy podílely na správě města, hrály ženy dokonce jistou úlohu i v politickém životě. V Provins poloviny 14. století patřilo 12 procent voličských hlasů při hlasování o věcech veřejných ženám.¹⁵

K tomu, co bylo řečeno výše, sice patří také ženská práce na poli, ve stodole a na zahradě, nicméně o rovnosti pracovního výkonu žen a mužů současníci přesvědčení nebyli. Se svou tělesnou konstrukcí ženy nemohly běžně orat, lovit či vykonávat namáhavou práci kovářskou nebo zednickou, a proto obsazovaly méně výdělečné činnosti. Zřídka také odcházely do války, s výjimkou toho, že k ní muže pobízely, pomáhaly v přípravách a potom hořekovaly či se radovaly při jejich odchodu. Válka, to bylo mrzačení a zabíjení, a „na velikosti záleželo“. Některé ženy však pro ni byly jako stvořené. I když ženy v ceších obvykle za sebe do strážní a hlídkové služby posílaly náhradu, Wismar na Baltu se mohl pyšnit *dominou* jménem Adelaida, která se zavázala, že „bude stát na hlídce co živa bude, jako každý jiný občan“.¹⁶ Služba vojáka ale běžně k ženským řemeslům nepatřila: dát život, to ano, rozdávat smrt však ne.

Mužská konstituce může být rovněž vysvětlením toho, proč muži ženy bili. Beaumanoir slyšel o třech případech žen zabitých manželi pro cizoložství, a v případě ženina špatného chování či odmítání poslušnosti „rozumnému příkazu... muž smí použít přiměřeného tělesného trestu“.¹⁷ To, že by mohla žena tělesně potrestat svého manžela, ho nenapadlo, ale Gilberta z Tournai ano. Ten měl za to, že muž může svou ženu „napravit“, tj. potrestat za účelem nápravy, a ona „by to měla s láskou přijmout“, a poté dodal, „*et e converso*“. Obvyklá nerovnost pohlaví byla neochvějně podložena tradicí. Aegidius Colonna převzal Aristotelův názor, že člověk je nadřazen zvířeti, muž ženě a dospělý člověk mladému. Ženy jsou ovládnány, protože „obecně postrádají mužskou moudrost. Některé jsou inteligentnější než muži, ale ty jsou vzácností... a proto by ženy měly být přirozeně mužům podřízeny“.¹⁸ Panovalo rovněž přesvědčení, že ženy jsou ve srovnání s muži méně odolné vůči bolesti. Albert z Gandina († 1310) ve svém pojednání o trestním právu poznamenal k praxi vymáhání doznání formou mučení, že má-li být použito v případě rodiny, „začněte dítětem v přítomnosti otce, protože ten bude hned výmluvnější... A stejně tak začněte dříve mučit ženy... protože muži, díky jejich větší pevnosti, se doznávají pomaleji, ženy však rychleji, protože jejich srdce jsou vrtkavá a nespolehlivá“.¹⁹

V bankovníctví a směnárství fyzická síla nic neznamenala. Protože však podnikaly i ženy, jakmile byla znovu zavedena lichva, objevily se poslední vůle žen nahrazující „nečestně nabyté zisky“. A i v této sféře byly ženy v nevýhodě. Diskriminoval je zákon, který nadřazoval závěti mužů nad závěti jejich, a ženy – obchodnice musely platit právníky, kteří je hájili před soudem. Kromě toho byly ženy málokdy tak vzdělané jako muži a právně se k nim tudíž přistupovalo jako k osobám závislým, téměř jako k dětem. Některým se však vzdělání dostalo, často proto, že i když neměly přístup k církevním svěcením, byly aktivní jak v ortodoxní, tak neortodoxní – heretické sféře. V letech 1245

až 1251 bylo jen na území německé provincie začleněno do dominikánského řádu 32 ženských konventů. Ve Štrasburku roku 1257 žilo ve 12 klášterech kolem tří set řádových sester, a mnoho laických sester bylo spjato s novými žebravými řády. Konventy sice podléhaly mužskému dohledu, ale jinak se těšily samostatnosti, s volenou abatyší. Ovšem i v době jejich vrcholného rozkvětu bylo ženských klášterů daleko méně než mužských. Na rozdíl od mnichů, kteří většinou ovládali latinu, znaly jeptišky obvykle pouze místní řeč, i když některé vynikly i v latinském písemnictví. Hildegarda z Bingenu, která zemřela roku 1179 jako abatyše z Rupertsbergu, proslula nejen svým vizionářstvím, ale i neúnavně cestovala a dopisovala si s teology, císaři i papeži.

Duchovní měli na ženskou inteligenci nejednoznačný názor. Aegidius Colonna poznamenal, že ježto jsou jen spoře obdařeny rozumem, snáze než muži podléhají svým vášním. Tento augustinián by určitě zaplesal nad názorem dominikána Humberta z Romans. Ten to ve svém výkladu apoštola Pavla formuloval takto:

... Nedovolují ženám kázat ze čtyř důvodů. Prvním je nízká inteligence, jíž se jim dostává méně než mužům; druhým je podřízenost, jež jim byla uložena; za třetí, kdyby žena kázala, vyvolávala by svým zjevem chlípné myšlenky... a za čtvrté je to vzpomínka na první ženu, která... promluvila slovo a okamžitě převrátila svět vzhůru nohama.²⁰

Ať vzdělané nebo ne, z náboženských disputací byly laické sestry vyloučeny. Esclarmunda, sestra hraběte z Foix a vdova po pánovi z Îsle-Jourdain, ověřila v roce 1198 jakožto svědek pravost úřední listiny, což do té doby žádná žena neučinila. Ale i tato výjimečná šlechtična byla roku 1207 v Pamiers během rozpravy mezi ortodoxními a neortodoxními hrubě okřiknuta jedním mnichem, aby byla zticha a hleděla si předení.

Mohlo to ale vypadat i jinak. Arcibiskup John Peckham z Canterbury zopakoval na adresu řádových sester z kláštera v Godstow již omšelou poučku, že čím křehčího jsou pohlaví, tím hodnotnější je jejich kajicné panenství. Někteří se ale tak povýšeně nechovali a uvědomovali si, že v ženě se skrývá odolnost. Nepíše se snad v Písmu svatém, že plačící ženy se přimkly k ukřižovanému Kristovi pevněji než jeho prchající učedníci? A tato vlastnost přiměla Roberta z Arbrisselu († 1117) k založení kláštera ve Fontevrault (řehole přijata roku 1115). Zdejší abatyše měla pod dohledem dva řeholní domy, jeden ženský a druhý mužský, a navíc dvě zařízení s laickými sestrami pro churavé na těle (malomocné) i na duši (padlé ženy!).

Životy svatých a životopisy kleriků svědčí o tom, jak často se matky přičinily o církevní dráhu svých synů. Františkánský kazatel Berthold z Řezna neprozradil žádné tajemství, když řekl, že ženy poslouchají kázání pravidelněji

a ke zpovědi chodí ochotněji než muži. Všichni věděli, že ženy ve srovnání s muži horlivěji vyznávaly kult svatých a více věřily v zázraky. Humbert z Romans onen „výstřední“ prvek v ženské zbožnosti miloval. Tento dominikán odsuzoval kleriky, kteří odmítali číst Písmo svaté, protože jim k ničemu nebylo, a naléhal na ně, aby se řídili příkladem:

... úctyhodných dam a zbožných žen, jež denně bez přestání čtou žalmy a neupustí od toho, ačkoli jim často nerozumějí. A Písmo svaté... i když mu čtenář nerozumí, opravdu dokáže čelit duchovní zkaženosti, stejně jako to dokážou slova zaklínadla proti hadovi, třebaže jim zaklínač nerozumí.²¹

Církev vedli muži, ale skutečnými věřícími byly hlavně ženy, což bylo někdy až na překážku, jak to pocítili dominikáni z Porýní, když měli přeplněné ženské kláštery a domy laických sester.

Tak jako kněží byly však i ženy pověstné kromě své víry i schopností manipulovat. Je proto třeba prozkoumat úlohu víry. Ženy mohly těžit z nepřátelství mezi dvěma světy mužů, s nimiž přicházely do styku: světem kleriků a světem laiků, či k němu dokonce podněcovat. Moc laiků, používaná vůči ženám, se projevovala okamžitě, byla sexuální povahy, s použitím značné fyzické síly, a měla praktické důsledky, protože se dotýkala majetku a výchovy či opuštění dětí. Autorita kleriků byla spíš nepřímá, zřídka se projevovala sexuálně, a vzhledem ke vztahu žen k manželům a milencům byla odtržená od reality. Byla dokonce iluzorní, jako v těch případech, kdy se odvolávala na ty části pavlovských epištol, jež tvrdily, že ženy si mohou svobodně vybírat muže a v manželství jsou si s manželem rovné. Ve skutečnosti se kněžský výklad často střetl s praktickou zkušeností. Není tedy divu, že ženy zalidňovaly kněžský stav svými vyvolenými syny a s nadšením přihlížely, jak jejich děti svádí vítězné bitvy s laickým světem pomocí prostředků hry s emocemi nebo dovolávání se zázraků. A ještě malou poznámku navrch, ženy nebyly nikdy praktičtější, než když něčemu bezmezně věřily.

Latinové byli přesvědčeni, že jejich ženy jsou na tom lépe než jejich muslimské a židovské sestry. Tato myšlenka, dobře prezentovaná v obvykle nemilosrdných příbězích Caesaria z Heisterbachu, vychází z toho, že židovské dívky – které jsou u něj mimochodem často krasavice – se chtějí vdát za křesťanské chlapce nebo je mít jako milence. Ve svém plánu na dobytí Blízkého východu Pierre Dubois argumentoval tím, že muslimští muži budou nadšeni vzdělanou evropskou dívkou, tímto nadstandardním zbožím nevšedních kvalit, a rovněž tvrdil, že ženy z Orientu, svázané pouty mnohoženství a závoje, křížáky uvítají. Jiní s pýchou prohlašovali, že u křesťanů není rozvod z vůle manžela možný, a říkali také, že ženy Orientu nechodí do mešity ani syna-

gogy a že se vůbec nedbá na jejich vzdělání. Tito mluvčí byli pěšáky dlouhé bitvy mezi helénisticko-římskou monogamií a mnohoženstvím Blízkého východu, praxí, jež byla velice rozšířena na sklonku antiky a v raném středověku a teprve v námi sledované době začínala být na ústupu.

Dcery šlechticů a patricií často získaly vzdělání v místním jazyce buď doma, nebo v klášteře. Podle dominikána Jordána Saského († 1237) založil Dominik Guzmán († 1221) své první zařízení v Prouille roku 1206 patrně i proto, že šlechtici z jihu si nemohli dovolit platit za ortodoxní konventy a posílali své dcery do škol katarských. Roku 1320 byly čtyři z deseti bruselských nižších škol určeny dívkám. Nelze se tedy divit, že Marie Francouzská, která psala své *lais* na dvoře Plantagenetů v letech 1165–1190, byla velkou básnířkou a že životopisy žen básnířek byly nalezeny mezi biografiemi trubadúrů, které se objevily koncem 13. století.

Pro laiky obecně však bylo vzdělávání ztrátou času vzhledem k ženským povinnostem kolem kolébky a krbu (nemluvě o práci na poli a v dílně); povinností, jež s výjimkou světa bohatých byly daleko tíživější než dnes. Ženy neměly přístup ani k povoláním, jejichž předpokladem bylo vzdělání, částečně proto, že ta byla původně vykonávána kleriky a dlouho předpokládala celibát. A výjimka potvrzuje pravidlo. V době své nemoci kanonista Johannes Andreae († 1348) údajně svolil, aby jeho dcera Novella přednášela jeho studentům, ale musela od nich být oddělena závěsem. Víme o ženách, jež vyučovaly ve městech místnímu jazyku, a stejně tak o ženách – písařích, ale ženy nenavštěvovaly univerzity a notářské cechy je mezi sebe nepřijímaly.

Hodnověrným dokladem podceňování žen je skutečnost, že byly v průměru chudší než muži. Z daňového soupisu z Toulouse s datem 1335 vyplývá, že ženy byly v čele hospodářství z 8,7 procent, ale jejich podíl na majetku představoval pouze 6,3 procenta. A rovného postavení se jim nedostávalo ani v útulcích pro malomocné. V Grand Beaulieu v Chartres roku 1264 činil příspěvek v případě mužských pacientů deset šilinků na vlněný oděv a čtyři na lněný; přiděl pro ženy byl osm a tři šilinky. Ženy, relativně nevzdělané a chudé, zejména ty z nižších vrstev, tak přežily nejen díky své práci, ale i své přitažlivosti. Rozšířený byl konkubinát. Po roce 1240 jsme se na venkově jižně od Toulouse mohli setkat dokonce s výrazem „mužská konkubína“, jímž neprovdané ženy označovaly své milence. Přesto je zřejmé, že většinu konkubin tvořily ženy, a to chudší i mladší než jejich muži. Venkovští feudálové měli *maîtresses* z rodin svých nájemců a městští patricijové zase z nižších vrstev. Příkladem je Berengar Astro z Toulouse, který měl dvě legitimní děti se svou ženou a syna s milenkou Saussii, s níž žil. Saussia se později provdala za muže z nižší společenské třídy a s ním měla dvě legitimní dcery. Berengarův nemanželský syn Jean užíval příjmení svého otce, oženil se s bohatou vdovou a zemřel kolem roku 1246.

Měřítkem postavení konkubíny bylo zacházení s nemanželskými dětmi. Jean Astro pocházel z rodu, kde ženy dostávaly 1000 až 1500 šilinků věna; otec mu odkázal pouhých 500 a tuto částku mu jeho nevlastní bratr vyplatil, teprve když umíral. Je pravda, že o nevlastní děti z nejvyšších společenských kruhů bylo postaráno dobře, hlavně o dívky, patrně proto, že se jim mohlo dát věno, aniž by to ovlivnilo chod rodiny nebo ohrozilo majetek. Mužští levobočci byli z dědictví vyloučeni, ale nebylo to vždycky snadné. Koncem roku 1259 propukl spor mezi šlechticem z Ísle-Jourdain a jeho prvním bratrance, přičemž pán z Ísle tvrdil, že bratranec nemá právo dědit, „protože nejste zákonný dědic tohoto panství. Jste synem podjáhna, který byl převorem, kanovníkem a arcijáhmem v katedrále v Toulouse.“²²

V případě tohoto vleklého sporu je zajímavé to, že matkou barona z Ísle byla India, nemanželská dcera hraběte Raymonda IV. z Toulouse († 1222), jež se těšila veliké úctě. A na závěr, v některých oblastech – a možná všude – nemanželský původ byl důsledkem chudoby. Použijeme-li neoficiálních údajů, pak v Halesowenu nedaleko Birminghamu v Anglii bylo v letech 1270 až 1348 odsouzeno za smilstvo 5 % žen z bohatých venkovských rodin ve srovnání s 11 % žen ze středních a 16 % z chudých vrstev.²³

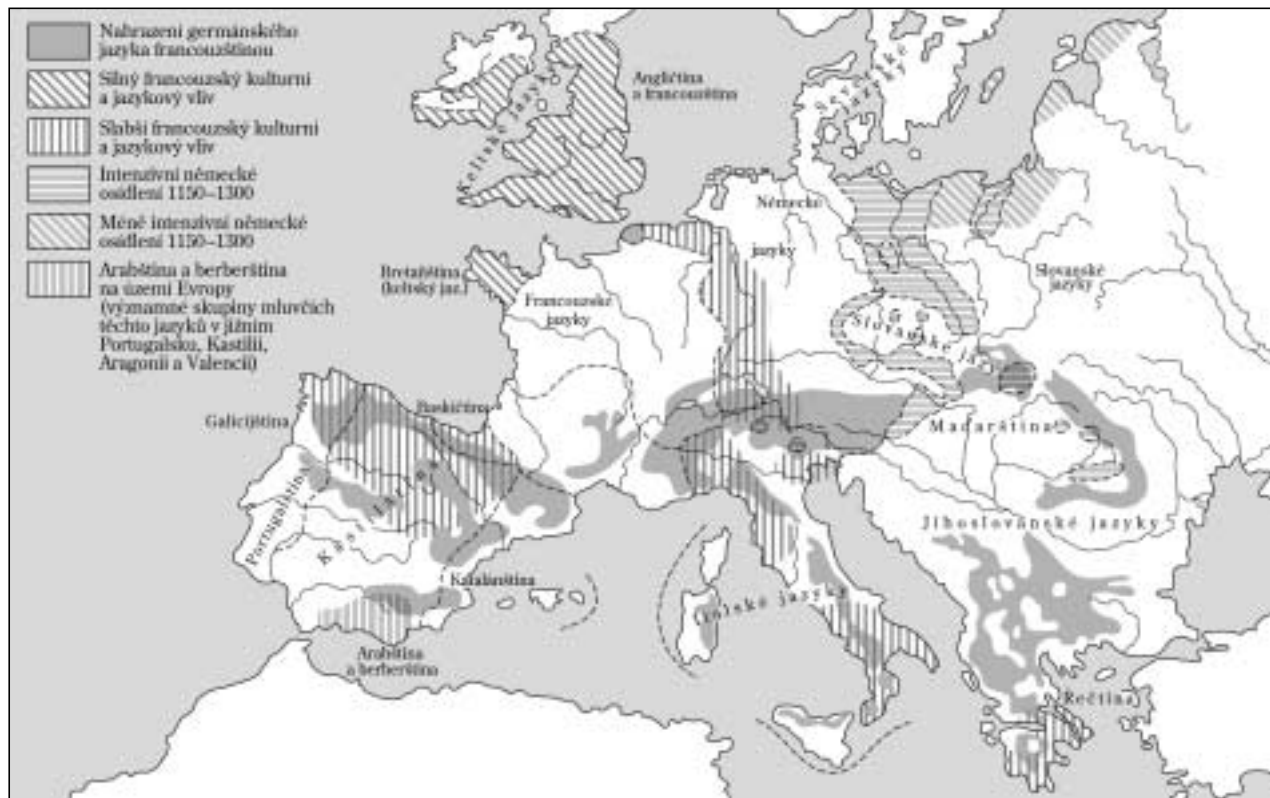
Prostitutky určitě podléhaly větší diskriminaci než konkubíny. Nařízení týkající se otevřeně obscénního chování, prostitute, hazardních her a dalších forem porušování veřejného pořádku existovala všude. Ve snaze být v této záležitosti o krok před církví zastávali Ludvík IX. a jeho bratr Alfons z Poitiers († 1271) vůči této profesi nesmlouvavý postoj. Druhý z nich dokonce přinesl i menší oběť, když zrušil své právo ochraňovat za poplatek prostitutky v Poitiers a poté co tak učinil, nazval tyto ženy nelichotivě „hlupečkami“. Společenská potřeba však přiměla panovníky i radní uposlechnout varování svatého Augustina: každý palác má svou žumpu a kurvy jsou potřeba, aby muži nepropadli ještě „větším hříchem“. V soudní při, k níž došlo v Montpellier roku 1285, se uvádělo, že městské prostitutky bývají často obtěžovány svými sousedy. Na doporučení městské rady přikázal královský správce, že:

... zmíněné ženy mají žít v odlehle ulici, obecně zvané „ulička lásky“... (a slíbil rovněž) obhájci, který zastupoval Guiraudu z Béziers a Elys z Le Puy, přítomnému v soudní síni, a všem prostitutkám, které žijí nebo chtějí žít v tomto městě, že zmíněné ženy... budou od nynějška provždy pod ochranou jeho Výsosti krále a jeho dvora.²⁴

Jakmile povolena, musela být prostitute řízena a muselo být postaráno i o zestárlé ženy, jež ji provozovaly. Inocenc III. pokládal za záslužné, když se laik oženil s někdejší prostitutkou, a objevilo se mnoho řádů, které se o ně měly postarat, jako sestry sv. Maří Magdaleny, založené roku 1225 v Německu.

Obvykle byly tyto „kající se sestry“ přiřčleněny ke špitálům, kde „napravené“ ženy pracovaly, a tvořily součást státem kontrolované prostituce pozdního středověku.

Závěrem můžeme říci, že i když ženy byly určité často šťastné, jejich postavení bylo podřízené. Gratian navázal na slova svatého Ambrože a otevřeně prohlásil, že „žena nemá žádnou moc a ve všem musí být poslušna nařízením svého manžela“.²⁵ A soudci, kteří sestavili Bractonův zákoník, si vypůjčili do kola omílanou pravdu od italského právníka Azza, který rezolutně prohlásil: „Ženy se liší od mužů... tím, že jejich postavení je horší.“²⁶

1. Jazyky a hranice osídlení v Evropě kol. 1300

Poznámky

PŘEDMLUVA

1. *De regimine principum* 1, 1, 2 (Roma, 1607), s. 7.

1] ÚVOD

1. *Tractatus theologico-politicus/ Teologicko-politický traktát* 1, 4 v *Opera* (ed. Carl Gebhardt, Heidelberg 1925), s. 274.

ČÁST I

Evropa

2] SPOLEČENSKÉ HRANICE: KLERIKOVÉ A LAICI

1. *De regimine principum* 3, 2, 8 (Roma, 1607), s. 417. *Industres* v latině je přeloženo do francouzštiny jako *sages hommes* (moudří muži) ve francouzské *Li livres du gouvernement des rois* (ed. S. P. Molenaer, New York, 1899), s. 314.
2. *Verbum abbreviatum* 1 v PL CCV 25.
3. Jeho *Summa Aurea* citovaná v Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, s. 122n.
4. *Registrum* 6, 17 v MGH Epp. sel. II. 351.
5. *De statutis* 2, 2, 17 v TUJ II 29a.
6. *Petri Exceptionum appendices* 1, 95 v Herman Fitting, *Juristische Schriften des früheren Mittelalters* (Halle, 1876), s. 164.
7. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, s. 122n.
8. *Liber de aedificio dei* 43 in PL CXCIV 1302d.
9. *Historia occidentalis* 34 (ed. J. F. Hinnebusch, Fribourg, 1972), s. 165–166.
10. *Boncampagni Boncampagnus* v BuF I 173.
11. *Cronica in factis et circa facta marchie Trivixiane (AA 1200–1262)* v RIS (ed. 1905) VIII i 7–8.
12. *Rhetorica novissima*, Prolog v BIMA II 252.
13. *Chronique des comtes d'Anjou et des seigneurs d'Amboise* (ed. Louis Halphen a René Poupardin, Paris, 1913), s. 40.
14. *Speculum humanae salvationis*, Prolog (ed. J. Lutz, P. Perdrizet, Leipzig, 1907), s. 2.
15. J. H. Mundy, *Society and Government at Toulouse in the Age of the Cathars*, s. 113–114.
16. Bezzola, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en occident* II, ii, s. 272.
17. *De regimine principum* 2, 2, 8 (Roma, 1607), s. 309.

3] KULTURNÍ HRANICE: FRANCIE, ITÁLIE A EVROPA

1. Plantagenet je zde použito pro anglickou větev rodu Anjou, aby se zabránilo záměně s mladší kapetovskou linií Anjou, jejíž državy sahaly od Provence přes Itálii až do Uher.
2. Gauthier, *La chevalerie*, s. 675.
3. *Vita Ludovici grossi regis*, Prolog (ed. Henri Waquet, Paris, 1864), s. 10–12.
4. *Odorico Rinaldi Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII ubi desinit Cardinalis Baronius auctore Odorico Raynaldo* (ed. J. D. Mansi, Lucca, 1747) I 536a–b.
5. Leontios Mahkairas v 15. století, citováno v Groussetově *L'empire du Levant*, s. 379.
6. *De eruditione praedicatorum* 7, 39 v ed. J. J. Berthier, *Opera de vita regulari* (Roma, 1888) II, s. 465.
7. *Li livres dou tresor* I, s. 129 (ed. Carmody), s. 126.
8. *Ibid.* I, 129 (ed. Carmody), s. 126.
9. List 225 v PL CXCIX 253.
10. Gudemann, *Geschichte des Erziehungswesens... der Juden* I, s. 73. Dopis byl připsán samotnému Maimonidovi!
11. *Historia orientalis* 67 (Douai, 1596), s. 124.
12. Wieruszowski, *Vom Imperium zum nationalem Königtum*, s. 67n.
13. Post, *Studies in Medieval Legal Thought*, s. 486 a 490.
14. Jeho komentář k traktátu Nazir citovanému Baronem v *A Social and Religious History of the Jews* XI, s. 251.
15. Rudolph Kötzschke, *Quellen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation* (Leipzig a Berlin, 1912) 10, č. 3.

4] KRÍŽOVÉ VÝPRAVY A MISIE

1. *Commentaria in quinque libros decretalium* (2 sv., Venezie, 1581, reprint) II 128ra–29vb.
2. David Abulafia, *A Mediterranean Emporium: the Catalan Kingdom of Majorca* (Cambridge, 1994), s. 110.
3. Norman Housley, „Crusades against Christians: their Origins and Early Development, c. 1000–1216“ v *Crusade and Settlement* (ed. Peter W. Edbury, Cardiff, 1985), s. 24.
4. *Peklo* 27, 85.
5. *Opus maius* 3, 3, 13 a 4, 2, 1 (ed. J. H. Bridges, Oxford / London, 1897–1900) II, s. 121 a 200.
6. Livonská kronika, MGH SS *in usum scholarum*, s. 48 a 80.
7. *Summa Aurea* (Lyons, 1537, reprint) 178va, č. 19.
8. *De principis instructione* 1 17 v *Rolls Series* LXXXI viii 68.
9. *De universo* v Paris National Library MS. lat. 15756 84r a–b.
10. *Baumgartenberger Formularius* v BuF II 731, datovaný kolem 1302.
11. *Commentaria super libros quinque decretalium* 429vb, č. 9 a 10, v tomto pořadí.
12. *Defensor minor* 7, 3 (ed. C. K. Brampton, Birmingham, 1922), s. 18–19. Tato práce z roku 1342 je výtahem z *Defensor pacis* z roku 1324.
13. Francesco Gabrieli, „New Light on Dante and Islam“ v *East and West* IV. (1953), s. 175a.

5] ŽIDÉ

1. Scholem, *Jewish Mysticism*, s. 128.
2. Güdemann, *Geschichte des Erziehungswesens... der Juden* II, s. 157.
3. *Ibid.* I, s. 96: „schwer von Begriff“.
4. Haim Beinart, „Hispano-Jewish Society“ v *Cahiers d'histoire mondiale* XI (1968), s. 227.
5. *Gesetze der Angelsachsen* (ed. Felix Liebermann, Halle, 1901) I, s. 650.
6. Baron, *A Social and Religious History*, XI, 18–19.
7. *Ibid.*
8. *Historia diplomatica Friderici secundi* 4 pt. 1 (ed. J. L. A. Huillard-Bréholles, Paris, 1844), s. 10–11.
9. *Liber extra* 5, 19, 18 v CIC II 816.
10. *Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum* v PL CLXXVIII 1618.
11. *De regimine iudaeorum ad ducissam Brabantiae* 2 v *Opuscula philosophica divi Thomae Aquinatis* (ed. R. M. Spiazzi, Torino, 1954) 250a.
12. *Historia orientalis* 82 (Douai, 1596), s. 160.
13. *De vita et actibus... Ludovici noni* v *Historiae Francorum scriptores* (ed. François Duchesne, Paris, 1636) V, s. 471.
14. *Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum* v PL CLXXVIII 1617.
15. *Cronica Jocelini de Brakelonda de rebus gestis Samsonis, abbatis monasterii Sancti Edmundi* (London, 1951), s. 10.
16. *Liber casuum conscientiae* č. 340 v *Summa de sacramentis et animae consiliis* III 2a (ed. J.-A. Dugauquier, Louvain a Lille, 1963), s. 417–418, a Augustinovo *Enarratio in Psalmos* 81, 4, začleněné do *Glossa ordinaria*.
17. *Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum* v PL CLXXVIII 1618.
18. Uvedené tři citace kanonického práva jsou *Liber extra* 6, 6, 13 v CIC II 776, *ibid.* 5, 9, 12 a 18 *ibid.* 814–816.
19. MGH *Constit.* II 612 č. 444.
20. *Historia diplomatica Friderici secundi* (ed. J. L. A. Huillard-Bréholles, Paris, 1852–1862) V pt. I, s. 57.
21. *Coutumes et règlements de la république d'Avignon* (ed. M. A. R. de Maulde, Paris, 1879) 200 tit. 137.
22. *Fleta* 1, 35 v *Selden Society* LXXII (London, 1955), s. 90.
23. Otto Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht* I (Berlin, 1861), s. 261.
24. Text č. 34 v Etienne Baluze, *Vitae paparum Avenionensium* (ed. Mollat, Paris, 1917) III, s. 162.
25. Arye Grabois, „The Idea of Political Zionism in the 13th and early 14th Centuries“ v *Festschrift Rëuben R. Hecht* (Jerusalem, 1959), s. 68.
26. Güdemann, *Geschichte des Erziehungswesens* I, s. 84–85.
27. *Decretum* D 45 dictum ante c. 5 (Friedberg 2, 161) a kánon 57 4. koncilu v Toledu.
28. *Opus maius* 3, 13 (ed. Bridges) III, s. 120.
29. *Bonum universale de apibus* 1, 36 v Paris National Library/ Bibliothèque nationale de Paris MS lat. 3585 5sv.

ČÁST II

Hospodářství

6] ZÁKLADY A ROZVOJ

1. *Le dite de Hosebonderie* (ed. Elizabeth Lamond, London, 1890), s. 10.
2. Lousse, *Société d'ancien régime*, s. 208–209.
3. Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région Mâconnais*, s. 400.
4. *Boncompagnus Boncompagni* v BuF I, s. 141–142.
5. Gerald z Walesu, *De principis instructione* 3, 24 v *Rolls Series XXI* iii 283.
6. Viz Braunfels, *Die Staatsbaukunst in der Toskana*, s. 225.
7. Gerald z Walesu, *De principis instructione* v *Rolls Series XXI* viii 290.
8. *Register* II 1245 č. 4758.
9. Braunfels, *Staatsbaukunst in der Toskana*, s. 45.
10. J. Ramière de Fortanier, *Chartes des franchises de Lauragais* (Paris, 1939), s. 576.
11. Léon Le Grand, *Statuts d'hôtels-Dieu et de leproseries* (Paris, 1901) č. 1, s. 12.
12. *Ibid.*, s. 17.
13. J. H. Mundy, „Charity and Social Work in Toulouse“ v *Traditio* XXII (1966), s. 263–264n.
14. *Disputatio Raymundi christiani et Hamar saraceni* 2 25 v *Beati Raymundi Lulli opera* IV (Mainz, 1729, reprint) 474b–75a.
15. *Chronique* I 73 v *Recueil des historiens des Gaules et de la France* XII, s. 450.

7] ORGANIZACE

1. Thomas W. Blomquist, „Luccan Bankers in the Champagne“ v *Journal of European Economic History* 14 (1985), s. 531.
2. Armando Saporì, „Compagni mercantili toscane“ v *Studi in onore di Enrico Besta* (Milano, 1937) II, s. 136.
3. *Liber de regimine civitatum* 21 v BIMA III (Bologna, 1901), s. 225.
4. *Summa artis notariae* 1, 6 (Venezia 1583) I 141v.
5. Saporì, „Compagni mercantili toscane“ v *Studi... Enrico Besta* II, s. 126.
6. *Ibid.* II, 127
7. *Boncompagnus Boncompagni* v BuF I, s. 173.
8. Emery, *The Jews of Perpignan*, s. 194–195 pozn. 147
9. C. T. Davis, „An Early Florentine Political Theorist: Fra Remigio de Girolami“ v *Proceedings of the American Philosophical Society* CIV (1960), s. 688.

8] LICHVA A KORPORATIVISMUS

1. Skutky apoštolů 4,32–35.
2. „Le traité ‚De usura‘ de Robert de Courçon“ 33, ed. Georges Lefèvre v *Travaux et Mémoires de l'Université de Lille*, 10 (1902) a 2. list Tesalonickým 3,10–12.
3. *Dialogus miraculorum* 6, 5 (ed. Joseph Strange, Köln, 1851) I, s. 352.
4. *De regimine principum* 2, 3, 6 (Roma, 1607), s. 361–362.

5. *Speculum ecclesiae, Sermo generalis ad mercatores* v PL CLXXII 865. Honorius pocházel patrně z Autunu, Canterbury nebo Řezna.
6. *Decretum* 2, 33, 3 de penitencia 5 6 v *CIC I* 1241.
7. *Decretum* 2, 14, 3, 4 v *CIC I*, 735, a *Deuteronomium* 24,19–20.
8. B. N. Nelson, „Blancardo the Jew“ v *Studi in onore di Gino Luzzato* (Milano, 1949) I, s. 115n.
9. *Exceptiones Petri* 2, 29 a 31 a rovněž 1, 5 v ed. C. G. Mor, *Scritti giuridici preirenneriani* (Milano, 1938) II, s. 115 a 54.
10. *Boncompagnus Boncampagni* v BuF II, s. 167.
11. *Summa artis notarie* 1, 5 (de locatio et conductio) (Venezia, 1583) I, s. 123v.
12. *Speculum ecclesiae, Sermo generalis ad divites* v PL CLXXII 864.
13. *Flos testamentorum* v *Summa artis notarie* Rolandina Passaggeriho I, 226v–27r.
14. *Bullarium* OESA č. 116 v *Augustiniana* 13 (1963), s. 499, pojednávající pouze o ‚usurae incertae‘.
15. *Casus conscientiae Fr. Clari de Florencia* 30 v *Bibl. Naz. Flor. MS B. VII. 1166* (Conv. Soppr.) 3Sr. Julius Kirshner byl tak laskav a předal mi kopii originálu.
16. *Liber casuum conscientiae* 3, 3, III 2a (ed. Dugauquier), s. 181 Paragraf 213.
17. *Summa de poenitentia et matrimonio cum glossis Ioannis de Friburgo* 2 de usuris 5 (Roma, 1603, reprint), s. 231.
18. *Exceptiones Petri* 2, 15 (ed. Mor) II 108 a *Digesta* 7, 47, 1, 2.
19. Olivího názory jsou citovány z jeho *Tractatus de emptionibus et venditionibus, de usuris, de restitutionibus* v Joel Kaye, *Economy and Nature in the Fourteenth Century: Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought* (Cambridge, 1998), s. 119 a 124.
20. Heinrich Büttner, „Frühmittelalterliches Städtewesen in Frankreich“ v *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens* (Lindau, 1958), s. 186.
21. *Verbum abbreviatum* 50 v PL CCV 158 a 5. kniha Mojžišova (*Deuteronomium*) 23,19.
22. Philip Jones, *The Italian City-State from Commune to Signoria* (Oxford, 1997), s. 398.
23. *Etablissements de St Louis* 1, 91 (ed. Paul Viollet, Paris, 1881) II, s. 148–149.
24. Emilio Cristiani, „Note sulla legislazione antiusuraria Pisana (secolo XII–XV)“ v *Bolletino storico pisano* XXII (1953), s. 13.
25. Z jeho *Super codicis* citovaného v T. P. McLaughlin, „The Teaching of the Canonists on Usury“ v *Mediaeval Studies* I (1939), s. 92–93.
26. *De malo* 13, 4, 6 v *Opera omnia* XXIII (Roma, Paris 1982), 256b.
27. *De regimine Judaeorum* 3 v *Opuscula philosophica*, 250b.
28. *Registres de Boniface VIII* I 627 č. 1661.
29. H.-J. Gilomen, „Wucher und Wirtschaft im Mittelalter“, *Historische Zeitschrift* 250 (1990), s. 265.
30. *Coutumes de Clermont-en-Beauvaisis* 51, 1539 (ed. Am. Salmon, Paris, 1900) II, s. 279–280.
31. P. S. Leicht, *Storia del diritto Italiano: Le Fonti* (2. vyd., Milano, 1943), s. 322.

ČÁST III Společnost

9] ŽENY A MUŽI

1. D'Avray a Tausche, „Marriage Sermons“, 47 (1980), s. 114–115.
2. J. H. Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars*, s. 120.
3. J. H. Mundy, „Charity and Social Work in Toulouse“ v *Traditio* XXII (1966), s. 248n.
4. *Des quatres tenz d'aage d'ome* 4 (ed. Marcel de Fréville, Paris 1888), s. 95.
5. Langlois, *La vie en France au moyen-âge* II, s. 277–283.
6. Gauthier, *La chevalerie*, s. 656.
7. *De amore* 1, 6 G (ed. E. Trojel, München, 1964), s. 189–190.
8. J. H. Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars*, s. 51.
9. *Commentaria super libros quinque decretalium* (Frankfurt, 1570) 430rb. č. 4.
10. *Histoire de Guillaume le Maréchal* (ed. Paul Meyer, Paris, 1891–1901) v. 968ff.
11. *Des quatres tenz d'aage d'ome* 4 (ed. Fréville), s. 95.
12. Langlois, *La vie en France* III, s. 250.
13. J. H. Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars*, s. 29.
14. *De nuptiis* v Mayali, *L'exclusion des filles dotées*, s. 47.
15. Félix Bourquelot, „Un scrutin du XIVe siècle“ v *Mémoires de la société nationale des antiquaires de France* XXI (1852), s. 455ff.
16. Wachendorf, *Die wirtschaftliche Stellung der Frau in den deutschen Städten*, s. 32.
17. *Coutumes de Beauvaisis* č. 1631.
18. *De regimine principum* 1, 2, 7 (Roma, 1607), s. 65.
19. *Tractatus de maleficiis* 12 v ed. Hermann Kantorowicz, *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastic* (Berlin / Leipzig, 1926), s. 158.
20. *De eruditione praedicatorum* 2, 12 (ed. Berthier) II, s. 406 a 1. list Timoteovi 3,4.
21. *Expositio regulae Beati Augustini* Ch. 142 (ed. Berthier) I, s. 429.
22. J. H. Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars*, s. 78.
23. Zvi Razi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: Economy, Society and Demography in Halesowen 1270–1400* (Cambridge 1980), s. 66.
24. A. Germain, „Statuts inédits des Repenties du couvent de Saint-Gilles de Montpellier“ v *Mémoires de la Société archéologique de Montpellier* 5 (1860–1869), s. 124–126.
25. *Decretum* C. 33, 5, 17 (Friedberg 1, 1255), kde je slovo „vláda“ překladem slova *dominium*.
26. *De legibus et consuetudinibus Angliae* Introductio (ed. S. E. Thorne, Cambridge, MA, 1968) II, s. 32, citující Azzovu *Summu k Institutim*.

10] LID DĚLNÝ A VENKOVSKÝ

1. Lousse, *La société d'ancien régime* I, s. 103.
2. *Livre de l'ordre de chevalerie* (ed. V. Minervini, Bari, 1972), s. 130.
3. *De regimine principum* 2, 3, 15 (Roma, 1607), s. 385.
4. *Elucidarium* 2, 18 v PL CLXXII 1148–1149.
5. Duby, *La société... dans la région Mâconnais*, s. 248.
6. Bonnassie, *From Slavery to Feudalism in Southwestern Europe* (Cambridge, 1991), s. 256, a Hyams, *Kings, Lords and Peasants* (Oxford, 1980), s. 3.

7. Razi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish... Halesowen*, s. 86.
8. Wolfgang H. Fritze, *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im Östlichen Mitteleuropa vom 5. bis zum 13. Jahrhundert*, s. 169.
9. *Coutumes de Beauvaisis* 45, č. 1451 (ed. Salmon) II, 233.
10. *De regimine principum* 2, 3, 7 a 15 (Roma, 1607), s. 365 a 385.
11. Heinrich Mitteis, „Stadtluft macht frei“ v *Festschrift Stengel* (Münster, 1952), s. 352.
12. Verriest, *Institutions médiévales* I, s. 157.
13. Bloch, *Rois et serfs*, s. 30.
14. Verriest, *Institutions médiévales* I, s. 226.
15. Ibid.
16. *Des quatre tenz d'aage d'ome* 15 (ed. Fréville), s. 10.
17. *Digesta* 50, 17, 32, ibid. 1, 1, 4 a *Institutiones* 1, 2, 2. Výraz „zákony lidí“ je překladem latinského *ius gentium*.
18. Bloch, *Rois et serfs*, s. 150.
19. *Summa artis notarie* 1, 7 (Venezia, 1583) I, 157v, glosa k *Digestě* 1, 1, 4.
20. *Boncompagnus Boncompagni* 5 BuF II, s. 155–156.
21. Villari, *I primi due secoli della storia di Firenze*, s. 190.
22. „Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur.“
23. *Sachsenspiegel* 3, 42 (ed. C. W. Gärtner, Leipzig, 1732), s. 409.
24. *Ordonnances des Rois de France de la troisième race* XII, s. 387.
25. Bloch, *Rois et serfs*, s. 154, převzato z listu papeže Řehoře I. VI, 12 v MGH Epp. sel. I, 390.
26. *Ordonnances des Rois de France* I, s. 583.
27. Bloch, *Rois et serfs*, s. 136.
28. *Coutumes de Beauvaisis* 45 č. 1451–1453 (ed. Salmon) II, s. 233–236.
29. *Coutumes de Toulouse et leur premier commentaire* (ed. Henri Gilles), s. 272–273.
30. *Dialogus de scaccario* 2, 13 (ed. A. Hughes, C. G. Crump a C. Johnson, Oxford, 1902), s. 146.
31. Guilhermoz, *L'origine de la noblesse* (1902), s. 385.
32. Roger Grand, *Les „paix“ d'Aurillac* (Paris 1945), s. 59.
33. Verriest, *Institutions médiévales* I, s. 223.
34. Thomas N. Bisson, *Medieval France and her Pyrenean Neighbours: Studies in Early Institutional History*, s. 35–36.
35. *De statutis* 2, 177, 17 v TUJ II 49ra.
36. *De statutis* 4, 1, 9 v TUJ II 66ra.
37. Verriest, *Institutions médiévales* I, s. 223.
38. *Coutumes et règlements d'Avignon* 208 č. 158.
39. Ritter, *Ministériálie et chevalerie*, s. 86.
40. Všechny tři citace z Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, s. 257 a 261.
41. Ennen, op. cit., s. 260.
42. J. H. Mundy, *Toulousan Society in the Age of the Cathars* (Toronto, 1997), s. 107–108.
43. *Los fueros de Aragón* (ed. Gunnar Tilander, Lund, 1937), s. 380.
44. *De doctrina puerili* citovaná v Langlois, *La vie en France au moyen âge* IV, s. 353.
45. *Sermo II ad burgenses* v A. Giry, *Documents sur les relations de la royauté avec les villes de France* (Paris, 1885), s. 146.
46. *Coutumes et règlements d'Avignon* 269, č. 16.
47. Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, s. 257.

11] ŠLECHTICI A VOJÁCI

1. První řadu údajů (převzatou většinou z *Obyčejů v Barceloně*) lze nalézt v Bonnassie, *La Catalogne du milieu du xe à la fin du xie siècle*, s. 908, a druhou ve *Statutes publikovaných v Histoire générale de Languedoc* (ed. Devic a Vaisette) 8, č. 165.
2. *Ursberská kronika* v Bose, *Reichsministerialität der Salier und Staufer* (Stuttgart, 1950–1951) I, s. 593.
3. Gauthier, *Chevalerie*, s. 291.
4. *Sermo generalis ad milites* v *Speculum ecclesiae* v PL CLXXI 865.
5. *Summa de arte praedicatorum* 40 v PL CCX 186.
6. *Histoire de Guillaume le Maréchal* (ed. Meyer) v. 18480ff.
7. *Des quatres tenz d'aage d'ome* 15 (ed. Fréville), s. 11.
8. *Oculus pastoralis* 6, 1 v ed. L. A. Muratori, *Antiquitates Italicae medii aevi* (Arezzo, 1776) IX, s. 840–842.
9. *La règle du Temple* (ed. Henri du Curzon, Paris, 1886), s. 63, a dále 1. list Janův 3,16; Jan 15,13, atd.
10. *Boncompagnus Boncompagni* v BuF I, s. 166.
11. Langlois, *La vie en France au moyen-âge* III, s. 261.
12. Fitting, *Das castrense peculium*, s. 551.
13. *Las siete partidas* 1, 10, 3 (Madrid, 1807) II, s. 90.
14. Fitting, *Das castrense peculium*, s. 551.
15. *Recueil des actes des comtes de Provence appartenant à la maison de Barcelone* (ed. Fernand Benoît, Monaco / Paris, 1925) II č. 18.
16. *De regimine principum* 3, 3, 1 (Roma, 1607), s. 558–559.
17. *Cronica fratris Salimbene de Adam, ordinis minorum* v MGH SS XXXII, s. 98.
18. *De amore* 1, 6 (ed. Trojel), s. 17–18.
19. *Gesta consulum Andegavorum* v *Chroniques des comtes d'Anjou* (ed. Halphen a Pouparadin), s. 25 a 27. Zmínka o Cincinnatovi je z Ciceronova *De senectute* 16, 56.
20. *Convivio* 4, 1, 3.
21. *De amore* 1, 6, 2 (ed. Trojel), s. 46.
22. Pseudo-Thomas, *De eruditione principum*, citováno v Berges, *Die Fürstenspiegel*, s. 11n.
23. *De amore* 1, 6, 4 (ed. Trojel), s. 76–77.
24. *Li livres dou Tresor* 2, 29 a 54 (ed. Carmody), s. 199 a 230.
25. Fitting, *Das castrense peculium*, s. 552.
26. *Convivio* 4, 1, 19.
27. *Las siete partidas* 1, 9, 6 a 1, 21, 2 (Madrid, 1807) II, s. 63 a 197–198.
28. Guilhermoz, *Origines de la noblesse*, s. 379.
29. Publikováno v Giraud, *Essai sur l'histoire du droit français* II, s. 12.
30. Tento úryvek z *Gesta Friderici* je citován na mnoha místech, viz zvl. v Salvemini, *La dignità cavalleresca*, s. 355.
31. Fitting, *Das castrense peculium*, s. 559.
32. Salvemini, *La dignità cavalleresca*, s. 398.
33. Cristiani, *Nobilità e popolo nel commune di Pisa*, s. 114–115.
34. Salvemini, *La dignità cavalleresca*, s. 399.
35. *Coutumes et réglemens d'Avignon* (ed. Maulde) 190 č. 112.
36. J. H. Mundy, Leden 1303, *Society and Government in Toulouse*, s. 102.
37. *Chronica majora* v *Rolls Series* LVII, s. 560.
38. Ritter, *Ministérialtät et chevalerie*, s. 105.

39. Gauthier, *La chevalerie*, s. 249.
40. Guilhermoz, *Origines de la noblesse*, s. 478.
41. Pasáž k Oppenheimu a Manosque tamtéž, s. 479 a 482.
42. Dvě pasáže citované v tomto odstavci jsou z Lullový *Livre de l'ordre de chevalerie* 3 a 7 (ed. Minervini), s. 176 a 535b.

12] DUCHOVENSTVO

1. *De magnalibus urbis Mediolani* 3, 7 v ed. Francesco Novati, *Bullettino dell istituto storici italiani* XX (1898), s. 81–82.
2. *Liber de una forma credendi et multiformitate vivendi a tempore Abel justus usque ad novissimum electum* v *Dialogi* 1, 1 v PL CLXXXVIII 1141.
3. *Liber de diversis ordinibus et professionibus* 2, 5 v PL CCXIII 814 a 827.
4. *Ibid.* 2 v PL CCXIII 836.
5. Thomas of Eccleston, *De adventu fratrum minorum in Angliam* 15 (ed. A. G. Little, Manchester, 1951), s. 91.
6. *Vita beati Romualdi* v (ed.) Giovanni Tabacco, *Istituto storico Italiano per il Medio evo: Fonti per la storia d'Italia* XCIV (1957), s. 78.
7. *Dispositio novi ordinis pertinens ad tercium statum ad instar superne Jerusalem* v Grundmann, *Neue Forschungen über Joachim von Fiore*, s. 120–121.
8. *Contra clericos regulares proprietarios* 5 v PL CXLV 490.
9. Dopis 56 v PL CLI 336.
10. Jordan von Sachsen, *Liber vitas fratrum* 3, 8 (ed. Rudolph Arbesmann a Winfred Humpfner, New York, 1943), s. 346, upraveno podle Gratianova *Decretu* 1, 35, 4 v CIC I 131, převzato z Jeronýma.
11. *Speculum perfectionis* 4, 7 a 9 v (ed.) Paul Sabatier, *Le Speculum perfectionis ou Mémoires de Frère Léon* (Manchester, 1931) II, 13–14, příběhy z let 1311–1312 a rovněž 1. list Korintským 8,1.
12. Dopis 106 Jindřichu Murdachovi v PL CLXXXII 242.
13. Jordan von Sachsen, *Liber vitas fratrum* 3, 8 (ed. Arbesmann a Humpfner), s. 345.
14. J. H. Mundy, „Charity and Social Work in Toulouse“, *Traditio* XXII (1966), s. 209–210n.
15. *Speculum perfectionis* 12, 123 (ed. Sabatier) I, s. 345–346.
16. *Legenda aurea vulgo Historia Lombardica dicta* (ed. Th. Graesse, Breslau 1890), s. 102.
17. *Historia ecclesiastica* 2, 5, 22 v PL CLXXXVIII 447.
18. Philippe Delhaye, „L'organisation scolaire“ *Traditio* V (1947), s. 237.
19. *Policraticus* 8, 9 (ed. C. C. J. Webb, Oxford 1909) II, s. 280.
20. Schreiber, „Cluny und die Eigenkirche“ v *Gemeinschaften des Mittelalters*, s. 117n.
21. Thomas of Eccleston, *De adventu fratrum minorum in Angliam* 10 (ed. Little), s. 46.
22. *Ibid.* 15 (ed. Little), s. 92.
23. Citováno z kroniky města Melas J. Hallerem, *Vier Kapitel zur Geschichte des ausgehenden Mittelalters* I, s. 121.
24. Ed. Heinrich Boehmer, „Analekten zur Geschichte des Franz von Assisi“ v *Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften* IV (Tübingen, 1961), s. 46.
25. *La règle du Temple* (ed. Curzon), s. 210.
26. In Etienne Baluze, *Miscellanea sacra* (Lucca, 1761) II 271b.
27. *Rhetorica novissima* 1, 14 v BIMA II, s. 254a.

28. *Les lettres de Jacques de Vitry* (ed. R. B. C. Huygens, Leiden, 1960), s. 1n a 72.
29. Připojeno ke *Zlaté legendě* Jakuba de Voragine (ed. Graesse), s. 919, s odkazem na kapitulu 11 Života sv. Tomáše od Viléma z Tocco v AA. SS. March 1 678A–B.
30. J. H. Mundy, „Une famille Cathar: Les Maurand’, *Annales: ESC* (1974), s. 1222–1223.
31. Oba citáty jsou z *Libri IV sententiarum* 4, 10 a 13 v PL CXCII 863 a 868.
32. Caesarius z Heisterbachu, *Dialogus miraculorum* 2, 27 (ed. Strange), s. 19.
33. Jordan von Sachsen, *Liber vitas fratrum* 2, 7 (ed. Arbesmann a Humpfner), s. 117.
34. Obě pasáže v tomto odstavci jsou citovány v Lynchově *Simoniactal Entry into Religious Life*, s. 201n–202n.
35. *Cronica* v MGH SS XXXII, s. 72 a 77.
36. *Speculum perfectionis* 3, 43 (ed. Sabatier) I, s. 109–110.
37. *Cronica* v MGH SS XXXII 103.
38. *Expositio regulae B. Augustini* 144 (ed. Berthier) I, s. 472, a Deuteronomium 22,10.
39. Oba citáty jsou z Aegidiova *De regimine principum* 2, 1, 7 (Roma, 1607), s. 240 a 2, 3, 6, s. 361.
40. *De laude novae militiae Templi* 1, 1 a 2 v *Sancti Bernardi opera* (ed. Jean Leclercq a H. M. Rochais, Roma, 1963), s. 214–215 a Zjevení 14,13.
41. *Tractatus de vita sua* v ed. Arsenio Frugoni, *Celestiana* (Roma, 1954), s. 57.
42. Jakub de Voragine, *Zlatá legenda* (ed. Graesse), s. 918–919.
43. Obě pasáže jsou z jeho díla *Cronica* v MGH SS XXXII, s. 34, 40 a 56. Prostitutka, kterou měl Salimbene na mysli, se objevuje u Ezechiela 16,3–5.
44. Clarenův dopis 11 ve Florencii, Bibl. Nazionale, *Codex Magliabecchi* XXXIX 75 31r. Bernardův dopis 322 je z PL 182 527d–28a.
45. *Rota veneris* (ed. Friedrich Baethgen, Roma, 1927), s. 20. Píseň písní 2,12.
46. M. Zink, „Le traitement des ‚sources exemplaires‘ dans les sermons occitans, catalans, piémontais du XIIIe siècle“ v *Cahiers de Fanjeaux* 11 (1976), s. 177.
47. Diskutováno v Schreiber, „Cluny und die Eigenkirche“ v *Gemeinschaften des Mittelalters*, s. 83n.
48. *Morale scolarium* 10 (ed. Paetow), s. 208.
49. *Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad Magistrum Jacob Albi* v Heinrich Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII* CLXV, s. 24.
50. *Venerabilis frater* v *Liber extra* 3, 5, 37 v CIC II, s. 480–481.
51. *Speculum perfectionis* 1, 22 (ed. Sabatier) I, 57; rovněž ve Františkových životopisech od Tomáše z Celana a Bonaventury.
52. Boncompagno, *Cedrus* v BuF I, s. 125.
53. Jacques de Vitry, *Historia occidentalis* 8 (ed. Hinnebusch), s. 101.
54. *Verbum abbreviatum* 86 v PL CCV 257, citováno z Juvenalových *Satir* 10, 22.

ČÁST IV

Vláda

13] CÍRKEV

1. *Rem non novam* v *Extravagantes communes* 2, 3, 1 v CIC II 1256.
2. *Solitae* v *Liber extra* 1, 33, 6 v CIC II 197.
3. *Policraticus* 4, 3 a 6 (ed. Webb) I, s. 239 a 251.

4. *Summa Parisiensis k Decretu Gratiani* (ed. T. P. McLaughlin, Toronto, 1952), s. 108.
5. Wenzelův list citovaný v G. W. Greenaway, *Arnold of Brescia* (Cambridge, 1931), s. 136.
6. *Registrum* 7, 14a v Ph. Jaffé (ed.), *Bibliotheca rerum Germanicarum – Monumenta Gregoriana* (Aalen, 1965, reprint) II, s. 404.
7. List č. 131 v PL CCXVI 923–924, a biblické knihy Genesis 14,18, Žalm 110,4, Exodus 19,6, a 1. Petrova 2,9.
8. List č. 27 v PL CCXIV, s. 21.
9. *Baumgartenberg Formularius de modo prosandi* v BuF II, s. 807.
10. Pierre Dupuy, *Histoire du differend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel* (Paris, 1655, reprint), s. 48.
11. *Rhetorica novissima* 5 v BIMA II, s. 262b.
12. E. H. Kantorowicz, *Friedrich II – Ergänzungsband* (Berlin, 1931, reprint), s. 26.
13. *Determinatio compendiosa de iurisdictione imperii* 30 v MGH FIG in usum scholarum, s. 60.
14. *Notitia seculi* 8 v Alexander von Roes *Schriften v MGH Staatschriften*, s. 154.
15. *De laude novae militiae v Sancti Bernardi opera* III (ed. Leclercq a Rochais), s. 239 a Žalm 144,1.
16. *Cronica ... machie Trivixiane* v Muratori (ed.) RIS (1905 vyd.) VIII i 22.
17. Dvě Bernardovy citace a odpovídající biblické citace jsou z jeho spisu *De consideratione* 4, 3 v *Sancti Bernardi opera* III, s. 454, a Jan 18, 11, Lukáš 22, 38, a ibid. 3 4 v ibid. III, s. 444 a Římanům 13, 1–2.
18. Alexander von Roes, *Memoriale* 4 a 36 v *MGH Staatschriften* I, s. 94–95 a 147.
19. *De regia potestate et papali* (Fritz Bleienstein, Stuttgart, 1969), s. 138–139.
20. Gratianovo *Decretum* 1, 93, 24 v CIC I, s. 328.
21. S dobrým komentářem je možné Inocencovy a Cinovy výklady nalézt v Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, s. 298n a 322n.
22. *De potestate regia et papali* 10 a 15 (ed. Bleienstein), s. 113 a 150–151, citováno v opačném pořadí.
23. *Venerabilem v Liber extra* 1, 6, 34 v CIC II, s. 80. Bula z roku 1263 se jmenovala *Qui coelum*.
24. *Z Leges Anglorum* kolem roku 1200, londýnská verze *Leges Edwardi Confessori* v Felix Lieberman (ed.), *Gesetze der Angelsachsen* (Halle, 1901), s. 636. Žalm 72, 1.
25. *Las Siete Partidas* 2, 1, 5 (Madrid, 1807) II, s. 7.
26. Dupuy, *Histoire du differend*, s. 335.
27. *Gravamina ecclesie Gallicane* v „additamentech“ Matthewa Parise, *Chronica majora v Rolls Series* LVII VI 105, datované Barracloughem, *Papal Provisions*, s. 11.
28. *Liber extra* 3, 49, 4 v CIC II, s. 655.
29. Římský *Kodex* 3, 19, 3 a papežský spis *Liber extra* 2, 1, 8 v CIC II, s. 241
30. Hashagen, *Staat und Kirche vor der Reformation*, s. 207.
31. R. C. Julien, *Histoire de la paroisse N. – D. la Dalbade* (Toulouse, 1981), s. 138 a 151.
32. *Summa artis notariae* 1, 5 (Venezia, 1583) I, s. 126r – v.
33. *De modo generali concilii celebrandi* 2, 15, 2 a 38 3 v TUJ XIII, s. 161ra a 165ra.
34. Deník Lorenza Martiniho psaný pro valencijského biskupa od ledna do března 1302 v Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII.*, xiv.
35. *Verbum abbreviatum* 31 v PL CCV, s. 116.
36. *De consideratione* 3, 2 v *Sancti Bernardi opera* III, s. 442.
37. *De modo generali concilii celebrandi* 2, 15, 2 v TUJ XIII, s. 161ra.
38. První citace je z *De consideratione* 2, 6 v *Sancti Bernardi opera* III, s. 418 a 1. Petrova 5,3 a druhá delší ibid. 3, 4 a 4, 7 v ibid. III, s. 444 a 465–466.

39. Matthew Paris, *Chronica majora* VI, s. 105; viz výše poznámku č. 27.
40. *Verbum abbreviatum* 44 v PL CCV, s. 139.
41. *Ibid.* 36 v PL CCV. Matouš 21,13.

14] VELKÉ MONARCHIE

1. Normanské království bylo rodovým spojením sicilského království, apulského vévodství a knížectví kapujského.
2. List č. 29 v PL CCXVI, s. 1025.
3. *Decretum* 1, 22, 1, a Friedrich von Raumer, *Geschichte der Hohenstaufen* IV, s. 49.
4. Baron, *A Social and Religious History of the Jews* VIII, s. 152.
5. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands* V i, s. 49n.
6. *De statutis* 3, 19 v *TUJ* II, s. 57va.
7. *Policraticus* 5, 15 (ed. Webb) I, s. 344.
8. *De legibus et consuetudinibus regni Angliae* 7, 16 (ed. Woodbine), s. 112.
9. Cituje Kantorowitz v *The King's Two Bodies*, s. 365n.
10. Walter Map, *De nugis curialium* 5, 5 (ed. M. R. James, Oxford, 1914), s. 225 a také Gerald z Walesu, *De principis instructione* 3, 30 v *Rolls Series* XXI viii, s. 317–18.
11. *De principis instructione* 3, 12 v *Rolls Series* XXI viii 258.
12. *Coutumes de Beauvaisis* 34, 1043 a 1524 (ed. Salmon) II, s. 23 a 270.
13. *Ibid.* 1520, 1522 a 1525 (ed. Salmon) II, s. 267 269 a 271.
14. Jeho *Speculum juris* citované v Lot a Fawtier, *Histoire des institutions françaises* II, s. 220.
15. *Coutumes de Beauvaisis* 1, 18 (ed. Salmon) I, s. 22.
16. *De regimine Judeorum* 5 v Spiazzi (ed.) *Opuscula philosophica*, s. 250b.
17. Michel, *L'administration royale dans la sénéchausée de Beaucaire*, s. 88.

15] PANOVNÍCI, SENÁTY A SHROMÁŽDĚNÍ

1. *De prelato* v jeho *Chronicon* v MGH SS XXXII, s. 156.
2. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre* II, s. 58n.
3. *De potestate regia et papali* 24 (ed. Bleienstein), s. 201–202.
4. Toto pravidlo se stanovuje v *De modo generalis concilii celebrandi* 1, 4, 4 v *TUJ* XIII, s. 155va, *Kodex* 5, 59, 5, 2 a *Sexti decretalium* 5 de regulis juris 29 v *CIC* II, s. 1122.
5. *De modo* 1, 4, 4 v *TUJ* XIII, s. 176va.
6. Tierney, *Foundations of the Conciliar Theory*, s. 67n.
7. *De potestate regia et papali* 22 (ed. Bleienstein), s. 192–193.
8. Vydal G. C. Leibnitz, *Scriptores rerum Brusvicensium* (Hannover, 1707), s. 902.
9. *Cronicon* v MGH SS XXXII, s. 120.
10. *De bono pacis* 2, 9 v PL, s. 1617c.
11. *Decretum* 1, 95, 7 v *CIC* I, s. 334.
12. *Summa theologiae II-II* 42, 2 ad 3.
13. *Commentarium in quatuor libros sententiarum Magistri Petri Lombardi* 2, 44, 2, 2 ad 5 citováno v A. Passerin d'Entrèves, *Scritti politici* (Bologna, 1946), s. 93–94.
14. Juan Beneyto Perez, *Testos políticos españoles de la baja edad media* (Madrid, 1944), s. 202 pozn. 532.
15. Cortese, *La norma giuridica* II, s. 235n.

[418] Poznámky

16. Různé verze obsahují *Digesta* 1, 4, 1, 1, *Kodex* 1, 17, 1, 7 a *Institute* 1, 2, 5.
17. Janet Nelson, „Kingship and empire“ v J. H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350–c. 1450*, s. 251, citace pochází od Kosmy Pražského (viz *Kosmova kronika česká*, Melantrich, Praha, 1949, s. 89; pozn. překl.).
18. Cortese, *La norma giuridica* II, s. 130.
19. *Kodex* 1, 14, 4.
20. *De modo generali concilii celebrandi* 1, 4, 4 v TUJ XIII 155va.
21. Perez, *Testos políticos españoles*, s. 304 pozn. 542.
22. *MGH Legum sectio IV* II, s. 420 č. 305.
23. „Quod omnes tangit“ v *Kodex* 1, 15, 8 z roku 446 n. l. a ibid 5, 59, 5, 2 a v kanonické *Liber Sextus* 5, 12, 5 č. 29.
24. Určeno senátu, proneseno Theodosiem a Valentinianem, v *Kodex* 1, 14, 8.
25. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre* II, s. 58n.
26. Perez, *Testos políticos españoles*, s. 249 pozn. 453.
27. *Defensor pacis* 1, 8 v *MGH SS in usum scholarum* 1, 38.
28. První Aegidiův úryvek pochází z jeho *De regimine principum* 3, 2, 5 (Roma, 1607), s. 237, a druhý z ibid, s. 324, 460; viz také 3, 1, 17.
29. Tyto texty se nacházejí v jeho *In primam codicis partem commentarii* C 1, 14, 8 *Humanum I* (Venezia, 1586) 53rb a *Kodex* 6, 23, 19 *Omnium testamentorum* 1–2 28rb.

16] PANOVNÍCI, VESNICE A MĚSTA

1. Kötzsche, *Quellen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation*, s. 28 pozn. 10, Lukáš 10, 38–42 a Exodus 25, 4–5.
2. Ramière de Fortanier, *Chartes de franchises du Lauragais*, s. 706.
3. *Formularius de modo prosandi* v BuF II, s. 741.
4. Plesner, *L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIème siècle*, s. 56n.
5. Leicht, *Storia del diritto Italiano – le Fonti*, s. 334.
6. Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht* I, s. 204n.
7. *De regimine principum* 4, 2 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 328a.
8. Má práce „Village, Town and City in the Region of Toulouse“ v J. A. Raftis (ed.), *Pathways to Medieval Peasants* (Toronto, 1981), s. 165 pozn. 79.
9. *De regimine principum* 4, 1 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 326b.
10. L. Méry a F. Guindon, *Histoire analytique et chronologique des actes et des délibération des corps et du conseil de la municipalité de Marseille* (Aix, 1873) I, s. 272.
11. *De magnalibus urbis Mediolani* 19 v Novati (ed.), *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano* XX (1898), s. 147–148.
12. Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, s. 418n.
13. Jeho spis *De bono communi* v Davis, „An Early Florentine Political Theorist: Fra Remigio de Girolami“ v *Proceedings of the American Philosophical Society* CIV (1960), s. 668a.

17] REPUBLIKY

1. Tyto dvě citace pocházejí z díla Tomáše Akvinského *Summa theologiae* I–II, 105, 1 c. a I–II, 97, 1 c.
2. *De recuperatione terre sancte* 12 (ed. C.V. Langlois, Paris, 1891), s. 10.

3. *Noticia seculi* 12–14 v *Alexander von Roes Schriften* v *MGH Staatschriften*, s. 159–160.
4. *De monarchia* 1, 12 a *Purgatorio* 6, 78, citováno v kontextu u R. B. Benson, „Libertas' in Italy (1152–1226)“ v *La notion de liberté au moyen-âge: Islam, Byzance, Occident* (ed. George Makdisi, Dominique Sourdel a Janine Sourdel-Thomine, Paris, 1985), s. 191–192.
5. *De regimine principum* 3, 22 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 324a–b. Slovo „republika“ je tu použito k překladu autorova pojmu „státní zřízení“.
6. *De regimine principum* 4, 18 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 347a a Augustinova *O Boží obci* 15, 8, 2.
7. *De potestate regia et papali* 19 (ed. Bleienstein), s. 175.
8. *De renunciatione papae* v *Archivum franciscanum historicum* XI–XII (1915–1919), s. 354–55.
9. *De regimine principum* 3, 2, 5 (Roma, 1607), s. 461.
10. *De regimine principum* 4, 5 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 336a.
11. *Li livres dou Tresor* 3, 73 (ed. Carmody), s. 392.
12. *De prelato* v jeho *Chronicon* v MGH SS XXXII, s. 156. Kazatel 1,1 a Kniha moudrosti 6,24.
13. *Liber de regimine civitatum* 5 v BIMA III, s. 221b.
14. Tyto dva citované úryvky jsou z *De regimine principum* 4, 8 a 4, 7 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 335a–336a.
15. *Dialogus* I, ii, 8 citoval Roberto Lambertini, „Wilhelm von Ockham als Leser der ‚Politica‘“ v *Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert* (ed. Jürgen Miethke), s. 213.
16. *Cronache e statuti della città di Viterbo*, ed. Ignazio Ciampi (Firenze, 1872), s. 518.
17. *Cronica* v MGH SS XXXII, s. 374–375.
18. *De regimine principum* 3, 11 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 311b–312a.
19. Tyto dva Albericovy oddíly jsou v jeho *De statutis* 1, 3, 6 a 1, 4, 3–6 v TUJ II, s. 2va–b.
20. *Quaestiones statutorum* 2 v BIMA III, s. 157–158.
21. Složená citace z *Oculus pastoralis* 6, 5 a 2, 3 v Muratori (ed.), *Antiquitates Italiae medii aevi* IX, s. 856 a 806. Viz *Kodex* 5, 59, 5, 2.
22. *De statutis* I 120 v TUJ 17va.
23. Z jeho *In Codice* citováno v Sbriccoli, *L'interpretazione dello statuto*, s. 409.
24. *De regimine principum* 2, 5 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 285a–b.
25. *Li livres dou tresor* 44 (ed. Carmody), s. 211.
26. Dva úryvky z Tolomea se nacházejí v jeho *De regimine principum* 4, 2 a 4, 8 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 327a a 336a.
27. Jeho *Liber de amicitia* v Carl Sutter, *Aus Leben und Schriften des Magisters Boncompagno* (Freiburg im Breisgau, 1894), s. 5, je polemickou aplikací italského osvobození od dani pod nadvládou Říma.
28. P. M. Viollet, „Les communes au moyen-âge“ v *Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres* XXXVI ii (1901), s. 436.
29. Dva citované úryvky jsou z *Libro de Montaperti* (ed. Cesare Paoli, Firenze, 1889), s. 369 a 79, v tomto pořadí.
30. Enrico Fiumi, „L'imposta diretta nei comuni medioevali della Toscana“ v *Studi in onore di Armando Sapori* (Milano, 1957) I, s. 332.
31. Kiener, *Verfassungsgeschichte der Provence*, s. 195.
32. Tyto dvě citace se nacházejí v Dahm, *Untersuchungen zur Verfassungs- und Strafrechtsgeschichte der italienischen Stadt*, s. 33 a 39n.
33. Salvemini, *Magnati e popolani in Firenze*, s. 327.

34. Dahm, *Verfassungs- und Strafrechtsgeschichte der italienischen Stadt*, s. 33.
35. *De regimine principum* 3, 2, 2 (Roma, 1607), s. 455.
36. *De Guelphis et Gebellinis* 2 v Quaglioni, *Politica e diritto nel trecento italiano*, s. 135–136.
37. Salzer, *Über die Anfänge der Signorie in Oberitalien*, s. 173.
38. Leicht, *Storia del diritto Italiano*, s. 338 pozn. 30.
39. *Annales S. Iustinae Patavini* citováno ve Philip J. Jones, *The Italian City-State from Comune to Signoria*, s. 555.
40. *De regimine principum* 1, 6 v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, s. 263a.
41. *VIII libri politicorum seu de rebus civilibus* 3, 8 v Thomae Aquinatis *opera omnia* (ed. S. E. Frette) XXVI 234a citováno v Gewirth, *Marsilius of Padua I*, s. 200n.
42. Davis, „An Early Florentine Political Theorist: Fra Remigio de'Girolami“ v *Proceedings of the American Philosophical Society CIV* (1960), s. 667a.
43. *De regimine civitatis* 2 v Quaglioni, *Politica e diritto nel trecento italiano*, s. 164–165.

18] VLÁDA A PRÁVO

1. Prolog k *Summa notarie* v BuF II, s. 603.
2. Matthew Paris, *Chronica majora Rolls Series LVII iii* 438.
3. *Liber extra* 2, 22, 2 v CIC II, s. 344.
4. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre* I, s. 121.
5. Marc Bloch, „De la cour royale à la cour de Rome“ v *Studi in onore di Enrico Besta* (Milano, 1937) II, s. 153.
6. *Liber feudorum maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón* (ed. F. M. Rossel, 2 svazky, Barcelona, 1945) I, s. 1.
7. Spis Alberta da Gandino *Quaestiones statutorum* 69 v BIMA III, s. 189.
8. Tento incipit použil také Bonifác VIII. v *Extravagantes communes* 2, 3, 1 v CIC II, s. 1256.
9. *Rhetorica novissima* 8, 1 v BIMA II, s. 284a. 1. Samuelova 2,10, Žalm 23,4 a Matouš 25,8.
10. *Rhetorica novissima* 2, 3 v BIMA II, s. 255.
11. *Ibid.* v BIMA II, s. 290–291.
12. *Quod omnes tangit v Kodex* 1, 15, 8 z roku 446 n. l. a *ibid* 5, 59, 5, 2 a *Liber Sextus* 5, 12, 5 č. 29.
13. Cortese, *La norma giuridica* II, s. 139.
14. *Rhetorica novissima* 7, 3 v BIMA II, s. 259b.
15. Chénon, *Histoire générale du droit française publique et privé* I, s. 510n.
16. *Das Sächsische Weichbildrecht. Jus municipale saxonicum* v A. von Daniels a Fr. von Gruben (ed.), *Rechtsdenkmäler des deutschen Mittelalters* I (Berlin, 1858) 66 z *Digest* 1, 5, 4. „Pozitivním právem“ se překládá *ius gentium*.
17. *Regestrum visitationum archiepiscopi Rothomagensis – Journal des visites paroissiales 1245–69* (ed. Th. Bonnin, Rouen, 1852), s. 432.
18. *Coustumes et stilles de Bourgoigne (1270–1360)* v Esther Cohen, „Law, Folklore and Animal Lore“ v *Past and Present* 110 (1986), s. 12 a 20.
19. Ve svém dile *De ordine judiciorum* v Rossi, *Consilium sapientis giudiciale*, s. 143–144, citoval z *Digest* 48, 2, 4 a 48, 19, 5.
20. *De statutis* 4, 1, 8 v TUJ II, s. 66ra.
21. *Tractatus de maleficiis* 4 v Kantorowicz, *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik* II, s. 155.
22. Ve svém komentáři k *Zákoníku* v Rossi, *Consilium sapientis giudiciale*, s. 34.

23. První z Boncompagnových úryvků pochází z jeho *Rhetorica novissima* 10, 1 v BIMA II, s. 292 a druhý ze spisu *Cedrus* 6 v BuF I, s. 123.
24. *De statutis* 1, 9 v TUJ II, s. 5rb.
25. Z jeho *Speculum juris* 2, 2, 1 v Rossi, *Consilium sapientis judiciale*, s. 37.
26. *Rhetorica novissima* 3, 2 v BIMA II, s. 259.
27. Uvedeno v Alberto da Gandino, *Tractatus de maleficiis* 17 (ed. Kantorowicz) II, s. 100.
28. *Digesta* 4, 1, 7 a *Codex Theodosianus* 9, 14, 3 v *Kodex* 9, 8, 5.
29. *Oculus pastoralis* 6, 5 *Invectiva justitiae* v Muratori (ed.), *Antiquitates Italicae medii aevi* IX, s. 853–854.
30. Fiorelli, *La tortura giuridica nel diritto commune* I, s. 80.
31. *De maleficiis* 39, 22, 8 (ed. Kantorowicz), s. 253.
32. Citace z Dahm, *Untersuchungen zur Verfassungs- und Strafrechtsgeschichte der italienischen Stadt*, s. 35.

ČÁST V Myšlení

19] INTELEKTUÁLOVÉ

1. *De modo generali concilii celebrandi* 2, 4, 16, v TUJ XIII 165rb.
2. P. O. Kristeller, „The School of Salerno“, v *Studies in Renaissance Thought and Letters* (Roma, 1956), s. 528.
3. Douie, *The Nature and the Effect of the Heresy of the Fraticelli*, s. 95.
4. *Quaestiones sabbathinae*, v F. C. von Savigny, *Geschichte des römischen Reiches im Mittelalter* (Heidelberg, 1829), s. 186.
5. Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Anhänge V–VII.
6. Heinrich Denifle, E. Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis* (Paris, 1889), I, 436n, č. 978.
7. *In Boetium de trinitate*, cit. v Chenu, *La théologie comme science au treizième siècle*, s. 88.
8. *Opus maius* 2, 7 (ed. Bridges) III, 51.
9. Z jeho *Expositio in Job*, v Chenu, *La théologie au douzième siècle*, s. 28.
10. *Epistola de tribus quaestionibus* 12, v *Opuscula varia*, Quaracchi 1898, VIII, 336ab.
11. Jeho *Homiliae in Evangelia* cit. v Grabman, *Die Geschichte der scholastischen Methode*, I, s. 144.
12. *Epistola de tribus quaestionibus* 12, v *Opuscula varia* 336a.
13. Obě pasáže se nacházejí v *Baconis operis maioris pars septima seu moralis philosophia* 1, 8 a 3, 5, proemium (ed. Eugenio Massa, Torino, 1953), s. 132.
14. *Quoniam homines* I, 1, v Pierre Glorieux (ed.), *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* XXVIII (1953), s. 122.
15. *Liber Pancrasis* cit. v Chenu, *La théologie au douzième siècle*, s. 358, datováno do druhé třetiny století.
16. *Proemium* v jeho spise *Contra errores Graecorum*, v *Opera omnia* (Roma, 1967), XLA 71a.
17. Předmluva ke spisu *Speculum humanae salvationis* (ed. Lutz a Perdrizet), s. 3.
18. *De sacra coena* 5, cit. v Henri de Lubac, *Corpus mysticum*, s. 261.
19. První cit. pasáž viz v Gudemann, *Geschichte des Erziehungswesen ... der Juden*, II, s. 157n, druhou viz tamtéž, I, s. 72.

20] ROZUM A NÁBOŽENSTVÍ

1. *De principis instructione* 1, 11, v *Rolls-Series* XXVIII, viii, 42n.
2. *Memoria seculorum*, prolog v MGH SS XXII, 103.
3. *De potestate regia et papali* (ed. Bleienstein), s. 113.
4. *In epistolam ad Hebraeos* 9, 5, cit. v Chenu, *La théologie au douzième siècle*, s. 76.
5. *Rhetorica novissima*, předml. v BIMA II, 252.
6. *Summa artis notariae* I, *praefatio* (Venezia, 1583), I, 2v, a *Zákoník* 3, 38, 3.
7. *Summa theologiae* I–II, 97, 1c.
8. *Tractatus super quatuor evangelia* (ed. Ernesto Buonaiuti, Roma, 1930), s. 195, a Kaz 1,8.
9. Anselmovy citace viz v *Dialogus* I, 10, v PL 188, 1157 a 1160.
10. Kamlah, *Apokalypse und Geschichtstheologie*, s. 118, a Zj 6,5.
11. List novicovi viz v Jean Mabillon, *Vetera analecta* (Paris, 1723, reprint), 477b.
12. *Tractatus super quatuor evangelia* (ed. Buonaiuti), s. 80, a L 2,25nn.
13. *De gestis Philippi II*, v Grundmann, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*, s. 365n, a Lv 26,10.
14. Druhý článek viz v Heinrich Denifle, „Das Evangelium aeternum und die Commission zu Anagni“, v *Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters*, II (1900), s. 112.
15. Viz v Salimbene, *Chronica* 15, v MGH SS XXXII, 238.
16. *Arbor vitae crucifixae Jesu Christi* 5, 1 (Venezia, 1485, reprint), s. 422a.
17. Složená cit. z *Opus maius* 4, 16 o matematice a astrologii (ed. Bridges), I, 269 a 401, a Ž 72 (73),9.
18. *De divisione philosophiae, de partibus practice philosophie*, v Ludwig Baur (ed.), *Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* (Münster, 1903), IV, ii–iii, s. 135.
19. *Rhetorica novissima* 8, 3, v BIMA II, 289b.
20. *Opus maius* 6, 1 a 12 (ed. Bridges), II, 166 a 201, a tamtéž 4, 1, 13 (ed. Bridges) I, 105n.
21. Lemay, *Abu Ma'shar and Latin Aristotelianism in the Twelfth Century*, s. 128, pozn.
22. *Policraticus* 2, 2 (ed., Webb), I, s. 417a. Viz Žd 1,1.
23. *Opus maius* 4, *judicia astronomiae* (ed. Bridges), I, s. 245.
24. *Quodlibet* 2, quest. 17, cit. v Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque*, III, s. 253.
25. *In Boetium de trinitate*, cit. v Chenu, *La théologie comme science au treizième siècle*, s. 59.
26. *Vita S. Thomae Aquinatis*, 4, v AA SS, March 1, 664BC.
27. *Quoniam homines*, 1, 2, 4, v Glorieux (ed.), *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, XXVIII (1953), s. 233.
28. *De monarchia* 2, 6 (ed. Gustavo Vinay, Firenze, 1950), s. 148.
29. *Rota veneris* (ed. Baethgen), s. 21n.
30. *Quodlibetum* 12, 6, 1, a *Quodlibetum* 3, 15, 2, 2, v Spiazzi (ed.), *Opuscula philosophica*, 277b a 68b–69a.
31. *Quaestiones super libros physicorum*, cit. v MacClintock, *Perversity and Error: Studies on the 'Averroist' John of Jandun*, s. 91n a 173n, pozn.
32. Denifle, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, 553, omyl č. 215 z bodu č. 473.
33. *Liber extra* 1, 1, 2, v CIC II, 6n.
34. *Contra quaedam capitula errorum Abaelardi*, 1, 1, v PL 182, 1055.
35. *De consideratione* 5, 14, v *Sancti Bernardi opera* III, 492. Viz Ef 3,18.
36. Kap. II z jeho knihy *Tractatus de laudibus Parisius* (ed. Taranne a Leroux de Lincy, Paris, 1856).
37. MacClintock, *Perversity and Error*, s. 100.

38. *Quoniam homines* 1, 1, v Glorieux (ed.), *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, XVIII (1953), s. 136.
39. Denifle, *Chartularium Universitatis Parisiensis* I, 120, č. 656.
40. *De monarchia* 3, 16, (ed. Vinay), s. 280–282.
41. Z jeho díla *De ortu et progressu et fine regnorum et precipue regni et imperii Romani* 15, v Dante, *De monarchia*, s. 284nn (ed. Vinay).
42. Pařížský rukopis cit. v MacClintock, *Perversity and Error*, s. 165n.
43. *De potestate regia et papali* 18 (ed. Bleienstein), s. 163.
44. *Opus maius* 4, 4 (ed. Bridges), I, s. 175.
45. *Compendium studii philosophiae* I, v Brewer (ed.), *Opera Fr. Baconi hactenus inedita*, s. 395
46. *Baconis operis maioris pars septima seu moralis philosophia* 1, 1 (ed. Massa), s. 8.

21] ENTUZIASMUS A HEREZE

1. *Decretum* 24, 3, 27, v CIC I, 997n, z Jeronýma a Isidora ze Sevilly.
2. *De amore* I, 6 H (ed. Trojel), s. 94.
3. *Cronica*, v MGH SS XXXII, 83.
4. Tamtéž, s. 503n.
5. Obě pasáže pocházejí z Jáchymova *Tractatus super quatuor evangelia* (ed. Buonaiuti), s. 159. Výrok „když Pán přijde“ v první z nich je překladem latinského *ad horam*, poněvadž Jáchym zde měl před očima text Mt 24,42–50 a Zj 3,3. Druhá pasáž je z *Tractatus* 160.
6. *Speculum humanae salvationis* I, prolog (ed. Lutz a Perdrizet), 5.
7. *Liber de duobus principis* (ed. A. Dondaine, Roma 1939), s. 84.
8. *Summa theologiae* I, 1, 23, 7 ad 3.
9. *Dialogus miraculorum* 1, 37 (ed. Strange), I, 33.
10. *Historia diplomatica Friderici Secundi* (ed. Huillard-Bréholles), V, i, 350.
11. Dupuy, *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel*, s. 531 (test. č. 7, cit. výše) a 534 (test. č. 12).
12. Charles F. DuCange, *Glossarum mediae et infimae latinitatis*, viz heslo „incisor“.
13. *Rhetorica novissima* 8, 1, v BIMA 11, 278b.
14. *Dialogus miraculorum* 4, 39 (ed. Strange), I, 207.
15. Annette Pales-Gobilliard, *L'inquisiteur Geoffroy d'Ablis et les Cathares du Comté de Foix (1308–1309)* (Paris 1984), s. 358.
16. *De naturis rerum* 2, 73, v *Rolls- Series* XXXIV, 297.
17. Margaret Nickson, „The ‚Pseudo-Rainerius‘ treatise: the final stage of a thirteenth century work on heresy from the diocese of Passau“, v *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge* 34 (1967), s. 301.
18. *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier, 1318–1325* (ed. Jean Duvernoy, Toulouse 1965), III, 221.
19. *Quadrupartita editio contra hereticos, Waldenses, Judaeos et Paganos or Contra haereticos* 2, 6, v PL 210, 383.
20. *Contra haereticos* 2, 7, v PL 210, 383n.
21. *Decretum* 2, 1, 1, 12, v CIC I, 361. Kardinál Deusdedit připsoval tuto pasáž papeži Paschalovi I. Valdenský zdroj je *Rescriptum heresiarcharum Lombardie ad pauperes de Lugduno qui sunt in Alamania*, v Giovanni Gonnet, *Enchiridion fontium Valdensium* (Torre Pellice 1958), I, 181n.

22. Tamtéž (ed. Gonnet), I, 171–173.
23. *Contra Amauricianos* 3 a 7, v Clemens Baeumker, *Beiträge zur Geschichte des Mittelalters* XXIV (1926), s. 13 a 21.
24. *De Catharis et Pauperibus de Lugduno*, v *Liber de duobus principiis*, (ed. Dondaine), 72.
25. Denifle, *Chartularium Universitatis Parisiensis* I, 273, č. 243.
26. *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier* (ed. Duvernoy), II, 481 a 515, v obráceném pořadí.
27. *Contra Amauricianos* 2, v Clemens Baeumker, *Beiträge zur Geschichte des Mittelalters* XXIV (1926), v–vi, 12, domněle připisováno Garnierovi.
28. J. H. Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars*, s. 42.
29. *Contra hereticos* I, 63, v PL 210, 366.
30. *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier* (ed. Duvernoy), III, 223.
31. W. H. May, „The confession of Prous Boneta“, v *Essays in Medieval Life and Thought Presented in Honor of A. P. Evans* (eds. J. Mundy, R. W. Emery, B. N. Nelson, New York 1955, reprint), s. 29.
32. *Chronicon* (ed. Charles Molinier, Aniché 1880), s. 17.
33. Viz J. H. Mundy, „Charity and Social Work in Toulouse“, v *Traditio* 11 (1966), s. 237n.
34. *De novitatibus huius temporis* 12, v MGH Ldl III, 296n.

22] REPRESÉ

1. W. H. May, „The confession of Prous Boneta, Heretic and Heresiarch“, v *Essays in Medieval Life and Thought Presented in Honor of A. P. Evans* (eds. Mundy, Emery, Nelson, New York 1955), s. 24.
2. *Liber casuum conscientiae* 185, v *Summa de sacramentis et animae consiliis* III, 2a (ed. Dugauquier), s. 102.
3. *Liber casuum conscientiae* 185 (ed. Dugauquier), 101. Jeroným v *Decretum* 2, 8, 1, 6, v CIC I, 591.
4. *Summa contra haereticos*, připisovaná Praepositinovi z Cremony, 21 (ed. J. N. Garvin a J. A. Corbett, Nôtre-Dame, 1957), s. 225n. Viz Mi 4,3.
5. Viz *Lettres de Jacques de Vitry* (ed. Huygens), 76, a v listě č. 1 Ef 4,28, 1 Tes 4,10–21 a 2 Tes 3,7–12.
6. Tomáš z Ecclestoneu, *Tractatus de adventu fratrum minorum in Angliam* 15 (ed. Little), s. 99.
7. Alphanđéry, *Les idées morales chez les hétérodoxes latins au début du XIIIe siècle* (Paris 1903), s. 12n, pozn. [„Dobří dělníci“ je tu překladem *boni valeti* – „tovaryši“, angl. *journeymen*. – Pozn. překl.]
8. *Guillaume de Puylaurens Chronique* 8 (ed. Jean Duvernoy, Paris, 1976), s. 48–50.
9. *Lettres de Jacques de Vitry* (ed. Huygens), 72n, č. 1. *Patarin* znamená v Lombardii „heretik“.
10. *De investigatione Antichristi*, v MGH Ldl III, 347n.
11. Maisonneuve, *Etudes sur l'origine de l'Inquisition*, s. 88.
12. Tamtéž, s. 105, pozn.
13. *Verbum abbreviatum* 72, v PL 205, 320.
14. *Le registre d'inquisition de Jacques Fournier 1318–1325*, II, s. 157: Petrus de Fonte de Vayshis.
15. Michel de Dmitrewski, „Fr. Bernard OFM, sa lutte contre l'inquisition de Carcassonne et d'Albi, son procès, 1297–1319“, v *Archivum Franciscanum Historicum* 17 (1924), s. 480.
16. *Clementines* 5, 3, 1 (Friedberg 2, 1181).

ČÁST VI
1300

23] CÍRKEV, STÁT A SPOLEČNOST

1. Huillard-Bréholles, *Historia diplomatica Friderici secundi* V i, s. 457–458.
2. *Disputatio Raymundi christianii et Hamar saraceni* 2, v *Beati Raymundi Lulli opera* IV 477b.
3. *Tractatus contra divinatores et sompniatores* 1, v Richard Scholz, *Unbekannte kirchenpolitischen Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern* (Roma, 1914) II, s. 483–484.
4. Dvě citované pasáže v Bonaventury se nacházejí v jeho *Opusculum XII: Epistola de tribus quaestionibus ad magistrum innominatum* 13 v *Opera omnia: Opuscula varia ad theologiam mysticam et res ordinis fratrum minorum spectantia* VIII (Quaracchi, 1898) 336a–b a 334b, v tomto pořadí. Obě se odvolávají na biblické texty, první na 1 K 3,18 a druhý na touž epištolu 7,24.
5. Douie, *The Nature and Effects of the Heresy of the Fraticelli*, s. 158. Bonagratia tu užíval Gratianovu parafrázi výroku Augustinova a list připisovaný Klementovi I. v *Decretum* 1, 8, 1 a 2; a 2, 1, 2 v CIC I, 12–13 a 676.
6. Leff, *Heresy in the Later Middle Ages* I, s. 148, zčásti odvozeno z Bonaventurovy *Legenda Sancti Francisci* 7, 2 v *Opera omnia* VIII 523b.
7. *Extravagantes Johanni XXII*, 14, 1 v CIC II, 1223. Zdrojovým textem je Jordán Saský, *Liber vitas fratrum*, 2, 2 (ed. Arbesmann a Humpfner), s. 78. Jordán ji zde přejal od Hugona od sv. Viktora, který zase citoval dílo pseudo-Augustinovo, *Sermo de obedientia et humilitate*.
8. *Legenda S. Francisci* 3, 9 v *Opera omnia* VIII, 512a.
9. Douie, *The Nature and Effects of the Heresy of the Fraticelli*, s. 170.
10. *Tractatus contra Johannem* 23 v H. S. Offler, *Opera politica* (Manchester, 1956) III, s. 89.
11. Felice Tocco, „L'eresia dei fraticelli e una lettera inedita del beato Giovanni delle Celle“ v *Studi francescani* (Napoli, 1909), s. 460, a Sk 20,35.
12. Denifle, *Chartularium Universitatis Parisiensis* I, 126 č. 664.
13. Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque* I, s. 169n.
14. *Annales erphordenses fratrum praedicatorum*, v *Monumenta Erphesfurtensia*, MGH SS in usum scholarum 44, 97.
15. Davis, „Remigio de Girolami“, v *Proceedings of the American Philosophical Society* CIV (1960), s. 667a.
16. Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII* IV.
17. *Memoriale* 15, v MGH *Staatschriften* I i 107.
18. Matthew Paris, *Chronica majora*, v *Rolls Series* LVII iv 595–598. Viz také Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque* I, s. 161 a Wieruszowski, *Vom Imperium zum nationalem Königtum*, zvláště seznam literatury, s. 222n.
19. Citováno podle Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, s. 254.
20. Huillard-Bréholles, *Historia diplomatica Friderici secundi* VI, s. 393 a Eduard Winkelmann, *Acta imperii inedita* II (Innsbruck, 1880), s. 50.
21. Matthew Paris, *Chronica majora*, v *Rolls Series* LVII iv 593.
22. *Ante promotionem*, v *Les Registres de Boniface VIII* III, 226 č. 4426.
23. *La supplication du peuple de France*, citováno v Wilks, *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages*, s. 236.

24] *UNAM SANCTAM*

1. *Disputatio Raymundi Christiani et Hamar Saraceni* 3 v *Beati Raymundi Lulli opera* IV, s. 477a.
2. *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnoldi de adventu Antichristi* v M. Batllori, *Analecta sacra Taraconnensia* XXVIII (1955), s. 68.
3. Text první citované pasáže je z *Dekretu* 81, 15 a citát ze *Summa aurea ad. X. 5 7* „*De hereticis*“ 1 je citován v Helmut G. Walther, „Häresie und päpliche Politik: Ketzerbegriff und Ketzergesetzgebung in der Übergangsphase von der Dekretistik zur Dekretalistik“ v *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th Century)* ed. W. Lourdaux a D. Verhelst, s. 143.
4. Citováno v Janet Coleman, „The Intellectual Milieu of John of Paris OP“ v Jürgen Miethke, *Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert*, s. 186.
5. Dvě pasáže z Aegidia Colonna jsou z pojednání *De ecclesiastica potestate* 2, 4 (ed. Richard Scholz, Leipzig, 1929, reprint), s. 49, a tamtéž 2, 7, s. 73. Viz také Augustin, *De civitate dei* 2, 21 a 19, 21.
6. *De regimine christiano* 1, 4, citováno v Wilks, *The Problem of Sovereignty*, s. 18.
7. Dvě pasáže z Aegidia jsou z pojednání *De ecclesiastica potestate* 2, 9 (ed. Scholz) 85 a tamtéž 2, 10, 95.
8. Dvě citace z *De ecclesiastica potestate* 2, 15 (ed. Scholz), s. 136 a tamtéž 2, 1, s. 37–38. Viz též 1 K 7,32.
9. Tamtéž 3, 1 (ed. Scholz), s. 209, a Mdr 11,21.
10. *Epistola ad Conradum de Offida* v *Archivum franciscanum historicum* XI–XII (1918–1919), s. 368.
11. *De ecclesiastica potestate* 1, 2 (ed. Scholz), s. 6.
12. Tamtéž 1, 4 (ed. Scholz), s. 11 a *Extravagantes communes* 1, 8, 1, v CIC II, 1246.
13. Dvě citované pasáže jsou z Janova spisu *De potestate regia et papali* 10 (ed. Bleienstein), 110 (odvozeno z Bernardova *De consideratione* 1, 6) a tamtéž 11, 126.
14. Tamtéž 13 (ed. Bleienstein), s. 138.
15. Tamtéž 13 (ed. Bleienstein), 136, volná citace z *Decretum* 1, 7, 1, v CIC I, 13.
16. Čtvrtá kniha, List 4, v PL CXLIV, s. 316a.
17. *De potestate regia et papali* 7 (ed. Bleienstein), s. 96.
18. První Janův text viz tamtéž, 10 (ed. Bleienstein), 111, a *Decretum* I, 93, 24 a 96, 11; druhý text tamtéž 3, 82.
19. První pasáž tamtéž 21 (ed. Bleienstein), s. 190 a druhá tamtéž, 3, 83.
20. Tamtéž 25 (ed. Bleienstein), s. 202.
21. *De renunciatione papae*, v *Archivum Franciscanum historicum* XI–XII (1918–1919), s. 354–355.
22. Citováno v Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII* lxxiv.
23. *De potestate regia et papali* 201 (ed. Bleienstein), s. 201. Viz také *Nunc autem*, v *Decretum* 1, 21, 7, v CIC I, 71.
24. Poslední dvě citace z *De potestate regia et papali* 22 (ed. Bleienstein), s. 196, a tamtéž, 13, 140
25. Tamtéž, 13 (ed. Bleienstein), s. 138.
26. Dupuy, *Histoire du Differend*, s. 130.
27. *De potestate regia et papali* 18 (ed. Bleienstein), s. 163.
28. *Contra gentiles* 3, 132, 4, 4 a 3, 135, 4, 4 (Roma 1934), 386b a 391b, a 1 Tm 5,22.
29. *Liber casuum conscientiae* 3, 50 v *Summa de sacramentis et animae consiliis* 3, 2a (ed. Dugauquier), s. 342.
30. Tamtéž, *Liber casuum conscientiae* 3, 2 (ed. Dugauquier), s. 162 par. 208.

Literatura

ÚVOD: PRAMENY

Průvodce k angl. překladům

C. P. Farrar a A. P. Evans, *Bibliography of English Translations from Medieval Sources* (New York, 1946).

M. A. H. Ferguson, *Bibliography of English Translations from Medieval Sources, 1943–1967* (New York, 1974).

Soubory překladů

Columbia University's *Records of Civilization*.

Nelson's Medieval Texts.

Les Classiques de l'histoire de France au moyen-âge.

Velké množství pramenů již bylo přeloženo: bezmála celé dílo Tomáše Akvinského a dalších klíčových postav jako jsou Bonaventura a Roger Bacon již bylo zpřístupněno v anglickém překladu. Přeložena byla takřka všechna básnická a prozaická díla i řada prací dějepisných. V oblasti práva byla přeložena většina práva anglického, ne však římského, kanonického či kontinentálního evropského.

Níže uvedená díla jsou seřazena podle tematických oddílů tohoto svazku. Hvězdička označuje tituly, z nichž pocházejí citáty pramenů užitých v této knize.

ČÁST PRVNÍ: LATINSKÁ EVROPA

Společenské řády a křížové výpravy

*David Abulafia, *A Mediterranean Emporium: the Catalan Kingdom of Majorca* (Cambridge, 1994).

Alois Dempf, *Sacrum Imperium: Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und des politischen Renaissance* (München, 1929).

*Peter W. Edbury, *Crusade and Settlement* (Cardiff, 1985).

*Justus Hashagen, *Staat und Kirche vor der Reformation: Eine Untersuchung der vorreformatorischen Bedeutung der Laieneinflusses in der Kirche* (Essen, 1931).

*E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology* (Princeton, 1957).

*Georges de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du moyen âge* (5 sv., 2. vyd., Louvain, 1962).

- Jacques Le Goff, *The Birth of Purgatory* (Chicago, 1984, překl. franc. vydání z r. 1981. Česky: *Zrození očistce*, Praha, 2003).
- Colin Morris, *The Discovery of the Individual 1050–1200* (London, 1972).
- *John Hine Mundy, *Society and Government at Toulouse in the Age of the Cathars* (Toronto, 1997).
- Jean Rivière, *Le problème de l'église et l'état au temps de Philippe le Bel* (Louvain, 1926).
- Eugen Rosenstock-Huussy, *The Driving Power of Western Civilization: The Christian Revolution of the Middle Ages* (Boston, 1950; součást práce *Out of Revolution: The Autobiography of Western Man* z r. 1935).
- *Gustav Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter* (3 sv., Paderborn, 1924–1930. Jeden ze svazků přeložen jako *Church and Culture in the Middle Ages*, Patterson, 1956).
- Gerd Tellenbach, *Church, State and Christian Society at the Time of the Investiture Contest* (Oxford, 1940, přeloženo z *Libertas*, 1936).

Židé

- *S. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews* (sv. III až XII, 2. vyd., New York, 1957–1967).
- Vittore Colorni, *Gli Ebrei nel sistema del diritto comune fino alla prima emancipazione* (Milano, 1956).
- *R. W. Emery, *The Jews of Perpignan in the Thirteenth Century: An Economic Study* (New York, 1959).
- *Moritz Güdemann, *Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der abendländischen Juden während des Mittelalters und der Neueren Zeit* (2 sv., Wien, 1880–1884).
- Guido Kisch, *The Jews in Medieval Germany* (Chicago, 1949).
- Maurice Kriegel, *Les Juifs à la fin du moyen-âge dans l'Europe méditerranéenne* (Paris, 1979).
- Gavin Langmuir, 'The Jews and the Archives of Angevin England: Reflections on Medieval Anti-Semitism', *Traditio* XIX (1963), s. 183–244.
- H. G. Richardson, *English Jewry under the Angevin Kings* (London, 1960).
- Zephira Entin Rokeah, 'Money and the Hangman in late thirteenth century England: Jews, Christians and coinage offences alleged and real', *Jewish Historical Studies* 31 (1990), s. 83–109 a 32 (1993), s. 159–218.
- J. E. Scherer, *Die Rechtsverhältnisse der Juden in den Deutsch-Österreichischen Ländern* (Leipzig, 1901).
- *Gershom Scholem, *Jewish Mysticism* (New York, 1967).
- Joseph Shatzmiller, *Recherches sur la communauté juive de Manosque au moyen âge, 1241–1329* (Paris / Den Haag, 1973).
- Joshua Trachtenberg, *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Antisemitism* (New Haven, 1943).

Křížové výpravy a hranice Evropy

- Paul Alphandéry a A. Dupront, *La chrétienté et l'idée de croisade* (2 sv., Paris, 1954–1959).
- *Peter W. Edbury (ed.), *Crusade and Settlement* (Cardiff, 1985).
- Carl Erdmann, *The Origin of the Idea of the Crusade* (Princeton, 1977, překl. něm. vydání z r. 1955).
- *René Grousset, *L'empire du Levant: histoire de la question d'orient* (Paris, 1946).
- Norman Housley, *The Italian Crusades: The Papal-Angevin Alliance and the Crusades against Christian Lay Powers, 1254–1343* (Oxford, 1982).

- Steven Runciman, *A History of the Crusades* (3 sv., Cambridge, 1951–1954).
A History of the Crusades, ed. K. M. Setton (2 sv., 2. vyd., Madison, 1969).
 Michel Villey, *La croisade – Essai sur la formation d'une théorie juridique* (Paris, 1942).

ČÁST DRUHÁ: EKONOMIKA

Obyvatelstvo a technologie

- K. J. Beloch, *Bevölkerungsgeschichte Italiens* (3 sv., Berlin, 1937–1961).
 Josef Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit* (sv. I, München, 1955).
 Roger Mols, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle* (3 sv., Gembloux, 1956).
 Henri Pirenne, *Histoire économique de l'occident médiéval*, ed. Emile Coornaert (Paris, 1951).
Cambridge Economic History of Europe, sv. II: *Trade and Industry in the Middle Ages*, ed. Michael Postan a E. E. Rich (1952), a sv. III: *Economic Organisation and Policies in the Middle Ages*, ed. Michael Postan, E. E. Rich a Edward Miller (1961).
 J. C. Russell, *British Medieval Population* (Albuquerque, 1945).
 Lynn White, *Medieval Technology and Social Change* (Oxford, 1962).

Zemědělství. Výroba, obchod a města

- *Heinrich Büttner, 'Frühmittelalterliches Städtewesen in Frankreich' in *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens* (Lindau, 1958).
 E. H. Byrne, *Genoese Shipping in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Cambridge, MA, 1930).
 Philippe Dollinger, *The German Hanse* (London, 1970, překl. franc. vyd. z r. 1964).
 Georges Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West* (London, 1968, překl. franc. vyd. z r. 1962).
 R. L. Lopez a Irving Raymond, *Medieval Trade in the Mediterranean World* (New York, 1955).
 Yves Renouard, *Les hommes d'affaires Italiens du moyen-âge* (Paris, 1949).
 Fritz Körig, *Mittelalterliche Weltwirtschaft* (Jena, 1933).
 Armando Sapori, *The Italian Merchant of the Middle Ages* (New York, 1970, překl. it. vyd. z r. 1952).
 Adolf Schaube, *Handelsgeschichte des romanischen Volkes des Mittelmeergebiets bis zum Ende des Kreuzzüge* (München, 1906).
 Germain Sicard, *Aux origines des sociétés anonymes: les moulins de Toulouse au moyen-âge* (Paris, 1953).
 B. H. Slicher van Bath, *The Agrarian History of Western Europe: 500–1850* (London, 1963, překl. hol. vyd. z r. 1960).
 Max Weber, 'Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter', *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen, 1924, s. 312–443, první vydání r. 1889).

Ekonomický korporativismus a lichva

- J. W. Baldwin, *The Medieval Theories of the Just Price* (Philadelphia, 1959).
- J. W. Baldwin, *Masters, Princes and Merchants: The Social Views of Peter the Chanter and his Circle* (2 sv., Princeton, 1970).
- Emile Coornaert, *Les Corporations en France avant 1789* (Paris, 1941).
- *Joel Kaye, *Economy and Nature in the Fourteenth Century: Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought* (Cambridge, 1998).
- T. P. McLaughlin, 'The teaching of the canonists on usury XII, XIII, and XIV centuries', *Medieval Studies* 1 (1939), s. 81–147 a II (1940), s. 1–22.
- Gunnar Mickwitz, *Die Kartelfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung bei der Entstehung des Zunftwesens* (Helsinki, 1936).
- B. N. Nelson, *The Idea of Usury: from Tribal Brotherhood to Universal Otherhood* (2. vyd., Chicago, 1969).
- J. T. Noonan, *The Scholastic Analysis of Usury* (Cambridge, MA, 1957).
- Fr. Olivier-Martin, *L'organisation corporative en France d'ancien régime* (Paris, 1938).
- Franz Schaub, *Der Kampf gegen den Zinswucher, ungerechten Preis und unlauteren Handel im Mittelalter von Karl dem Grossen bis Papst Alexander III* (Freiburg, 1905).

ČÁST TŘETÍ: SPOLEČNOST

Ženy a muži

- Wilhelm Behagel, *Die gewerbliche Stellung der Frau im mittelalterlichen Köln* (Berlin, 1910).
- *R. R. Bezzola, *Les origines et la formation de la littérature courtoise en occident* (3 sv., Paris, 1944–1963).
- John Boswell, *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century* (Chicago, 1980).
- James A. Brundage, *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe* (Chicago / London, 1987).
- Karl Bücher, *Die Frauenfrage im Mittelalter* (Tübingen, 1910).
- *Ch.-V. Langlois, *La Vie en France au moyen-âge* (4 sv., Paris, 1926, reprint).
- Emanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error 1294 to 1324* (New York, 1979, překl. z fr. vyd. z r. 1975, česky: *Montaillou, okciténská vesnice v letech 1294–1324*, Praha 2005).
- Laurent Mayali, *Droit savant et coutumes. L'exclusion des filles dotées – XIIème-XVème siècles* (Frankfurt, 1987).
- *J. H. Mundy, *Men and Women at Toulouse in the Age of the Cathars* (Toronto, 1990).
- F. X. Newman (ed.), *The Meaning of Courtly Love* (Albany, 1969).
- L. L. Otis, *Prostitution in Medieval Society: The History of an Urban Institution in Languedoc* (Chicago, 1980).
- *Helmut Wachendorf, *Die wirtschaftliche Stellung der Frau in den deutschen Städten des späteren Mittelalters* (Quakenbrück, 1934).
- Georg Weise, *Die geistige Welt der Gotik und ihre Bedeutung für Italien* (Halle, 1939).

Sedláci a měšťané

Maurice Beresford, *New Towns of the Middle Ages* (New York, 1967).

*Thomas N. Bisson, *Medieval France and her Pyrenean Neighbours – Studies in Early Institutional History* (London, 1989).

*Marc Bloch, *Rois et serfs: un chapitre d'histoire capétienne* (Paris, 1920).

*Pierre Bonnassie, *From Slavery to Feudalism in Southwestern Europe* (Cambridge, 1991).

*Wolfgang Braunfels, *Die Staatsbaukunst in der Toskana* (Berlin, 1959).

Philippe Dollinger, *L'Evolution des classes rurales en Bavière* (Strasbourg, 1949).

*Georges Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région Mâconnais* (Paris, 1959).

*Edith Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt* (Bonn, 1953).

*Wolfgang H. Fritze, *Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im Östlichen Mitteleuropa vom 5. bis zum 13. Jahrhundert* (München, 1982).

*Roger Grand, *Les 'paix' d'Aurillac* (Paris, 1945).

*Paul Hyams, *Kings, Lords and Peasants* (Oxford, 1980).

*Philip Jones, *The Italian City-State from Commune to Signoria* (Oxford, 1997).

Walter Kuhn, *Siedlungsgeschichte Oberschlesiens* (Würzburg, 1954).

*Emile Lousse, *Société d'ancien régime* (Louvain, 1943).

John Hine Mundy, *Toulousan Society in the Age of the Cathars* (Toronto, 1997).

Niccolò Ottokar, *Le città francesi nel medio evo* (Firenze, 1927).

Charles Petit-Dutaillis, *Les communes françaises: caractères et évolution des origines au XVIIIe siècle* (Paris, 1947).

Henri Pirenne, *Medieval Cities* (New York, 1925).

*Hans Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen* (Graz/Köln, 1954).

*Johann Plesner, *L'Emigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle* (Copenhague, 1934).

J. A. Raftis, *Tenure and Mobility: Studies in the Social History of the Medieval English Village* (Toronto, 1964).

*Zvi Razi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish – Economy, Society and Demography in Halesowen 1270–1400* (Cambridge, 1980).

Fritz Rörig, *The Medieval Town* (London, 1967, překlad něm. vyd. z r. 1955).

Geoffroi Tenant de la Tour, *L'homme et la terre de Charlemagne à Saint Louis: Le Limousin* (Paris, 1942).

*Leo Verriest, *Institutions médiévales* (sv. 1, Mons, 1946).

*Max Weber, *The City* (Glencoe, 1958, překl. části II, kap. 8 *Wirtschaft und Gesellschaft*, 2. vyd., Tübingen, 1925).

Šlechta a městský patriciát

Marc Bloch, *Feudal Society* (2 sv., Chicago, 1961, překl. franc. vyd. z r. 1949).

Yvonne Bongert, *Recherches sur les cours laïques du Xe au XIIIe siècle* (Paris, 1949).

*Karl Bosl, *Die Reichministerialität der Salier und Staufer* (2 sv., Stuttgart, 1950–51).

Otto Brunner, *Land und Herrschaft* (Baden bei Wien, 1939).

*Emilio Cristiani, *Nobilità e popolo nel commune di Pisa dalle origini del podestariato alla signoria dei Donoratico* (Napoli, 1962).

Georges Duby, *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région Mâconnaise* (Paris, 1953).

*Hermann Fitting, *Das castrense peculium in seiner geschichtlichen Entwicklung und heutige gemeinrechtlichen Geltung* (Halle, 1871).

*Léon Gauthier, *La chevalerie* (Paris, 1884).

Léopold Génicot, *L'Economie rurale namuroise au bas moyen âge*, sv. II: *Les hommes – La noblesse* (Louvain, 1960).

*P. Guilhermoz, *Essai sur l'origine de la noblesse en France au moyen âge* (Paris, 1902, reprint).

Walter Kienast, *Untertaneneid und Treuvorbehalt in Frankreich und England* (Weimar, 1952).

Heinrich Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt* (Weimar, 1933).

Sidney Painter, *French Chivalry* (Ithaca, 1957).

Michael Powicke, *The Military Obligation in Medieval England* (Oxford, 1962).

*J.-P. Ritter, *Ministerialité et chevalerie: Dignité humaine et liberté dans le droit médiéval* (Lausanne, 1955).

*Gaetano Salvemini, *La dignità cavalleresca nel comune di Firenze* (Firenze, 1896, reprint).

Duchovní

G. G. Coulton, *Five Centuries of Religion* (4 sv., Cambridge, 1929).

*Johann Haller, *Vier Kapitel zur Geschichte des ausgehenden Mittelalters: Papsttum und Kirchenreform* (2 sv., Berlin, 1903).

David Knowles, *The Monastic Order in England* (2. vyd., Cambridge, 1963).

Gabriel Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale* (knihy 1 až 6, 2 sv., Paris, 1959–64).

H. C. Lea, *A History of Auricular Confession and Indulgences* (3 sv., Philadelphia, 1896).

Joseph H. Lynch, *Simoniacal Entry into Religious Life from 1000 to 1260: A Social, Economic and Legal Study* (Columbus, 1976).

E. W. McDonnell, *The Beguines and Beghards in Medieval Culture* (New Brunswick, 1954).

Odorico Rinaldi, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII ubi desinit Cardinalis Baronius auctore, Odorico Raynaldo* (sv. I ed. J. D. Mansi, Lucca, 1747).

*Georg Schreiber, *Gemeinschaften des Mittelalters – Recht und Verfassung: Kult und Frömmigkeit* (Münster, 1948).

Luigi Zanoni, *Gli umiliati nei loro rapporti con l'eresia, l'industria della lana ed i comuni nel secoli XII e XIII* (Milano, 1911).

ČÁST ČVRTÁ: VLÁDA

Církev

Geoffrey Barraclough, *Papal Provisions: Aspects of Church History: Constitutional, Legal and Administrative* (Oxford, 1935).

R. L. Benson, *The Bishop-Elect: A Study in Medieval Ecclesiastical Office* (Princeton, 1968).

Pierre Dupuy, *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel* (Paris, 1655, reprint).

J. M. Ferrante, *The Political Vision of the Divine Comedy* (Princeton, 1984).

*A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschlands* (8. vyd., Berlin, 1954).

- Friedrich Heiler, *Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus* (München, 1941).
 Michele Maccarrone, *Chiesa e stato nella dottrina di Innocencio III* (Roma, 1940).
 Victor Martin, *Les origines du Gallicanisme* (2 sv., Paris, 1939).
 Kenneth Pennington, *Pope and Bishops: The Papal Monarchy in the XIIth and XIIIth Centuries* (Philadelphia, 1984).
 *Brian Tierney, *Foundation of the Conciliar Theory: The Contribution of the Medieval Canonists* (Cambridge, 1955).
 Walter Ullmann, *Medieval Papalism – the Political Theories of the Medieval Canonists* (London, 1949).
 *Helene Wieruszowski, *Vom Imperium zum nationalen Königtum* (München, 1933).

Monarchie a parlamenty

- Frank Barlow, *The Feudal Kingdom of England – 1042–1216* (2. vyd., London, 1961).
 Geoffrey Barraclough, *The Origins of Modern Germany* (2. vyd., New York, 1947).
 *Wilhelm Berges, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters* (Stuttgart, 1958).
 *J. H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450* (Cambridge, 1988).
 Marcel David, *La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du IXe au XVIe siècle* (Paris, 1954).
 Robert Fawtier, *The Capetian Kings of France – 987–1328* (London, 1962, překl. franc. vyd. z r. 1955).
 *Ch. Giraud, *Essai sur l'histoire du droit français* (2 sv., Leipzig, 1846).
 J. C. Holt, *Magna Carta* (Cambridge, 1965).
 J. E. A. Joliffe, *Angevin Kingship* (New York, 1955).
 E. H. Kantorowicz, *Frederick II* (Princeton, 1957, překl. něm. vyd. z r. 1927–1931).
 Fritz Kern, *Kingship and Law in the Middle Ages* (Oxford, 1945, překl. z *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter* z r. 1914 a *Recht und Verfassung im Mittelalter* z r. 1919).
 *Fritz Kiener, *Verfassungsgeschichte der Provence* (Leipzig, 1900).
 Ferdinand Lot a Robert Fawtier (ed.), *Histoire des institutions françaises au moyen âge* (3 sv., Paris, 1957–1964).
 Emile Lousse, *La société d'ancien régime: Organisation et représentation corporatives* (sv. I, Louvain, 1943).
 Antonio Marongiu, *L'istituto parlamentare in Italia dalle origini al 1500* (Roma, 1949).
 Antonio Marongiu, *Medieval Parliaments: A Comparative Study* (London, 1968).
 Ernst Mayer, *Deutsche und französische Verfassungsgeschichte* (2 sv., Leipzig, 1891).
 Geoffrey Barraclough, *Medieval Germany: Essays by German Historians* (2 sv., Oxford, 1935).
 *Robert Michel, *L'administration royale dans la sénéchaussée de Beaucaire* (Paris, 1910).
 Heinrich Mitteis, *The State in the Middle Ages: A Comparative Constitutional History of Feudal Europe* (New York, 1975, z něm. 3. vyd. z r. 1948).
 Charles Petit-Dutaillis, *The Feudal Monarchy in France and England* (London, 1936, překl. franc. vyd. z r. 1933).
 F. M. Powicke, *The Thirteenth Century* (Oxford, 1962).
 P. E. Schramm, *Der König von Frankreich* (Weimar, 1960).

Vesnice, města, republiky a politické myšlení

- K. S. Bader, *Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes* (2 sv., Weimar, 1957–1962).
- R. W. Carlyle a A. J. Carlyle, *A History of Medieval Political Theory in the West* (sv. II až V, Edinburgh, 1902–36, reprint).
- M. V. Clarke, *The Medieval City State: An Essay on Tyranny and Federation in the late Middle Ages* (Cambridge, 1926, reprint).
- Alan Gewirth, *Marsilius of Padua* (2 sv., New York, 1951–1956).
- *Otto Gierke, *Political Theories of the Middle Ages* (Cambridge, 1913, překl. F. W. Maitlanda je částí Gierkeho díla *Das deutsche Genossenschaftsrecht*, 3 sv., Berlin, 1861–1881).
- C. H. McIlwain, *The Growth of Political Theory in the West* (New York, 1933, reprint).
- Jürgen Miethke (ed.), *Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert* (München, 1992).
- Sergio Mochi Onory, *Fonti canonistiche dell'idea moderna dello stato* (Milano, 1951).
- Niccolò Ottokar, *Il comune di Firenze alla fine del dugento* (Firenze, 1933).
- Henri Pirenne, *Early Democracies in the Low Countries: Urban Society and Political Conflict in the Middle Ages and Renaissance* (London, 1915, překl. franc. vyd. z r. 1910).
- *Gaines Post, *Studies in Medieval Legal Thought: Public Law and the State, 1100–1322* (Princeton, 1964).
- Nicolai Rubinstein, 'Some ideas on municipal progress and decline in the Italy of the communes' v D. J. Gordon ed., *Fritz Saxl 1890–1948: A Volume of Memorial Essays* (Edinburgh, 1957, s. 165–183).
- *Gaetano Salvemini, *Magnati e popolani in Firenze dal 1280 al 1295* (Firenze, 1899, reprint v r. 1960 bez přetištění původních pramenů).
- *Ernst Salzer, *Über die Anfänge der Signorie in Oberitalien* (Berlin, 1900).
- *Pasquale Villari, *I primi due secoli della storia di Firenze* (Firenze, 1905).
- Daniel Waley, *The Italian City Republic* (London, 1969).
- *Michael Wilks, *The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages* (Cambridge, 1963).

Písari, právníci a společnost

- A. de Bouïard, *Manuel de diplomatique française et pontificale* (2 sv., Paris, 1929–1948).
- *Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre* (3 sv., Berlin / Leipzig, 1912–1960).
- *Emile Chénon, *Histoire générale du droit français publique et privé* (2 sv., Paris, 1926–1929).
- M. T. Clanchy, *From Memory to Written Record, England 1066–1307* (Cambridge, MA, 1979).
- *Ennio Cortese, *La norma giuridica: spunti teorici nel diritto comune classico* (2 sv., Milano, 1962–1964).
- *Georg Dahm, *Untersuchungen zur Verfassungs- und Strafrechtsgeschichte des italienischen Stadt im Mittelalter* (Hamburg, 1941).
- *Piero Fiorelli, *La tortura giuridica nel diritto commune* (2 sv., Milano, 1953).
- Hermann Kantorowicz, *Studies in the Glossators of the Roman Law* (Cambridge, 1938).
- Paul Koschaker, *Europa und das römische Recht* (München, 1953).
- *Guido Rossi, *Consilium sapientis giudiciale* (Milano, 1958).
- *Mario Sbriccoli, *L'interpretazione dello statuto: Contributo allo studio della funzione dei giuristi nell'età comunale* (Milano, 1969).
- A. M. Stickler, *Historia iuris canonici latini* (Torino, 1950).

ČÁST PÁTÁ: MYŠLENÍ

Intelektuálové

- Henry Adams, *Mont-Saint-Michel and Chartres* (stále přetiskováno od roku 1905).
 *M.-D. Chenu, *La théologie au douzième siècle* (Paris, 1957).
 *M.-D. Chenu, *La théologie comme science au treizième siècle* (Paris, 1957).
 F. C. Copleston, *A History of Philosophy* (sv. II a III, London, 1950–1953).
 A. C. Crombie, *Medieval and Early Modern Science*. Sv. I: *Science in the Middle Ages* (2. vyd., New York, 1959).
 S. C. Easton, *Roger Bacon and his Search for a Universal Science* (New York, 1952).
 *André Forest, F. van Steenberghe a M. de Gandillac, *Le mouvement doctrinale du XIe au XIVe siècle* (Paris, 1951).
 *Martin Grabmann, *Die Geschichte der scholastischen Methode* (2 sv., Freiburg, 1900–1910).
 Herbert Grundmann, *Studien über Joachim von Floris* (Leipzig, 1927).
 Herbert Grundmann, *Neue Forschungen über Joachim von Fiore* (Marburg, 1950).
 C. H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century* (Cambridge, MA, 1927).
 *Wilhelm Kamlah, *Apokalypse und Geschichtstheologie: Die mittelalterliche Auslegung der Apokalypse vor Joachim von Fiore* (Berlin, 1935).
 *Richard Lemay, *Abu Ma'Shar and Latin Aristotelianism in the Twelfth Century* (Beirut, 1962).
 *Stuart MacClintock, *Perversity and Error: Studies on the 'Averroist' John of Jandun* (Bloomington, 1956).
 Johan Nordström, *Moyen-âge et Renaissance* (3. vyd., Paris, 1933).
 Erwin Panofsky, *Gothic Architecture and Scholasticism* (New York, 1957).
 Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages* (3 sv., ed. Powicke a Emden, Oxford, 1936).
 Marjorie Reeves, *Influence of Prophecy in the Later Middle Ages* (Oxford, 1969).
 Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford, 1952, reprint).

Entuziasmus a represe

- *Paul Alphandéry, *Les idées morales chez les hétérodoxes latins au début du XIIIe siècle* (Paris, 1903).
 Arno Borst, *Die Katharer* (Stuttgart, 1953).
 Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium* (2. vyd., New York, 1961).
 *Herbert Grundmann, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter: Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhunderts* (2. vyd., Hildesheim, 1961).
 Gottfried Koch, *Frauenfrage und Ketzertum im Mittelalter. Die Frauenbewegung im Rahmen des Katharismus und des Waldensertums und ihre sozialen Wurzeln* (Berlin, 1962).
 Lothar Kolmer, *Ad capiendas vulpes: Die Ketzerbekämpfung in Südfrankreich in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts und die Ausbildung des Inquisitionsverfahrens* (Bonn, 1982).
 Malcolm Lambert, *Medieval Heresy: Popular Movements from the Bogomils to Hus* (New York, 1976. Česky: *Středověká hereze*, Praha, 2000).
 H. C. Lea, *A History of the Inquisition of the Middle Ages* (3 sv., New York, 1888).
 R. E. Lerner, *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages* (Berkeley / London, 1972).

*W. Lourdaux a D. Verhelst (ed.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th Century)* (Leuven / Den Haag, 1976).

*Henri Maisonneuve, *Etudes sur l'origine de l'Inquisition* (Paris, 1960).

Taddeusz Manteuffel, *Naissance d'une hérésie: les adeptes de la pauvreté volontaire au moyen âge* (Paris, 1970, překl. polského vyd. z r. 1968).

J. H. Mundy, *The Repression of Catharism at Toulouse: The Royal Diploma of 1279* (Toronto, 1985).

Christine Thouzellier, *Catharisme et Valdeïsme en Languedoc à la fin du XIIe et au début du XIIIe siècle* (Paris, 1966).

Walter Wakefield, *Heresy, Crusade, and Inquisition in Southern France* (Berkeley / Los Angeles, 1974).

Ernst Werner, *Pauperes Christi* (Leipzig, 1956).

ČÁST ŠESTÁ: 1300

Ernst Benz, *Ecclesia spiritualis: Kirchenidee und Geschichtstheologie der franziskanischen Reformation* (Stuttgart, 1934).

*D. L. Douie, *The Nature and the Effects of the Heresy of the Fraticelli* (Manchester, 1932).

*Henrich Finke, *Aus den Tagen Bonifaz VIII.* (Münster, 1902).

M. D. Lambert, *Franciscan Poverty: The Doctrine of the Absolute Poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order, 1210–1323* (London, 1961).

*Gordon Leff, *Heresy in the Later Middle Ages: The Relation of Heterodoxy to Dissent* (sv. I, část 1, New York, 1967).

Jean Rivièrè, *Le problème de l'église et l'état au temps de Philippe le Bel* (Louvain, 1926).

J. R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair* (Princeton, 1980).

Rejstřík

- Abélard, Petr 19, 34, 69, 71, 72, 148, 196,
307, 308, 310, 314, 327, 328, 331, 339, 345,
353
- Abulafia (Abraham b. Šemuel A.) 64
- Acciajuoli, společnost 113
- Accursio, Francesco 234
- Accursius, právník 117, 168, 181, 186, 211,
234, 289
- Ad conditorem canonum* (Jan XXII.) 373,
375
- Ad extirpanda* (Inocenc IV.) 296, 297, 360
- Adam de la Halle 144, 157
- Aeger cui levia* (Bonifác VIII.) 230
- Aegidius Colonna (Jiljí Římský) 26, 35, 125,
151, 152, 157, 160, 181, 182, 204, 211, 255,
266, 269, 270, 276, 283, 305, 369, 383, 384,
386, 390
- Aelred z Rievaulx 34, 198
- Agostino Trionfo 369
- Alan z Lille (Alanus ab Insulis) 22, 28, 59,
179, 308, 324, 327, 328, 338, 343
- Alan, kanonista 247
- Alberic de Porta Ravennate 127
- Alberico da Rosate 30, 31, 110, 111, 168,
232, 255, 270, 272, 294, 294
- Albert Behaim, pasovský arciděkan 212
- Albert Veliký, sv. 64, 130, 303, 304, 308,
309, 319, 322, 329
- Albert z Gandina 151, 181, 271, 288,
294–296, 298
- Alberti, bankovní dům 117
- Albertino Mussato 280
- Alberto della Scala, vládce Verony 279
- Albizo („Laňka“), bankéř 115, 132
- Albrecht I. Habsburský 101, 366
- Albumasar (Abú Mašar) 308, 321
- Alexandr III., papež (Orlando Bandinelli)
73, 126, 213, 215, 219, 223, 225, 234, 246,
285, 346, 366
- Alexandr IV., papež 219
- Alexandr Neckham 96, 320, 336, 337
- Alexandr z Alessandrie (Bonini) 289
- Alexandr z Hales 28, 304
- Alexandr z Roes 38, 47, 213, 216, 218, 231,
232, 267, 365, 379
- Alfarabi (al-Fárábí) 308, 319
- Alfons II., aragonský král 286
- Alfons III., portugalský král 218
- Alfons VI., kastilský král 60
- Alfons VII., kastilský král 46
- Alfons VIII., kastilský král 60, 73
- Alfons X. Moudrý, kastilský a římský král 41,
60, 62, 73, 181, 198, 217, 231, 290, 292, 302
- Alfons IX., král Leónu 251
- Alfons z Poitiers 155
- Alfred Veliký, anglický král 33
- Algazel (Al Ghazzálí) 308
- Almagest* 211
- Almohadé 49, 50
- Alvarez Pelayo 213
- Amalrich (Amaury) z Bène 310, 311, 322,
326, 341
- Ambrož, sv. 156, 309
- André le Chapelain (Andreas Capellanus)
22, 144, 146, 148, 182, 183, 184, 332
- Andronikos II., byzantský císař 62
- Angelo da Clarenco, radikální františkán
197, 205
- Anselm z Havelbergu 193, 315
- Anselm z Laonu 27, 309
- Ante promotionem* (Bonifác VIII.) 380
- Antelami, Benedetto 45
- Anthony Bek, biskup durhamský 224, 228
- Apokalypsa* (Olivi) 374
- Aristotelés 34, 36, 63, 64, 151, 160, 183, 248,
260, 268, 270, 272, 304, 307–312, 315,
319, 320, 323, 324, 329
- Arnold Amalrich, opat v Cîteaux 354
- Arnold z Brescie 339, 355, 356
- Arnold z Villanovy 206, 369, 382, 383
- Arpádovci 60
- Astrolab 148
- Aucassin a Nicoleta* 144, 145, 207
- Augustin (Augustinus Aurelius), sv. 33, 64,
72, 155, 248, 267, 268, 309, 322–324, 327,
347, 375, 384, 387, 388

- Augustin, převor (Matteo di Termini) 202
Ausculta, fili (Bonifác VIII.) 380
 Averroes (Ibn Rušd) 308, 309, 311, 322, 323
 Avicenna (Ibn Síná) 331
 Azzo VII. d'Este, podesta Ferrary 278
 Azzo, právník 117, 132, 156, 181, 288, 292,
 294, 295
- Bacon, Roger 28, 52, 57, 77, 201, 248, 304,
 307–309, 318, 320, 322, 327, 330, 382
 Bajbars, velitel Mamlúkú 51
 Balducci di Pegolotti, Francesco, obchodník
 a bankéř 51
 Balduin, hrabě flanderský 43
 Balduin, hrabě z Guines 33
 Bardi, obchodní společnost 51, 117, 120,
 122
 Barisello, Giovanni 270, 280
 Bartholomew z Exeteru 112, 204
 Bartolo da Sassoferrato 182, 187, 278, 283,
 292, 294
 Bassiano, Giovanni, právník 251, 294
 Beaumanoir, Philippe de 41, 116, 136, 151,
 157, 158, 160, 165, 166, 176, 181,
 240–242, 260, 267, 274, 289, 293
 Benedikt z Nursie, sv. 316
 Benedikt XII., papež (Jakub Fournier) 146,
 359
 Benvenuto z Imoly 132
 Benvenuto, švec 372
 Berengar Astro z Toulouse 154
 Berengar z Toursu 201, 310, 358
 Bernard de Castanet 360
 Bernard de Ventadour 41
 Bernard Délicieux 359, 360, 368
 Bernard Gui, inkvizitor 20, 76, 78, 304, 341,
 350, 359–361, 374
 Bernard Prim 346
 Bernard Saisset, biskup z Pamiers 220, 368
 Bernard z Clairvaux, sv. 27, 68, 196, 204,
 205, 208, 215, 227, 310, 327, 328, 345, 347,
 353, 356, 385, 386
 Bernard z Parmy 289
 Berthold z Řezna, františkán 27, 77, 152,
 157
 Bertrand de Born 41, 157, 179
 Blackstone, William 40
 Blanka Kastilská, francouzská královna
 143, 238, 241
 Boccaccio, Giovanni 45
 Boéthius 34, 327, 328
 Boileau, Étienne, pařížský probošt 139, 273
- Boinebroke, Jehan 117
 Bonagratia z Bergama 372
 Bonaventura (Giovanni di Fidanza), sv. 28,
 44, 202, 268, 305, 307, 308, 318, 323, 326,
 328, 339, 370, 371, 373, 374
 Bonaventura ze Sieny 62
 Boncompagno da Signa 29, 45, 96, 120, 127,
 164, 177, 180, 200, 206, 207, 212, 267, 273,
 287–291, 294–296, 302, 314, 320, 325,
 333, 335, 336
 Bonifác VIII., papež (Benedikt Gaetani) 43,
 55, 76, 115, 122, 132, 137, 211, 212,
 218–221, 223, 224, 227, 247, 289, 305,
 335, 336, 343, 360, 365–368, 373, 374,
 376, 378, 380, 381, 382, 383, 386, 388
 Bonvesin de la Riva 20, 33, 99, 193, 262,
 270, 280, 301
Božská komedie 22, 62, 132
Bracton (zákoník) 156, 164, 175, 181, 237,
 290, 292
 Bracton, Jindřich 290
 Breton z Amboise, kronikář 21, 34
 Bulgarus, právník 288
 Buonacorso z Milána 339
 Buonsignori, bankovní dům 115, 118, 120,
 122
 Burchard z Wormsu, biskup 44
 Butrigarius, Jacobus 295
- Caesar, Gaius Iulius 249
 Caesarius z Heisterbachu 21, 73, 124, 153,
 208, 332, 333, 335, 336, 342, 350, 366
 Calimala (Arte di Calimala) 118, 136, 281
 Castruccio Castraccani 265
 Cavalcanti, Guido 41
 Cecco d'Ascoli 310, 311
Cedr (Boncompagno da Signa) 177
 Celestin V., papež 18, 145, 199, 205, 246,
 374
 Cicero, Marcus Tullius 32, 34, 45, 248, 249
 Cino da Pistoia 41, 64, 132, 150, 184, 186,
 216, 250, 255, 272, 292
Clarendonské konstituce 355
 Clari z Florencie 128
Clericis laicos (Bonifác VIII.) 219, 223
 Codalet, Arnold 121
 Coke, Edward 40
 Cola di Rienzo 375
 Colonnové 55
 Columella, Lucius Iunius 83
Concordantia discordantium canonum viz
Dekret

- Convivio* (Dante) 145
 Corbolaniové 177
 Crescenzi, Pietro 83
Cum de quibusdam mulieribus 369
Cum inter nonnullos (Jan XXII.) 373

 Daniel z Morley 308
 Dante Alighieri 22, 34, 41, 43, 55, 59, 62, 64,
 132, 145, 183, 184, 216, 232, 267, 272, 276,
 277, 324, 329, 387, 390
 David Kimchi (Radak) 76
 David z Augsburgu 359
 David z Dinantu 322
De caelo et mundo (Aristotelés) 329
De consideratione (Bernard z Clairvaux)
 227
De doctrina christiana (Augustin) 307
De ente et essencia (Tomáš Akvinský) 303
De insigniis et armis (Bartolo de
 Sassoferrato) 187
De monarchia (Dante) 22, 43, 329
De regimine principum (Tomáš Akvinský,
 Tolomeo z Lukky) 248, 266, 280, 303,
 304
Decretum viz Dekret
Dějiny a mistopis Irska (Gerald z Walesu) 34
Dějiny Západu (Jakub z Vitry) 20
Dekret (Concordantia discordantium
canonum, Decretum – Gratian) 288
Dekretály Rehoře IX. 251, 291, 311
 della Scala, Cangrande 280
 della Torre, rod 281
 della Torre, Filippo 281
 della Torre, Martino 281
 Deulecresse (Chaim ben Deulecrete) 64
Dialog zázrakù (Dialogus miraculorum,
 Caesarius) 21
Dialogus (Ockham) 270
Digesta 291, 292, 294–296, 392
 Dioklecián, cisar 389
 Dionýsios Areopagita (Pseudo-Dionýsios)
 33
 Dolcino z Novary, apoštolik 359
Domesday Book (Kniha posledního soudu)
 286
 Dominik Gundisallinus 319
 Dominik, sv. (Dominik Guzmán) 154, 202,
 203, 354
 Donin, Nicholas 74
Druhá řehole (František z Assisi) 371
 Dubois, Pierre, právník 43, 49, 61, 76, 146,
 153, 211, 243, 267, 321, 379, 380, 382

 Duns Scotus, Jan 124, 325–327
 Durand Blanot 163
 Durand z Huesky 334, 346

 Eckhart z Hochheimu (Mistr Eckhart) 78,
 311
 Eduard Vyznavač, anglický král, sv. 67, 223
 Eduard I., anglický král 69, 71, 187, 213,
 223, 234–238, 379
 Eduard II., anglický král 120, 236, 237
 Eike von Reggow 75, 164, 177, 217, 289
 Eleazar Rokeach z Wormsu 64
 Eleonora Akvitánská 147, 238
 Eliáš z Cortony, generál františkánů 203,
 245, 263, 341, 370–372
 Engelbert z Volkersdorfu, opat 329
 Ensfriid, děkan 124
Epitoma rei militaris (O válce, Vegetius)
 33, 182
Erec a Enida (Chrétien de Troyes) 22, 144,
 145, 182
 Eriugena, Jan Scotus 310, 341
 Ermengarda z Puylaurens 144
 Esclarmunda z Foix 152
 Este (rod) 284
 Étienne de Bonneuil, stavitel 42
Etika (Abélard) 339
Etika (Aristotelés) 272
 Evžen III., papež 55, 59
Ex gravi 126, 127
Exceptiones Petri 126, 129
Exchequer Dialogue (Exchequer Book) 131,
 160, 201, 233, 286
Exiit qui seminat (Mikuláš III.) 372, 374,
 375
 Ezzelino da Romano 214, 274, 281, 351

 Federico III. Katalánský 60
 Ferdinand III. Svatý, král kastilský 198
 Fibonacci, Leonardo 320
 Fidenzio z Padovy, františkán 61
 Figueras, Vilém, básník 35
 Filip Alsaský 261
 Filip II. August, francouzský král 21, 38, 68,
 99, 130, 133, 160, 206, 215, 239, 365, 378
 Filip III., francouzský král 238
 Filip IV. Sličný, francouzský král 37, 57,
 122, 137, 149, 212, 220, 223, 243, 285, 360,
 365, 367, 368, 377, 378, 383, 392
 Filip Švábský, římský král 217, 230, 231, 333
 Filip z Novary 21, 22, 42, 144, 145, 148, 163,
 180

- Fitzneale, Richard 201, 221, 236, 286
Fleta 75, 158, 164, 165, 292
 Fortescue, John 40
 František z Assisi, sv. 27, 58, 196, 197, 199,
 200, 202, 203, 207, 295, 316, 318, 323, 345,
 349, 370–375
 Franzesi, obchodní banka 132
 Friedrich I. Barbarossa, císař 21, 37, 43,
 159, 170, 217, 222, 223, 229, 262, 366
 Friedrich II., císař 43, 50, 60, 64, 67, 68, 75,
 121, 122, 177, 183, 213–216, 221, 230,
 231, 250, 251, 253, 262, 287, 292, 302, 335,
 336, 337, 355, 357, 365, 380, 381, 383
 Fulk Dobrý, hrabě z Anjou 34
 Fulk z Marseille, biskup v Toulouse 127,
 350, 354
 Fulk z Neuilly, kazatel 27, 208
 Fuscararius, Aegidius 31
- Gaetani, Annibale, kardinál 202
 Gaius, římský právník 392
 Galénos 303, 312
 Galeotti, Alberto 270
Garin de Loherain 197
 Garin, fr. kancléř 202
 Garnier z Rochefortu 343
 Gautier z Met 64
 Geoffrey de Breteuil 197
 Geoffrey de Bruyères 180
 Geoffrey de Trani 129
 Geoffrey de Vigeois 102
 Geoffrey z Fontaines 305
 Geoffrey z Mandeville 234
 Geoffroi de la Villehardouin, kronikář
 křížové výpravy 21
 Gerald z Walesu 34, 59, 114, 211, 233, 239,
 313
 Gerardo da Corrigha 263
 Gerardo di Borgo San Donnino 342, 374
 Gerardo Segarelli z Parmy 343, 352
 Gerhard z Cremony 308
 Gerhard z Rile 30
 Gerhoh z Reichersbergu 31, 225, 345, 355
 Geršom z Mohuče 63
 Gervase de Lessy, rytíř 173
 Gervase (Gervasius) z Tilbury 177, 201,
 212, 248, 249, 356
 Giano della Bella 276
 Giberto Correggio 279
 Giberto della Gente, podesta v Parmě 278,
 279
- Gilbert de la Porrée (Porretanus) 227, 310,
 353
 Gilbert Universalis, londýnský biskup 27
 Gilbert z Tournai, františkán 143, 151
 Giordano da Rivalto, dominikán 136
 Giotto di Bondone 45, 98
 Giovanni Colonna, kardinál 374
 Giovanni da Bologna 284
 Giovanni da Viterbo 116, 270, 295, 297
 Giovanni di Monte Corvino, misionář 51
 Giovanni Scriba, notář 284
Glanville (zákoník) 131, 175, 181, 236, 290,
 292
 Glanville, Ranulf z 290
Glossa ordinaria (Accursius) 186, 212, 289
 Gondolfo, bankéř 114
 Gotlandské společenství 52
 Gottfried (Godefridus) z Viterba 313, 379
 Gratian (Gratianus) 44, 124, 125, 156, 196,
 288, 332, 340, 389
 Guglielmo VII. del Monferrato 280
 Guido z Florencie 115
 Guillaume Adam 51
 Guillaume de Loris 41
 Guiot de Provins 198
 Guiscard da Pietrasanta 279
 Guy z Dampierre, flanderský hrabě 123,
 261
 Guy, dominikán 28, 34
- Hadrián IV., papež 44, 213, 228
 Héloïsa 19, 34, 148, 196
 Helmholt, kronikář 19
 Herodes Veliký 214
Hervis (Jean de Flagy) 103
 Hildegarda z Bingenu 152, 183
 Hinkmar z Remeše 248
 Hippokratés 303
Historie mých pohrom (Abélard) 34
 Honorius III., papež 40, 290, 346, 352
 Honorius z Autunu (Augustodunensis) 125,
 127, 157
 Hostiensis (Jindřich ze Segusia), kanonista
 29, 49, 58, 59, 61, 127, 130, 131, 190, 211,
 214, 289, 383
 Hubert de Burgh, vrchní soudce 237
 Hubert Walter, arcibiskup canterburský
 221
 Hugo od sv. Viktora 27, 315, 339
 Hugo Speroni 338, 350
 Hugo z Cluny, opat 29

- Hugo z Digne, františkán 317
 Hugo z Lincolnu, biskup 73
 Hugo ze St. Cher 206, 245
 Hugolin, kardinál viz Rehoř IX.
 Hugolino, právník 251
 Huguccio z Pisy, kanonista 289, 356
Humanum 252, 255, 290
 Humbert z Romans 152, 153, 189, 195, 203,
 232, 245, 253, 269, 308
 Hus, Jan 311, 361
- Chrétien de Troyes 22, 41, 93, 144, 182
 Christiani, Pablo 64, 74
Chukke ha-Tora 65
- Illos felices* (Friedrich II.) 380
 Immanuel ben Šlomo 64
 India, dcera Raymonda VI. z Toulouse 155
 Ingeborg Dánská, francouzská královna
 215, 239
 Inocenc III., papež 44, 56, 58, 60, 73, 124,
 126, 129, 133, 155, 211, 215, 217, 218, 219,
 221, 222, 230, 234, 239, 285, 339, 346, 366,
 374
 Inocenc IV., papež 49, 54, 55, 59, 61, 66, 73,
 215, 216, 218, 230, 247, 251, 289, 355, 356,
 360, 388, 392
Instituce (Justinián) 181, 292
 Irnerius, glosátor 294
 Ivo (Yves) z Chartres, sv. 44, 309
 Izák syn Samuela z Dampierre 67
 Izák z Corbeil 77
- Jacopone da Todì 337
 Jacques de Revigny 292
 Jáchym z Fiore (Giacchino da Fiore) 195,
 310, 315–317, 326, 332, 333, 341, 342,
 372, 374, 382
 Jakub I. Dobytel, aragonský král 286
 Jakub II., aragonský král 74
 Jakub de Voragine (da Varazze) 21, 59, 145,
 184, 192, 197
 Jakub z Benátek 308
 Jakub z Viterba 384
 Jakub z Vitry 20, 27, 31, 43, 60, 71, 172, 194,
 197, 200, 307, 309, 346, 347, 349, 354
 Jan Bezzemek, anglický král 55, 66, 171,
 212, 213, 218, 222, 233–237, 239, 286, 288
 Jan Damašský, sv. 308
 Jan de Garlandia 206
 Jan Schio z Vicenzy 333
- Jan XXII., papež 37, 62, 224, 247, 285, 306,
 311, 347, 365–367, 373, 375
 Jan z Celle 375
 Jan z Freiburgu 28, 131
 Jan z Jandunu 326, 327, 331
 Jan z Lugia (Bergama), katarský autor 342
 Jan z Parmy, generál františkánů 372, 374
 Jan z Paříže (Jean de Paris, Quidort) 216,
 217, 246, 304, 313, 326, 328, 330, 379, 383,
 384, 386–390
 Jan ze Salisbury 28, 32, 42, 45, 180, 196,
 197, 204, 211, 216, 220, 228, 236, 249, 308,
 314, 321
 Jan ze Seville 321
 Jan Zlatoustý, sv. 308
 Jean Astro z Toulouse 154, 155
 Jean d'Anneaux 374
 Jean de Flagy 103, 197
 Jean de Hocsem 266, 272
 Jean de Champbaudun 240
 Jean de Kavatas 180
 Jean de Meung 22, 34, 146, 180, 189, 305,
 332
 Jean des Champs, stavitel 42
 Jean Lemoine, kardinál 383, 386
 Jechiel z Paříže, rabi 74
 Jechiel, syn Jekutielův 64
 Jeroným, sv. 184, 197, 205, 216, 249, 309,
 324, 341, 347, 348
 Jindřich Goethals z Gentu 129, 304, 305,
 322
 Jindřich II. Plantagenet, anglický král 38,
 98, 147, 175, 220, 223, 234, 238, 241, 256,
 286, 287, 355
 Jindřich III., anglický král 20, 40, 53, 68,
 147, 175, 179, 198, 234–236, 238
 Jindřich VIII., anglický král 213
 Jindřich III., císař 250, 313, 389
 Jindřich V., císař 220, 229
 Jindřich VI, císař 43, 170, 177, 313
 Jindřich VII., římský král 231
 Jindřich Lev, saský vévoda 231, 232
 Jindřich Minnike, probošt 341
 Jindřich Pyšný, saský vévoda 229
 Jindřich z Cremony 386
 Jindřich z Marcy, opat v Clairvaux 354
 Jindřich ze Segusia viz Hostiensis
 Jiří z Adrie 62
 Jocelyn z Brakelonde, kronikář 72
 Johannes Andreae, kanonista 154, 289
 Johannes z Wildeshausenu (Teutonicus) 289

- Joinville, Jean de, kronikář 19, 21, 74, 128,
 139, 147, 181, 243, 333, 337, 353
 Jordán (Jordanus) z Osnabrücku 216, 324
 Jordán Saský, dominikán 154
 Josef Zelóta ze Sens 69, 76
 Josephus Flavius 74
 Justinián, císař 181, 292, 294

 Kalixt II., papež 73
 Kalonymové 64
 Kapetovci 53, 233, 264, 296
 Karel Veliký, císař 46, 176, 186, 212, 218,
 219, 223, 291, 313
 Karel II. Holý, císař 183
 Karel IV, císař a český král 217
 Karel I. z Anjou, neapolský král 42, 62, 122,
 187, 190, 232, 240
 Karel II., neapolský král 223
 Klement III., papež 214
 Klement IV., papež 74, 222, 226, 251
 Klement V., papež 51, 335, 360, 365, 366
 Klement VI., papež 199
Kniha o abaku (Liber Abaci) 320
Kniha řádu rytířství (Lull) 189
Kniha řemesel (Paříž) 133, 137, 139
*Kniha šestá (Liber sextus decretalium, Bonifác
 VIII.)* 289
Kniha zbožného 64
 Komnenovci 51, 54
 Konrád III., římský král 229
 Konrád IV., německý a sicilský král 231
 Konrád z Marburgu 357
 Konrád, biskup v Portu 341
 Konradin, německý král 214, 230, 365
 Konstancie Sicilská 230
 Konstantin, císař 212, 383, 386
*Konstantinova donace (Constitutum
 Constantini)* 211

La Bible Guiot 198
La somme le Roi 125
 Lambert z Ardres, kronikář 21
Lamentations de Mahieu 145
 Lana (Arte della Lana) 136, 138
Las Siete Partidas (Kniha zákonů) 34, 73,
 181, 251, 290, 292, 297
 Latini, Brunetto 22, 34, 41, 42, 184, 242,
 248, 269, 272
 Leo Romano (Jehuda ben Moše) 64
 Leoninus, právník 41
 Lev, františkán 197
Li livres dou Tresor (Latini) 41, 184

Liber Augustalis (Friedrich II.) 68, 287, 297,
 303
Liber feudorum 286
Liber Paradisus 160
Licet juris (Ludvík Bavor) 217
Livre de Justice et de Pled 240, 291
 Luca da Penne, právník 274
 Lucius III., papež 220, 284
 Ludvík II. Durynský 335
 Ludvík IV. Bavor (Bavorský), římský král
 216, 365, 368, 373, 381, 392
 Ludvík VI. Tlustý, francouzský král 40, 175,
 238
 Ludvík VII., francouzský král 130, 238, 239
 Ludvík VIII., francouzský král 238, 240, 241
 Ludvík IX. Svatý, francouzský král 19, 42,
 50, 51, 56, 57, 71, 74, 111, 128, 131, 139,
 143, 147, 155, 162, 181, 222, 238–241,
 243, 244, 333, 351, 365, 366, 368, 378
 Ludvík X., francouzský král 111
 Lusignanové 59
 Luther, Martin 361

 Maimonides 42, 63, 65, 69, 76, 78, 308, 311,
 312
 Maitanis, Lorenzo 98
 Makarios, sv., poustevník 197
 Manegold z Lautenbachu 216
 Manfred, sicilský král 202, 230
 Manuel I., byzantský císař 49, 51
 Marcellinus, papež 389
 Marie Francouzská (Marie de France),
 básnička 154
 Marie z Oignies, bekyně 194, 343
 Marínovci 51
 Markéta Porete 343
 Markéta z Novary, apoštolička 359
 Markward z Anweileru, regent 55, 177
 Marsilius z Padovy 62, 254, 255, 266, 284,
 313, 341, 383, 385, 386, 389, 390
 Martin IV., papež 114, 115
 Martin z Opavy, kronikář 19, 313
 Martinus Syllimani 272
 Marx, Karl 14, 16
 Matteo z Aquasparty, kardinál 369
 Matthew Paris, kronikář 19, 20, 55, 68, 187,
 352
 Maurice de Sully, biskup pařížský 208
Mechabberoth 64
Meier Helmbrecht 163
 Meir b. Baruch z Rothenburgu 67, 232
 Meir, syn Šimona z Narbonne 69

- Michael Scotus 308, 320, 372
 Michael VIII. Palaiologos, byzantský císař 61
 Mikuláš II., papež 77, 230
 Mikuláš III., papež 232, 372
 Mikuláš IV., papež 202
 Mikuláš Kusánský 382
 Mikuláš z Lyry 28, 78
Mišne Tora (Maimonides) 65
 Mojžiš 335
 Montferrat (rod) 284
Morale scolarium (Jan de Garlandia) 206
 Morosini, Tommaso 58
 Moše b. Šem Tov z Leónu 64
 Moše z Paříže 69
 Muhammad 59, 62, 335
Multorum querela (Klement V.) 360
 Musciatto („Muška“), bankéř 115, 132
- Nachmanides (Moše ben Nachman, Ramban) 64, 74, 77, 311
Naviganti (Rehoř IX.) 129
 Nikétas, katarský biskup 338
Nizzahon vetus 76
 Novella, dcera Giovanniho Andreae 154
 Nureddin 49
- O Boží obci* (Augustin) 268
O duchovním přátelství (Aelred z Rievaulx) 34
O královské a papežské moci (*De potestate regia et papali*) 304
O lásce (André le Chapelain) 22, 146
O prelátech (Salimbene) 20, 203
O přirozenosti věcí (Solinus) 33
O svatém přijímání (*De sacra coena*, Berengar) 310
O svobodné vůli (Augustin) 266
O útěše filosofie (Bo thius) 34
O věčnosti světa (*De aeternitate mundi*) 328
 Obizzo II. d'Este, vládce Ferrary 278
Obraz světa (Gautier z Met) 64
Obyčeje v Barceloně 60
Obyčeje v Beauvais (Beaumanoir) 157, 289
 Ockham, Vilém 266, 270, 304, 313, 324, 375, 383–385, 390
Oculus pastoralis 271, 297
 Odo (Eudes) Rigaud, rouenský arcibiskup 32, 115, 193, 198, 206, 286
 Odo de Montreuil 42
 Odo, opat v Battle 316
 Odofredo, právník 45
- Odorik z Pordenone, misionář a cestovatel 51
 Oliver de Termes 351
 Olivi, Petr Jan 28, 130, 200, 268, 303, 304, 309–311, 318, 344, 347, 368, 372, 374, 385, 388, 389
 Ondřej II., uherský král 60
 Ondřej od sv. Viktora 27
 Orderic Vital (Ordericus Vitalis), kronikář 197
 Ota I., vévoda brunšvický 222
 Ota IV. Brunšvický, císař 201, 217, 221, 230, 231, 234, 239, 383
 Ota III., vévoda burgundský 70
 Ota z Freisingu 19, 21, 68, 186, 314
- Pagano della Torre 280
 Pallavicino, Umberto 280, 351
Pantheon (Gottfried z Viterba) 19
 Paschal II., papež 220
 Paschal III., papež 223
 Passaggeri, Rolandino 118, 127, 128, 163, 222, 287, 314, 319
 Pavel, sv. 196, 391
 Peckham, John, arcibiskup z Canterbury 69, 152, 163, 284, 383
Per venerabilem (Inocenc III.) 218, 366
Percival (Wolfram von Eschenbach) 22, 59
 Perotinus, hud. skladatel 41
 Peruzzi, bankovní dům 113, 115, 117
 Petr Aureolus 304
 Petr Cantor 26–28, 56, 59, 72, 124, 129, 130, 146, 147, 157, 194, 198, 206, 208, 220, 227, 228, 293, 309, 345, 348, 356, 391, 392
 Petr Comestor 27
 Petr Ctihodný, opat v Cluny 55
 Petr Damiani, sv. 145, 146, 195, 196, 202, 324, 340, 387
 Petr de Vineca, kancléř Friedricha II. 45, 287
 Petr II., aragonský král 38
 Petr III., aragonský král 230, 357, 367, 368, 382
 Petr Lombardský 28, 125, 201, 303, 304, 309, 317
 Petr Valdes 345, 346, 352, 361
 Petr z Bloix, kancléř 287, 314
 Petr z Poitiers 328
 Petr z Rievaulx 237
 Petr z Verony, sv. (Petr Mučedník) 357
 Petrarca, Francesco 45
 Philippe de Harvengt, opat 28
 Pierre d'Agincourt, stavitel 42

- Pierre d'Auvergne, pařížský rektor 281
 Pierre de Belleperche 164, 292
 Pierre de Courtenay, latinský
 konstantinopolský císař 213
 Pierre de Montreuil 42
 Pierre de Roches z Poitou 202
 Pierre de Vaux-de-Cernay, kronikář 20
 Pierre Maurand, katar 200, 201, 350
 Pietro d'Abano 281, 310, 328
Pipe Rolls 286
 Pisano, Giovanni 98, 100
 Pisano, Nicola 45
Píseň o Rolandovi 21, 46
Píseň písní 33, 64
 Placentinus, právník 181
 Plantageneti 53, 154, 176, 264, 296
 Platón 125, 280, 307–309, 320, 329
Policraticus (Jan ze Salisburý) 28, 204
Politika (Aristotelés) 248
 Polo, Marco 51, 72
 Pons Ademar z Roudeille 354
 Pons z Capdenier 350
 Porfyrios 64
 Priscianus 314
Proti pohanům (*Summa contra gentiles*,
 Akvinský) 58
 Prous Boneta 342, 344, 347, 372
Průvodce zbloudilých (*Dux perplexorum*,
 Maimonides) 78, 311, 312
 Přemysl Otakar II., český král 222, 223
 Ptolemaios, Klaudios 211, 322
 Pumetovi 360
 Pusterla, Guglielmo 263
Putování myslí do Boha (Bonaventura) 28
- Quo elongati* (Řehoř IX.) 372
Quorundam exigit (Jan XXII.)
- Rabad (Abraham ben David z Posquières) 65
 Rabban bar Sauma 47
 Raimund Lull (Ramón Llull) 22, 31, 58, 61,
 62, 66, 72, 74, 157, 172, 185, 189, 330, 368,
 369, 382
 Rainier Sacconi, inkvizitor 342, 358
 Ramon de Caldès, děkan 286
Raoul z Cambrai 21, 176
 Rašba (Šlomo ibn Aderet) 66
 Raši (Šlomo Jicchaki z Troyes) 28, 39, 76, 78
 Raymond de Fauga, biskup z Toulouse 203
 Raymond Gaufridi, generál františkánů 374
 Raymond Martini (Ramón Martí), dominikán
 a misionář 58, 74
- Raymond VI., hrabě z Toulouse 155, 180
 Raymond VII., hrabě z Toulouse 187
 Raymond z Peñafortu, sv. 28, 58, 129, 172,
 195, 288, 311
 Raynaldo di Supino 115
 Remigio de Girolami, dominikán 37, 122,
 265, 281, 366
 Riccardi, bankovní dům 237
 Richard Cornwallský, římský král 68, 217,
 231, 232, 246
 Richard Lvi srdce, anglický král 39, 42, 46,
 48, 50, 53, 99, 147, 179, 221, 222, 229, 234,
 235
 Richard od sv. Viktora 315
 Robert de l'Île z Durhamu 163
 Robert Bruce, skotský král 53
 Robert Grosseteste, biskup lincolský 83,
 163, 195, 198, 320, 328, 349
 Robert I. z Anjou, neapolský král 64
 Robert le Bougre, inkvizitor 357, 359
 Robert Winchelsea, arcibiskup canterburský
 223, 234
 Robert z Courçonu 27, 29, 124, 126, 166,
 318, 348, 354, 376
 Robert z Arbrisselu 152
 Robert z Courtenay 40
 Robert z Cricklade 74
Robin a Marion (Adam de la Halle) 157
 Roffredo z Beneventa 166, 213, 304
 Roger de Molins, velmistr johanitů 101
 Roger II., sicilský král 55, 238, 250
 Roger z Hovedenu, kronikář 19
 Roland z Cremony, teolog 44, 195, 304, 307,
 355
 Rolandino z Padovy, filolog 20, 214
Roman de Rou (Wace) 183
Román o rúži (Jean de Meung) 180, 332
 Romuald, sv. 195
 Rousseau, Jean-Jacques 390
 Rudolf I. Habsburský, římský král 187, 188,
 232
 Rufinus, kanonista z Boloně 249
Ruodlieb 148
 Rupert z Deutz, opat 27
- Řehoř I., papež 338, 340
 Řehoř VII., papež 29, 114, 212, 246, 332,
 375, 383
 Řehoř IX., papež (kardinál Hugolin) 74, 99,
 129, 200, 203, 207, 252, 288, 289, 335, 366,
 371, 378
 Řehoř Veliký, sv. 307, 347, 375

- Řehoř z Katánie, mnich z Farfy 215
 Saladin 49, 50, 59, 77
 Salimbene z Parmy, františkánský dějepisec
 20, 57, 83, 170, 182, 202, 203, 245, 249,
 263, 269, 280, 304, 333, 337, 372
 Sallustius Crispus, Gaius 183
 Samson ze St. Edmunds, opat 71, 73
Sanctias vestra (Ubertino da Casale) 373
 Sancho II., portugalský král 218
 Sanuto, Marino, benátský senátor 61, 98
Saské zrcadlo (Eike von Repgow) 164, 177,
 217, 230, 289
 Saussia z Toulouse 154
 Scali, obchodní společnost 117, 120
 Scipio Africanus 250
 Scoti, obchodní firma 122
 Seneca, Lucius Annaeus 248, 308
Sentence (Petr Lombardský) 28, 125, 303,
 304, 317
 Seraiah b. Isaac b. Salathiel 311
Scholastická historie 27
 Sibt ibn al-Džáuzi, dějepisec 336
Sidrác 149, 181, 183
Siegfried Helbing 185
 Siger z Brabantu 311, 322, 324, 336
 Silvestr I., papež 212
 Silvestr II., papež (Gerbert z Aurillaku) 313
Skutky Friedrichovy (Ota z Freisingu) 21
 Sofie z Velturns 177
 Solinus, Gaius Julius 33
 Solomon b. Abraham 312
Speculum iudiciale (Vilém Durand st.) 290
Speculum majus (Vincent z Beauvais) 28
 Spini, obchodní společnost 120
 Spinoza, Baruch 17
 Squarcialupi, bankovní dům 115
Statuta ve prospěch knížat 251
 Suger ze Saint-Denis, opat 40, 211
Summa confessorum (Jan z Freiburgu) 28,
 131
Summa de casibus poenitentiae (Raymund
 z Peñafortu) 28
Summa de sacramentis et animae consiliis
 (Petr Cantor) 28
Summa teologická (Akvinský) 303
Summa totius artis notariae (Passaggeri)
 288
Super specula (Honorius III.) 290
 Süsskind z Trimbergu, židovský
 minnesänger 64
 Sverre Sigurdson, norský král 219
 Šimon z Montfortu 38, 39, 122, 174, 185,
 233, 237, 333
Špýrská deklarace 217
 Štaufové 176, 177, 296
 Štěpán Harding, opat sv. 245
 Štěpán Langton, arcibiskup z Canterbury
 27, 220, 222, 234, 348
 Štěpán Tempier, pařížský biskup 305, 310,
 328, 332
 Štěpán z Blois, anglický král 233, 292
 Štěpán z Bourbonu, inkvizitor 340
 Štěpán z Lexingtonu, opat z Clairvaux 195
 Štěpán z Tournai, právník 30, 285
Švábské zrcadlo 177
 Tankred z Boloně, kanonista 289
 Teodora, hraběnka 200
 Thalés Milétský 33
 Thomas de Loches 183
 Tiberius, římský císař
Timaios (Platón) 329
 Titus, římský císař 75
 Todros, syn Izákův (b. Izák) 47, 214
 Tolomeo z Lukky 213, 248, 260, 261,
 266–272, 278, 280, 281, 283, 321, 324
 Tolosano, rytíř 162
 Tomáš Akvinský, sv. 28, 44, 58, 64, 69, 70,
 125, 132, 195, 200, 205, 213, 242, 243, 248,
 249, 266, 267, 280, 283, 293, 302–307,
 310, 314, 315, 321–327, 329, 331, 334,
 336, 339, 347, 373, 384, 390
 Tomáš Becket, sv. 211, 220, 222, 223, 234,
 236, 355
 Tomáš z Cantimpré 78
 Torelliové (rod) 284
Treasury Dialogue 167
Tristan a Izolda 144, 145, 207
 Ubertino da Casale 303, 318, 372, 373
 Uberto da Bobbio 296
 Uberto della Croce 270
 Ulpianus 163, 297
Unam sanctam (Bonifác VIII.) 368, 381,
 383, 386, 390
 Urban II., papež 55, 196
 Urban IV., papež 44, 54, 246, 366
Ustanovení svatého Ludvíka 250
Úvod do astronomie (Albumasar) 321
 Vacarius, právník 292, 350
 Václav II., český král 122

- Válka s Jugurthou (Bellum Iugurthinum, Sallustius)* 183
 Vegetius 33, 34, 182, 190, 272, 292, 304
Velká listina svobod (Magna Charta libertatum) 175, 234–236, 250, 253
Velké kroniky Francie 40
 Vidal, Pierre, básník 35
 Vilém Belibasta, katar 343, 344
 Vilém Bretaňský, kronikář 21, 317
 Vilém Cornelis, kanovník 349
 Vilém Durand mladší 222, 223, 227, 246, 250, 251, 295, 301
 Vilém Durand starší 241, 290, 295
 Vilém Holandský, římský král 179
 Vilém I. Dobývatel, normanský vévoda 233
 Vilém II. Rufus (Ryšavý), anglický král 40
 Vilém IX., vévoda akvitánský 34
 Vilém Maréchal 21, 102, 147, 166, 179, 180, 222, 228,
 Vilém Nogaret 380
 Vilém Rubruck 39
 Vilém z Abingdonu 198
 Vilém z Auvergne 44, 59
 Vilém z Auxerre 304
 Vilém z Conches 329
 Vilém z Chartres 71
 Vilém z Malmesbury, kronikář 35
 Vilém z Moerbeke 266, 308
 Vilém z Nangis, kronikář 19
 Vilém z Newburghu, kronikář 19, 38, 39
 Vilém z Pelissonu, inkvizitor 20, 344
 Vilém z Plaisans 380
 Vilém z Puylaurens 20
 Vilém z Tocco 323
 Vilém z Tyru, kronikář 19
 Vilém ze Champeaux 309
 Vilém ze St. Amour 305, 311, 349
 Villani, Giovanni 86, 115, 120, 301
 Villard de Honnecourt, stavitel 42
 Vincent z Beauvais, encyklopedista 19, 28, 157
 Vincentius Hispanus 46
 Vincentius Pražský, kronikář 159
 Visconti, Matteo I. 281
 Visconti, Ottone 281
 Viscontiové 281
 Vital de Canyellas, právník 172
 Wace, kanovník a básník 183
 Waleran z Wiltshiru, rytíř 175
 Walter de Henley 83
 Walther von der Vogelweide 41
Way of holding parliaments 253
 Welfové 176
 Werner der Gaertner 163
 Werner z Bolanden 177
Westminsterská statuta 254
 Willelma Milánská 344
 Wolfram von Eschenbach 41, 59
 Wycliffe, John 361
 Zaccaria, Benedetto, kupec a korzár 50, 112
Zákoník (Justinián) 181, 184, 187
Zákony Jeruzaléma a Kypru 42
Závěť (František z Assisi) 371
Zlatá bula (Karel IV.) 217
Zlatá bula (Ondřej II.) 250
Zlatá legenda (Legenda aurea, Jakub de Voragine) 21, 184
Zlatá summa (Summa aurea, Hostiensis) 191, 383
Znovuzískání Svaté země (Dubois) 49, 61
Zohar (Kniha Záře) 64
Zrcadlo dějin (Vincent z Beauvais) 19
Žebřík (Mi'rádž) 62

EVROPA *vrcholného středověku* 1150–1300

JOHN H. MUNDY

Z anglického originálu *Europe in the High Middle Ages 1150–1300*, vydaného nakladatelstvím Pearson Education Limited v roce 2000, přeložili:
Kateřina Novotná (Úvod, Část I–III),
Matěj Brabec (Část IV), Martin Žemla (Část V)
a Filip Outrata (Část VI)

Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2008 jako svou 828. publikaci
Odpovědný redaktor Filip Outrata
Vydání první. AA 29,23. Stran 448
Vytiskla tiskárna Finidr, s. r. o.
Doporučená cena 498 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-927-0